

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 4 / november 2006

ISSN 1580-7282

KAZALO

UVODNIK	3
DOBERDOB (pesmi), Radivoj Pahor	5
KATERINA HOJAK IZ GORICE, Vili Prinčič	6
»MAMA JE SKRBN O ZAKLENILA VRATA IN ODŠLI SMO ...«, Monika Kovačič	9
USODNA ODLOČITEV STOTNIKA EMILA CZANTA, Helena Jelinčič	12
ZAZNAMEK VSEH DOGODKOV, Simon Kovačič	20
MOJ OČE PRIPADNIK SLAVNEGA 7. PEŠPOLKA, Marjan Grosar	24
ITALIJANSKI POSKUS PREBOJA CESTNE ZAPORE PRI ZAGORI, David Erik Pipan	26
ITALIJANSKA OSVOJITEV GORICE V LUČI ČRNIŠKE KRONIKE, Renato Podbersič ml.	32
KORNEL ABEL: KRAS – KNJIGA O SOČI, Darjo Frandolič	36
JUDOVSKI VOJAKI NA SOŠKI FRONTI, Renato Podbersič ml.	40
MOŠEJA V LOGU POD MANGARTOM, Vinko Avsenak	45
BOROJEVIČEV PRESTOL	51
PRIPOVED STARIH DOPISNIC, Brane Tušar	52
SVETOZAR BOROVIČ VON BOJNA, Vinko Avsenak	58
ZNAČKE IZ GORIŠKEGA BOJIŠČA, David Erik Pipan	62
ITALIJANSKA ČUTARA "GUGLIELMINETTI", Mitja Juren	70
VOJNI ARHIV NA DUNAJU, Marko Mugerli	74
FOTO ALBUM	76

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 4, november 2006

Izdajatelj: Društvo soška fronta Nova Gorica, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni in odgovorni urednik:** Simon Kovačič, **uredniški odbor:** Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak, **oblikovanje in priprava za tisk:** A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Razglednica iz serije »Vojska v slikah«, IX. skupina, št. 97, avtor Anton Koželj, Založba »Ilustrirani Glasnik« v Ljubljani. (zbirka Simona Kovačiča)

Na zadnji strani: Značka 28. polka poljskih topov. (zbirka Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

Popravek:

V prejšnji številki smo na strani 49 pod fotografijo spomenika na avstro-ogrskem vojaškem pokopališču v Renčah zraven zapisali Arčoni, pravilno pa je Žigoni – Velika pot.

Dragi bralci!

Po dobrem letu je luč sveta ugledala že četrta številka revije Na fronti, ki jo imate sedaj pred seboj. Ponuja vam zanimivo branje o življenju beguncev med prvo svetovno vojno, piše o tragičnih usodah vojakov, prinaša dnevniške zapise in spomine udeležencev bojev, obravnava vojaške operacije na soški fronti, dotakne se problematike večnacionalnosti v avstro-ogrski armadi, pripoveduje nam zgodbe starih dopisnic, ne manjkajo pa niti bolj tehnični prispevki o avstro-ogrskih značkah in italijanski čutari.

Poleg stote obletnice smrti Simona Gregorčiča, ki smo jo v društvu obeležili s ponatisom »Gregorčičevih« razglednic iz serije Vojska v slikah, letos mineva tudi 150 let od rojstva znamenitega avstro-ogrskega vojskovodje generala Svetozarja pl. Borojevića. V reviji smo se ga spomnili s člankom in bogato slikovno prilogo. Tudi sicer boste v naši reviji našli lepo število na novo odkritih in še neobjavljenih fotografij iz obdobja prve svetovne vojne.

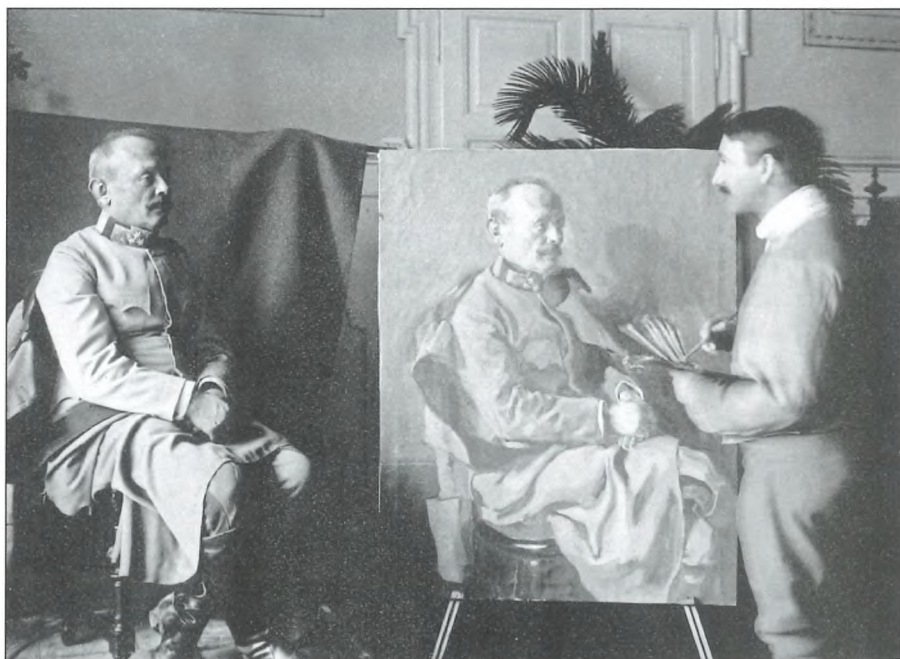
Toplo ste vabljeni, da s svojimi prispevki sodelujete tudi v naslednji številki. Kdaj bo izšla?

Ne zgodi se prav pogosto, da se najde dobrotnik, ki je pripravljen velikodušno pokriti večji del stroškov tiskanja revije. To se nam je ravnokar zgodilo. **Iskrena hvala Davidu Brezigarju in Marinki Terčon Brezigar iz Solkana.**

Nekaj so primaknile še Občina Šempeter pri Gorici, Mestna občina Nova Gorica, Občina Miren-Kostanjevica in Občina Brda, tako da je sedaj pred vami nova številka revije v vsem svojem sijaju.

Vsem iskrena hvala, posebej pa še avtorjem prispevkov in vsem sodelavcem, ki so kakorkoli pomagali pri nastanku te številke. Prijetno branje.

Simon Kovačič, urednik

Svetozar Borojević pozira slikarju Nicolausu Schattensteinu. (Fototeka GM)

DOBERDOB

*S temačnih grabnov se v brezumje časa
med vaše kale vračajo duhovi.
Poljane spijo, v zemlji spe grobovi,
še v domju skupaj na oborkih krasa.*

*Čez njive straši ples ognjene ptice -
svinčena smrt, ki legla je med vrste
pobitih mož - v lesene, prazne krste
jih s strmih lazov slišim do Gorice.*

*Kako je tam, kjer spite v tesni jami,
v zasutem rovu, v skali, pod ledino?
Še kratek sen - in pridemo za vami!*

*Ostal boš, tujec, sam na tuji gmajni,
in klical boš svoj nemi klic v dolino,
in lajnjal boš na svoji mrtvi lajni ...*

DVE VODI

*Dve reki sva, dve ljubi, dva objema,
povsod sva dvojni: daješ in dobivaš.
Nevidna sla v brezpotjih sva obema
varljiva maska: vse poveš in skrivaš.*

*Sovodnji sva, dvojina brez tančice:
v škrlatnem pesku bova z roso tkali
čarobno slast in grozo rajske ptice,
z vodomci bova drobno sled iskali ...*

*Sovodnji sva in v dvojno bol rojeni,
domov čez kamne bi zaman veslali:
dve solzi sva, a še kot solzi - njeni.*

*Dve reki sva in ples valov je najin dom.
Iz žive magme in pastí obéta sva večna
snov: dve ljubi, dva objema - noč tatov.*

Radivoj Pahor

KATERINA HOJAK IZ GORICE

rojena 18. 1. 1911 - umrla 14. 12. 1996

Vili Prinčič

Pred prvo svetovno vojno je naša družina živela v hiši tik ob Soči v goriški mestni četrti Stražice. Živeli smo v enem od stanovanj, ki jih je svojim uslužbencem dal na razpolago lastnik tekstilne tovarne Richter. Zaradi gospodarske krize pa so leta 1913 tovarno zaprli in veliko delavcev je ostalo brez dela. Med njimi je bil tudi moj oče Štefan (letnik 1868). Naenkrat smo se torej znašli v dokaj kočljivem položaju. Na srečo je očetu uspelo dobiti v najem gostilno na Prevalu, to je ob cesti proti Trnovemu in Sv. Gori. Gostišče je bilo last generala Medetskyja, ki je z ženo in hčerko živel v neki vili na Svetogorski cesti v Gorici. Po porazu Avstro-Ogrske so Italijani generala aretirali v Kopru. Leta 1919 nas je pred odselitvijo v Avstrijo obiskala generalova žena in nam povedala, da so Italijani z njenim možem zelo slabo ravnali. Iz Kopra so ga na odprtem vozu kot kriminalca odpeljali v Trst, kjer je naščuvana množica nanj pljuvala in ga obmetavala z vsem, kar ji je bilo pri roki. Še istega leta je prizadeti in užaloščeni general umrl v ječi v Trstu.

Vojno smo torej dočakali na Prevalu. Poleg očeta smo družino Hojakovih sestavljali še mama Katerina Černigoj (1874), po rodu iz Štomaža pri Ajdovščini, in otroci Štefan (1906), jaz in Oskar (1913). Ko je izbruhnila vojna, sem bila stara komaj štiri leta, vendar so mi nekateri dogodki ostali trdno zasidrani v spominu. Še najbolj strašno topovsko obstreljevanje, ki včasih ni prenehalo več dni. Naša gostilna je sicer stala nekoliko v zaledju fronte, saj sta nas pred neposrednimi pogledi in napadi varovala Sabotin in Soča, posamezne granate pa so včasih padale tudi v bližino. Na srečo pa našega bivališča ni zadela nobena.

Avstrijska vojska je nedaleč od hiše, tik za cestnim ovinkom proti Čepovanu, namestila top najtežjega kalibra. Pravili so mu merzer (*mörser*) 305. Ko se je oglasil, je tako rjovel, da je bilo slišati, kot da bi klali svinje. Težke tuleče granate so nad našimi glavami letale proti Brdom in Furlaniji. Vsa okolica se je tedaj tresla kot ob potresu. Od časa do časa so se topničarji oglašali pri nas doma, in čeprav nisem vselej vsega razumela, sem uspela dojeti, da se zelo pohvalno, a tudi nekoliko hvalisavo izražajo o svojem topu. Pravili so, da je nepremagljiv. Spominjam se tudi, da so govorili o velikih bombnih, ki da jih pošiljajo Italijanom v pozdrav.

Nekoč sta nas otroke pred hišo fotografirala dva brata fotografa. Čez nekaj mesecev se je v naši gostilni mudil častnik, Dalmatinec po rodu. Ob pogledu na nas otroke, se je nekoliko zamislil, nato pa iz kovčka potegnil nemški ilustrirani časopis, v katerem je bila objavljena tudi fotografija nas treh otrok.

Katerina Hojak in drugi otroci, fotografirani ob avstrijskem vojaku pred domačo hišo na Prevalu. (arhiv Vilija Prinčiča)

Na Prevalu smo ostali vse do italijanske osvojitve Sabotina in vdora prvih italijanskih čet v Gorico. V prostorih gostilne so Avstrijci imeli častniško kuhinjo, tako da smo bili stalno v stiku z višjimi vojaškimi čini. Vsi ti častniki so nas mirili in nas vzpodbujali, da naj vztrajamo, češ da Italijani ne bodo nikoli predrli avstrijskih obrambnih položajev. To pa se je na našo žalost zgodilo in iz nevarnega območja smo se morali

Možnar Škoda M. 1911, kal. 305, na položaju v kamnolomu ob cesti Prevala – Grgar. (zbirka Davida Erika Pipana)

na večer 8. avgusta 1916 na vrat na nos umakniti. Zbežali smo vsi razen očeta, ki se nam je pridružil nekaj dni kasneje. Najprej smo se za nekaj dni ustavili pri znancih v bližnjem Grgarju. Nato so nas preselili v Čepovan, od tam pa smo se preko Ravnice za Škabrijelom in Sv. Danijelom spustili do Lok in nadaljevali pot proti Šempasu. Od tistega napornega in nevarnega pohoda mi je ostal v spominu banalen, vendar pristrčen dogodek. V rokah sem nosila precej veliko punčko iz cunj. Ob naključnem srečanju je mimoidoči častnik zapičil pogled v lutko in mammo resnobno vprašal: »Vam je dekletce umrlo po poti?«

Zatočišče smo našli pri maminem stricu v Štomažu, kjer smo ostali več kot leto dni. V bližnjih Kamnjah sem obiskovala 1. razred osnovne šole, v kateri je bil moj učitelj Ivan Vodopivec.

V Gorico smo se vrnili že nekaj dni po avstrijskem preboju pri Kobaridu. Ker nismo imeli kam, nam je županstvo dodelilo stanovanje v ulici, ki so jo potem poimenovali po Mazziniju. Očetu pa so zaupali službo v občinskem preskrbovalnem središču, kjer je skrbel za porazdeljevanje hrane maloštevilnemu civilnemu prebivalstvu. Vse to seveda na nakaznice, kajti v tistem času je vladalo hudo pomanjkanje. Zaradi očetove službe je naša družina še nekako shajala, ostalim civilistom pa je kar trda predla. V mestu je bilo tudi precej vojaštva. Vojaki so izgledali bedno in tudi huda lakota jih je mučila. Spominjam se, da so velikokrat potrkali na naša vrata in prosili za hrano. Nasploh je bilo v tistem času življenje v mestu zelo turobno in nevarno. Vsem tistim težavam se je pridružila še dodatna nadloga - podgane, ki so postajale iz dneva v dan bolj drzne in napadalne. Kar podnevi so tekale po ulicah in skakale po ljudeh. Odvratno!

Že takoj po našem povratku sem začela hoditi v šolo. Redni šolski pouk še ni bil urejen, saj se je mesto komaj odrešilo dve in pol letnih vojnih operacij. Zato so pouk za maloštevilne otroke organizirali v zasilnih razmerah. K pouku sem hodila nedaleč od našega bivališča, in sicer k sestram uršulinkam v Nunski ulici (Via delle Monache). Če se prav spominjam se je pouka udeleževalo okrog dvajset otrok. Kljub temu da je bila Avstro-Ogrska še vedno v vojni z Italijo, je pouk potekal v italijanskem jeziku. Zato sem mu na začetku težko sledila, saj tega jezika nisem obvladala, a že po nekaj mesecih mi italijanščina ni delala več preglavic. Med učnimi predmeti smo imeli tudi nemščino in sloveščino. Poučevale so izključno nune.

Konec oktobra 1918 je Avstro-Ogrska dobesedno razpadla in s Piave so se v Gorico začele zgrinjati trume vojakov razbite armade. Vojne je bilo konec. Iz tistega obdobja mi je najbolj ostal v spominu ganljiv prizor odhoda zadnjih avstro-ogrskih vojakov iz mesta. Gotovo je šlo za vojake slovenske narodnosti. Enota je lepo postrojena korakala skozi mesto, mimo stolnice in čez trg Sv. Antona proti Rožni dolini. Igrala je godba na pihala, dekleta pa so vojake obdarovale s šopki in jim v slovo mahale s slovenskimi zastavami. Še danes me stisne v grlu, ko pomislim na tisti prizor. Italijani so takrat že bili v mestu in so svoj štab postavili v kavarni Caffé Teatro. Veseli smo bili, da so se vojna, trpljenje in

bedne razmere naposled končale, vendar je bilo naše veselje zabeljeno z grenkobo. Z odhodom zadnjega slovenskega vojaka v avstro-ogrske uniforme iz mesta so se razblinile še zadnje naše nade, da bi Gorica še naprej ostala eden od pomembnih slovenskih kulturnih centrov. Usoda je hotela drugače. Pripadli smo drugi državi.

Trgovskemu domu. Po divjanju fašistov po mestu v novembru 1926 je orkester prenehal delovati, kot so morale prisilno prekiniti z delovanjem vse slovenske organizacije in društva. Družina Hojak je v tridesetih letih odprla gospodarsko dejavnost in se posvetila peki kruha in slaščic. Dovoljenje za delo pa so oblasti izdale Hojakovim šele potem, ko se je družina

Predvojna razglednica Prevale. Hiša na fotografiji je bila med vojno porušena in je niso več obnovili. (zbirka Egona Valantiča)

Po vojni so Hojakovi ostali v Gorici in postali pomembni kulturni delavci med goriškimi Slovenci. Najstarejši brat Štefan je bil ustanovitelj slovenskega mandolinističnega orkestra, ki ga je sestavljalo preko trideset mladih. Ansamblu sta se kasneje pridružila tudi mlajša Rina in Oskar. Rina je igrala na kitaro. Ansambel je imel veliko nastopov, zlasti še v

odpovedala svojemu slovenskemu priimku. Od tedaj je znana pekarna razpoznavna pod imenom Viatori. Kot ženskemu članu družine pa je gospe Rini uspelo obdržati priimek Hojak. Prijazna gospa je umrla v goriški bolnišnici 14. decembra 1996, dober teden po pripovedovanju svoje zgodbe iz obdobja prve svetovne vojne.

»MAMA JE SKRBNO ZAKLENILA VRATA IN ODŠLI SMO ...«

Goriški begunci v avstrijskih deželah, 1915-1918, s posebnim ozirom na žensko - begunko

Monika Kovačič

Že spomladi 1910 je avstrijsko vojno in obrambno ministrstvo po aneksijski krizi v Bosni razvijalo načrte in iskalo zakonsko podlago za izselitev prebivalcev z vojnega območja. Čez eno leto je vojno ministrstvo že izdalo navodila v zvezi z zapuščanjem ogroženih območij v primeru mobilizacije. Po teh navodilih naj bi bili najprej izseljeni tujci, sumljive in nezanesljive osebe, zaporniki, revni in ljudje brez osnovnih sredstev ter vsi, ki so bili brez koristi za obrambo. Tik pred izbruhom vojne so navodila še dopolnili in določili način, kako bo civilno prebivalstvo zapuščalo ogrožena območja. Civilno prebivalstvo so razdelili na določene poklicne skupine in določili vrstni red zapuščanja. Na ogroženih območjih so smele ostati le osebe, ki so pomagale na bojišču ter politično zanesljivi in vplivni ljudje. Ko se je nato julija 1914 začela vojna, je že v prvih tednih 100.000 beguncev iz Galicije in Bukovine prisililo vlado k uveljavljanju odredbe v zvezi s preskrbo beguncev, ki jo je 11. avgusta 1914 predpisalo notranje ministrstvo. Takrat si nihče v državi ni predstavljal množičnosti begunstva in sploh vpliva beguncev na gospodarstvo, politiko, upravo. Vsi pravniki so bili prepričani, da za begunce zadošča že obstoječa socialna zakonodaja. Oskrba, namenjena beguncem pa se je vse do leta 1917, ko so končno sprejeli begunski zakon, imenovala kar oskrba za revne.

Jeseni 1914 so bila ustanovljena prva begunska taborišča v avstrijskem delu monarhije, in sicer v Mikulovem (Nikolsburg), v Pohorčlicah (Pohrlitz) in v Kyjovu (Gaya) na Moravskem, za njimi so ustanovili še 13 drugih begunskih taborišč. Z vstopom Italije v vojno se je ob Soči odprlo novo bojišče. Begunci z avstro-ogrskosti strani soške fronte so v velikem številu začeli odhajati od doma že 22. maja 1915, ko je avstro-ogrsko vojaško poveljstvo nenadoma zaukazalo evakuacijo kraških vasi ob meji z Italijo. Begunci so bili evakuirani v dveh urah. Na pot begunstva je v času bojev na soški fronti (maj 1915-oktober 1917) moralo oditi okoli 100.000 Slovencev, Furlanov, Hrvatov in Italijanov. Slovenske prebivalce ozemlja ob Soči je že ob začetku spopadov ločila frontna črta. Tako so prebivalci Kanalskega in Kambreškega, Brd, v pasu Sabotin – Oslavje – Kalvarija do Kozane ter Kobariškega morali v begunstvo v Italijo, ostali pa v Avstro-Ogrsko. 80.000 slovenskih beguncev je začasna bivališča

našlo v avstrijskem delu monarhije, okoli 10.000 jih je bilo na Ogrskem, od 10.000 – 12.000 pa v Italiji.

V najširšem okviru je skrbstvo nad begunci z avstro-ogrskimi ozemljem soške fronte prevzelo avstrijsko notranje ministrstvo, osnovali pa so se tudi številni odbori na lokalni in deželni ravni. Notranje ministrstvo je za begunce s tega območja predvidelo poleg begunskih taborišč tudi bivališča v posebej določenih občinah- begunskih občinah- v Spodnji Avstriji, Zgornji Avstriji, na Štajerskem, na Moravskem, na Češkem, v Šleziji in na Salzburškem. Begunci so bili v občinah teh dežel upravičeni do prejemanja begunske podpore. V begunskih občinah je ministrstvo naselilo begunce, ki so imeli zadostna lastna finančna sredstva. Večino beguncev, ki so bili brez sredstev za preživljanje, pa je notranje ministrstvo naselilo v taboriščih. Begunska taborišča so bila barakarska naselja, ki so sprejela od 3.000 do 30.000 beguncev. Državne ob-

Goriška družina na poti v negotovo prihodnost...
(zbirka Alfredo D'Addato)

lasti so spodbujale nastanitev v taboriščih, kljub temu da so vedele za njihove pomanjkljivosti. Ena večjih pomanjkljivosti je bila, da begunce v taboriščih niso spodbujali k delu in je tam vladala pasivnost. V njih so se begunci čutili utesnjene,

aktivni in zavzeti za svoje begunce. Kljub kritikam beguncev pa so slovenski državnozborni poslanci, pa tudi vodstva taborišč dosegla marsikatero olajšavo za slovenske begunce. Po razpadu Avstro-Ogrske so slovenski begunci bivali tudi v

Skupina goriških beguncev v begunskem taborišču v Wagni. (zbirka Simona Kovačiča)

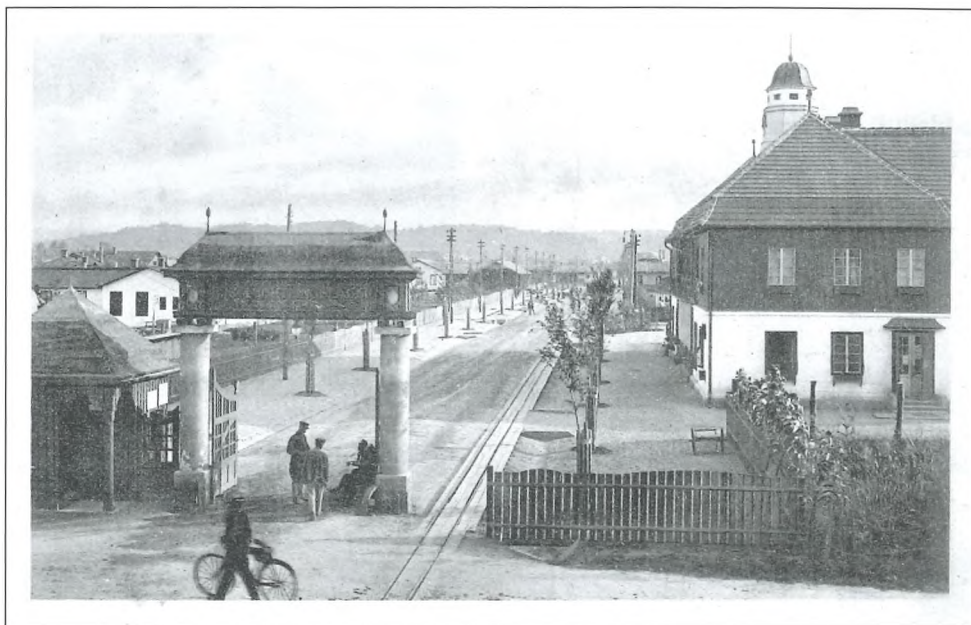
saj je običajno vsakemu pripadel le kakšen kvadratni meter prostora, tudi skupna hrana je bila največkrat zelo borna ter pripravljena iz najrazličnejših ostankov. Nezadovoljni so bili begunci tudi z obleko, obutvijo, perilom in odejami. Pritoževali so se nad odlokom, po katerem v državni oskrbi znotraj taborišč niso smeli prejemati dodatne begunske podpore. Po barakah se je širila tudi prostitucija. Razmere v begunskih taboriščih pa so se s trajanjem vojne le še poslabševale. Največ slovenskih beguncev je bilo v taborišču v Brucku ob Litvi, veliko pa jih je bilo tudi v Steinklammu, v Gmündu (vse Spodnja Avstrija) ter v Wagni (Zgornja Štajerska). Število slovenskih beguncev se je v posameznem taborišču spreminjalo iz meseca v mesec. Slovenski begunci povečini niso bili zadovoljni z življenjem v taboriščih; prej navajeni na delo in življenje v naravi, so bili sedaj zaprti v barake in omejena območja. Nezadovoljni pa so bili tudi s predstavniki Slovencev v Osrednjem (Pomožnem) odboru za begunce z juga, ki naj bi bili v primerjavi z italijanskimi predstavniki precej manj

begunskem taborišču v Strnišču pri Ptujju. Kar okoli 30.000 slovenskih beguncev se je v času bojev na soški fronti zahtevalo tudi na Kranjsko, ki ni bila predvidena za naselitev beguncev in zato tu begunci niso bili deležni begunske podpore vse do decembra 1917. Povečini so ti begunci bivali pri prijateljih, znancih ali sorodnikih.

Dobra polovica vseh beguncev so bile ženske, ki so v begunstvu nosile na svojih ramenih odgovornost za vzgojo svojih otrok ter preživetje družine. Ženske so skupaj s svojimi otroki in pogosto tudi starimi starši morale zapustiti svoje domove. Nekatere so imele nekaj časa, da so natovorile vozove in vpregle živino, druge se v paniki niso zmenile za imetje ter so le pobrale otroke in se odpravile na pot, večina izmed njih pa s seboj ni imela kaj vzeti. V kar 80% primerov se je ženska odpravila na pot sama z otroki. Včasih so dogodki na bojiščih povzročili, da so se ločile tudi družine ter celo matere od otrok. To se je dogajalo zlasti ob začetku spo-

padov na soški fronti in v začetku avgusta 1916 ob italijanski zasedbi Gorice. Pol družine je odšlo v notranjost monarhije, pol pa v Italijo. Frontna črta je bila včasih vzpostavljena dobesedno čez noč in je posameznike odrezala od družin. Tako

še zase navadno ni imelo dovolj, kaj šele da bi hrano ali obleko delilo z begunci in begunkami. Ti so bili največje žrtve vojne. V taboriščih so bile razmere za življenje še slabše kot v begunskih občinah, kar je pogosto begunce vodilo tudi v

Glavni vhod v begunsko taborišče v Wagni. (zbirka razglednic GM)

je žena iz Gorice peljala nekaj oblek na Ajševico, kamor se je družina želela zateči, svoje otroke pa medtem pustila doma. Naslednje jutro jih je že ločevala frontna črta in niso se več srečali do konca vojne.

Vsi begunci so bili, vsaj na začetku, sprejeti z nezaupanjem in strahom. Ženske begunke ni lokalno prebivalstvo nič lepše sprejelo kot begunce moškega spola. Domačini so jih ob prihodu pogosto obsipavali z žaljivkami, kasneje pa so doumeli, da niso prišli k njim po lastni krivdi in odnosi so postali boljши. V časopisju se pogosto pojavljajo kritike Kranjcev in Štajercev, ki niso preveč gostoljubno sprejeli medse goriških beguncev, vsaj velika večina ne. Tudi v Spodnji Avstriji so bili naši begunci slabo sprejeti; nihče jih ni hotel sprejeti, ker bi sicer pozimi zmanjkovalo drv, ker naj bi kradli in živeli na račun drugih. O njih so krožile slabe novice. Župani teh občin bi jih najraje vtaknili kar v taborišča. Nihče ni računal na to, da bo vojna trajala več let. V tretjem letu vojne je bilo po vsej Evropi čutiti že precejšnje pomanjkanje. Lokalno prebivalstvo

proteste in upore. Po drugi strani pa so se ženske-begunke v taboriščih pogosto vključevale v izobraževalni proces, kar je nedvomno pozitivno vplivalo tudi na kasnejšo vlogo ženske v družbi. Možnost dodatnega izobraževanja so dobile z različnimi tečajji in delavnicami. Šolale so se večinoma v obrtnih tečajjih. Aktivno so delovale tudi v društvi in različnih organizacijah.

Begunci in begunke, ki so bivali v notranjosti habsburške monarhije, so se na svoje domove začeli vračati po ponovni avstro-ogrski zasedbi naših krajev, toda večini se je vrnitev zavlekla v drugo polovico leta 1918 in v čas po koncu vojne. Podobno je bilo z begunci iz Italije, ki so lahko domov prišli šele v letih 1919 ali 1920.

Članek je povzetek diplomske naloge, ki jo je avtorica zagovarjala leta 2004 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani.

USODNA ODLOČITEV STOTNIKA EMILA CZANTA

Helena Jelinčič

V času, ko so se pri nas odvijale italijanske ofenzive, je bilo pri cerkvi Marijinega vnebovzjetja v Tolminu začasno pokopališče, na katerem so pokopavali tudi padle avstro-ogrske vojake. Na njem je bil grob, ki je bil nekaj posebnega, kajti njegov kip je upodabljal žalujočega vojaka, ki je z levo roko slonel na nagrobnem kamnu, v desnici pa je držal ob bok prislonjeno puško. Na nagrobni plošči je pisalo:

FÜR KAISER u. VATERLAND	<i>Za cesarja in domovino</i>
GEFALLEN am 28.10.15	<i>padel 28.10.15</i>
HAUPTMANN	<i>stotnik Emil Czant</i>
EMIL CZANT	<i>IV. bataljon 37. peh. polka</i>
INF. BAON. IV. 37	

Portret Emila Czanta, ki ga je najverjetneje narisal slikar Carl Fahringer. (arhiv družine Zant)

Grob stotnika Emila Czanta iz IV. bataljona 37. pehotnega polka na pokopališču ob cerkvi Marijinega vnebovzjetja v Tolminu. (zbirka Helene Jelinčič)

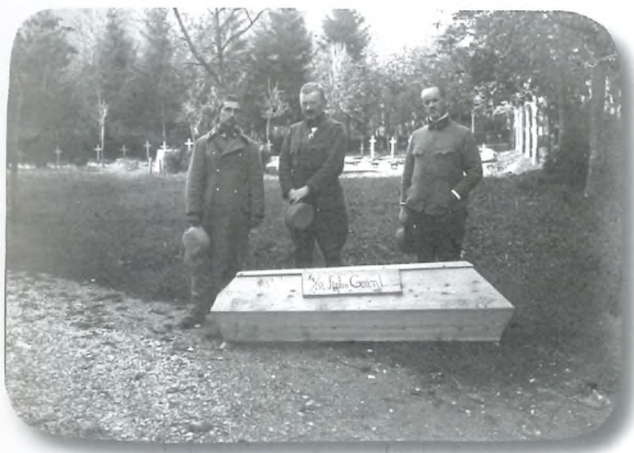
In zakaj je bil stotnik Emil Czant deležen tolikšne pozornosti, da so mu dali izdelati nagrobni kip? Kaj je bilo pri njem tako posebnega, da si je to prislužil? Tistih, ki so ga poznali, danes ni več. Tudi pokopališča na tem mestu ni več, ne groba, ne kipa. Ohranile pa so se fotografije, ob katerih pa so se, poleg že omenjenih, postavljala še druga vprašanja: Kaj se je zgodilo z grobom in kipom na njem? Se je kaj od tega ohranilo? To je predvsem zanimalo Alexandra Zanta, Emilovega vnuka. Njegovo povpraševanje po kraju dedovega groba je preko prof. Walterja Schaumanna, Roberta Lenardona, Davida E. Pipana prispelo do mene in tako sem se začela za Czanta tudi sama zanimati. Janko Koren iz Tolmina je o tem poizvedoval že pred leti. Posredovane so mu bile informacije, da so v tridesetih letih, ko so opravili prekop vojakov na avstro-ogrsko vojaško pokopališče na Ločah pri Tolminu, kip zvrnili v grob, v katerem je do tedaj ležal pokojni stotnik Czant, in ga zakopali v upanju, da ga bodo tako zaščitili pred Italijani. V seznamu pokopanih na vojaškem pokopališču pri cerkvi je grob Emila Czanta zabeležen pod številko 102. Na podlagi skice pokopališča so lahko določili pravo lokacijo. V predvidevanju, da je notranjost kipa kovinske konstrukcije, so na pobudo Janka Korena na tem mestu iskali kip z detektorjem kovin, a so žal našli le podstavek in dva manjša kosa spodnjega dela nog. Kip je bil poškodovan (brez glave) že pred prekopom posmrtnih ostankov, saj je to razvidno na eni izmed fotografij, ki jih je prof. Walter Schaumann objavil v svojem prispevku o tem spomeniku¹.

¹ Schaumann, W.: »Und wieder sprechen Steine« (online). II/2002. Dostopno na naslovu: http://www.dolomitenfreunde.at/pdf/df2_2002.pdf

Družina Czant/Zant

O človeku, ki je bil pokopan v tem grobu, sem želela izvedeti več, zato sem preko spleta poiskala njegovega vnuka Alexandra Zanta, ki živi in dela v Nemčiji. Moje povpraševanje je bilo bogato poplačano, saj sem kmalu prejela po pošti veliko ovojnico s fotokopijami Czantovih dokumentov, fotografijami, dvema izjavama, razglednicami in pismi, kar je pomagalo izoblikovati podobo stotnika Emila Czanta in njegove rodbine. Od takrat si z njegovim vnukom Alexandrom redno dopisujeva in tako sem lahko po koščkih sestavila zgodbo o družini Czant/Zant iz Transilvanije. Po rodu so bili Nemci (Zant). Sredi 12. stoletja so prišli v Transilvanijo, tako da se je tudi njihov priimek madžariziral (Czant). Območje Transilvanije je s prekinitvami od zgodnjega srednjega veka pripadalo Madžarski, od leta 1919 pa večji del pripada Romuniji.

Ludvig Czant (Emilov oče) se je kot nadporočnik avstrijske vojske leta 1859 boril v znani bitki pri Solferinu (Gardsko jezero), v kateri je padlo 30.000 vojakov. Prestreljen od mnogih krogel, je ležal pod trupli do večera, ko so ga našli vojaki, ki so pobirali mrtve. Zdravil se je v bolnišnici v Veroni in se

Krsta Emila Czanta z njegovimi posmrtnimi ostanki pred pokopom na pokopališču pri cerkvi v Tolminu.
(arhiv družine Zant)

nato zaradi ran upokožil kot stotnik. Kasneje se je poročil in imel osem otrok. Najmlajši med njimi je bil **Emil Czant**, rojen 27. 6. 1881. Czantovi so bili zelo športna družina. Emil je bil tako kot brat Hermann dober alpinist in smučar ter zelo dober strelec. Leta 1911 je dobil prvo nagrado v streljanju – srebrno škatlo za cigare, ki jo še danes hrani njegov vnuk Alexander. Leta 1912 se je Emil poročil z Julianno Krauss. Dve leti kasneje se jima je rodil sin, ki so ga tako kot očeta krstili za Emila. To je bil oče **Alexandra Zanta**.

Kot je razvidno iz zapisov, je Emil Czant služil pri 37. pehotnem polku, katerega naborno območje je bilo mesto Nagy Várad, sestavljali pa so ga Madžari (48%) in Romuni (49%), 3% pa je bilo ostalih narodov. Še iz predvojnega časa obstajajo zapiski (njegova osebna kartoteteka), v katerih je opisan kot izreden športnik (dober plavalec, smučar, kolesar, strelec...) in pogumen častnik, zelo dobrega značaja. IV. bataljon 37. pehotnega polka, kateremu je pripadal, je bil v sestavi 3. gorske brigade, ki je v celotnem obdobju soške fronte branila odsek frontne črte med Krnom in Tolminom. Tudi v bojih na tem območju je Emil veljal za zelo hrabrega častnika. Veliko si je dopisoval s svojo sestro Hermine. V njegovih pismih lahko začutimo dobrega človeka, z globoko vero v Boga. 3. 10. 1915 je Emil pisal svoji sestri:

Ljuba sestra!

Danes je nedelja in vreme je grozno. Dežuje in dežuje. Ubogi moji vojaki! Nam častnikom je zelo težko zaradi takega vremena. Čez en mesec pridem domov na dopust. 1000 poljubov, tvoj Emil

21. 10. 1915 ji je v pismu sporočil veselo novico:

Ljuba, dobra sestrica!

Z vso naglico ti želim sporočiti veselo novico, ki sem jo izvedel od Anuške, namreč 17. 10. ob 5.45, me je moja Jucika² osrečila z zdravo deklico.

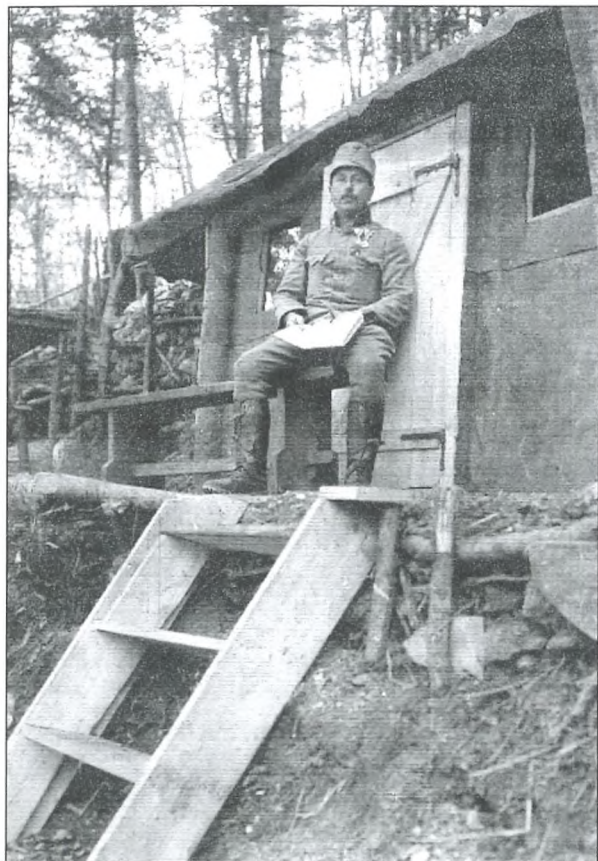
HURA!

Sem zares vesel! Bog je dal, da mama in deklica ostaneta zdravi.

1000 prisrčnih poljubov

Emil 21. 10. ob 8.00 zjutraj

² Jucika je njegova žena Julianne, Anuška je sestra njegove žene.

Zadnja fotografija stotnika Emila Czanta, posneta pred barako na Mrzlem vrhu. (arhiv družine Zant)

Nadaljevanje. Sem hotel pismo prej predati, toda žal to ni bilo mogoče in zato koristim čas, da še nekaj napišem. Prisrčna hvala za tvoje ljubo pismo od 19. tega meseca. Sedaj si lahko predstavljaš moje veselje in srečo. Kakor sem si vedno želel, mi je vsemogočni Bog podaril deklico. Daj Bog, da bom imel srečo in da bom lahko kmalu videl mamico in otročička. Si že predstavljam naše družinsko življenje.

Jaz se igram in se pogovarjam z dečkom, Jucika pa z deklico. Tako si bova delila delo. Medtem pa se veselim, da se je vse srečno končalo s tem nedeljskim otrokom (»srečkovičem«). Lepo bi bilo, če bi ga lahko pestoval in negoval.

*Sem že našim gospodom sporočil, da jim kar vnaprej podarjam cigaretne ustnike.
Meni gre, hvala Bogu, dobro.
Sedaj nas tu sovražno topništvo silovito obstreljuje. Očitno nameravajo te barabe napasti.
Zaupam v Boga, jih bomo že primerno zavrnil.*

1000 prisrčnih poljubov.

Emil

21. 10. opoldne

Kot lahko sklepamo iz raznih zapisov in fotografij, je bil Emil poveljnik 15. stotnije, kot je to zapisal stotnik Langer Frigyes (bataljonski podčastnik), stotnik Dr. Kemeny Gyula, pa se je po vsej verjetnosti v svojem zapisu zmotil, ko je Czanta omenjal kot poveljnika bataljona.

V nadaljevanju prilagam prevod njihovih izjav.

IZJAVA³

O smrti stotnika 37. pešpolka, Emila Czanta, padlega dne 28. oktobra 1915.

Ob 2. uri zjutraj sem bil na licu mesta, na odseku soške fronte Vodil vrh pri Tolminu (višina 1044 m) priča njegove smrti in s tem zapisom pojasnujem ter potrjujem naslednje okoliščine:

Emil Czant se je vrnil iz Srbije z našim bataljonom (4/37), v katerem sem že 3 leta služil kot glavni bataljonski zdravnik.

Zgoraj omenjeni stotnik je bil kot poveljnik bataljona udeleženec soške fronte vse od začetka vojne z Italijo (od 25. 5. 1915). Zanj usodna bitka se je začela 20. 10. 1915 in v njej je imel naš bataljon velike izgube. 27. oktobra so začeli italijanski napadi popuščati. Poveljujoči častniki Czant Emil, Przibil Karl in jaz smo hoteli oditi na že prej odobreni 14 dnevni dopust, ki je bil kasneje zaradi italijanske ofenzive prestavljen. Še posebej za stotnika Czanta je bil ta dopust nujen, kajti njegova žena bi morala že čez teden dni roditi. Vsem trem so nato dopust vendarle odobrili. Potrjene do-

³ iz nemščine prevedel Vinko Avsenak

pustniške dovolilnice so bile že v naših žepih in 28. oktobra smo nameravali odpotovati. 27. oktobra smo še zlagali prtljago (s stotnikom Czantom smo bili v isti kaverni), ko je prispel k nam naš gorski poveljnik, polkovnik Rath s sporočilom, da moramo na višje povelje osvojiti nazaj desno ležeče strelske jarke, ki jih je bil češki 91. polk v prejšnjih spopadih izgubil, in s tem oslabiti morebitne italijanske napade. Polkovnik Rath se je pritoževal, da so za napad ponovno določili Madžare in to prav 37. pešpolk. Vendar se je sedaj postavljalo vprašanje, kdo bo v nočnem naskoku stal na čelu bataljona. Med tem pogovorom je prišel k nam še stotnik Przibil. Polkovnik Rath se je nenadoma obrnil na stotnika Czanta in ga vprašal, ali bi bil pripravljen voditi nočni napad, a pri tem hkrati omenil, da ga nima namena v to siliti, češ da mu je bil že podpisal dopustniško dovolilnico in da ve, da se mu mudi domov k ženi. Stotnik Czant mu je odgovoril, da bi rad vodil naskok, toda da mu dane okoliščine otežujejo odločitev. Polkovnik Rath, ki je bil zagnan madžarski častnik, se je pritoževal, da morajo zaradi nenehne slabe države Čehov potem vedno krvaveti madžarski vojaki. Dodal je, da vrhu tega generalmajor Geřabek, ki je bil izdal povelje za ponovno osvojitve jarkov, apelira še na pogum Madžarov. Bilo bi sramotno, če bi zaradi manjkajočega jurišnega poveljnika ne mogli povrniti škode, ki so jo povzročili Čehi. Stotnik Czant je bil v veliki dilemi. Jasno mu je bilo in nam tudi, da je polkovnik Rath računal nanj in da je ob češki nezanesljivosti šlo za madžarsko čast. Zavedal se je tudi, da je bil njegov bataljon predviden za naskok, a pri tem je tudi menil, da bi v tem težkem, kritičnem položaju moral nekdo drug voditi njegov bataljon. Na koncu je v njem zmagal dober vojak in njegova pristna madžarska zavest je odrinila v stran osebne interese in družinske zadeve, tako se je odzval klicu Madžarske in domovine in se prostovoljno prijavil za vodenje napada!

Bilo bi nepotrebno opisovati strahote soške fronte, ki so dobro znane. 15. bataljon je pod Czantovim poveljstvom planil v juriš. Osvojili smo strelske jarke. Pri tem je padel stotnik Czant. Padli so vsi njegovi častniki (3) oziroma so jih ranjene zajeli Italijani. Padel je tudi Czantov pribočnik in njegov bataljonski štab. Po poročanju ranjencev je

Czant prodiral proti Italijanom na čelu svojega bataljona in pri tem s pištolo priganjal naprej češkega praporščaka iz 91. polka, ki se je skril v jarku in dan pred tem Madžare v nemščini nesramno zmerjal s prasci, sedaj pa je moral z njimi jurišati. V bataljonu ni skoraj nihče preživel. Stotnika Czanta smo našli v jutranjem svitu, glavo in vrat so mu prestrelile strojnične krogle. Že pred tem je v bojih med Krnom in Doljami, a še posebej na ta tragični dan veljal kot primer hrabrega častnika. Njegova smrt je bila posledica njegove globoke madžarske narodne zavesti in njegovega junaškega duha. Svoji neizbežni smrti bi se lahko brez občutka slabe vesti izognil, če se ne bi prostovoljno javil za juriš. Pokopali smo ga ob vznožju tolminske cerkve. Od vsega začetka sem bil neposredna pričča tega kratkega, vendar tragičnega dogodka, ki ga s tem zapisom potrjujem.

Budimpešta, 15. oktobra 1921

Dr. Kemeny Gyula, stotnik zdravnik 3. vojaške bolnišnice

Priča za verodostojnost podpisa, nadporočnik Karl Winter

Podpisa potrjuje dr. Söter, direktor bolnišnice

P.S.: Stotnika Czanta je za svojo hlabrost vladarski namestnik Nikolaus von Horthy posmrtno sprejel v dedni madžarski viteški red in ga imenoval za viteza. Ta naslov se dedno vedno prenaša na prvorojenega sina.

IZJAVA⁴

Czant Emila, nekdanjega stotnika 37. pehotnega polka, sem poznal že od leta 1908. Pred vojno sva nekaj časa skupaj služila pri 6/37 stotniji. Že takrat sem cenil in spoštoval njegov vojaški pogum in čustva, ki jih je gojil do madžarskega in slovenskega naroda.

Ko so leta 1910 polk premestili na Dunaj, sva se razšla in šele leta 1915 sva se spet srečala, tokrat na italijanski fronti. Czant Emil je bil takrat poveljnik 15. stotnije, jaz pa sem bil bataljonski podčastnik.

⁴ Iz madžarščine prevedel Aleksander Gradinac

O vojaški drži in obnašanju Czant Emila na bojnem polju lahko povem samo najboljšo. Bil je vzor natančnega in vestnega častnika. Domovino je imel neizmerno rad, ljubezen do domovine se je združila s pogumom, kar krasi in odlikuje vsakega madžarskega vojaka.

V protinapadu 27. oktobra 1915 je ta pogum in domoljubje na najboljši način tudi dokazal s požrtvovalnostjo, junaštvom in vdanostjo.

Za protinapad, kljub temu da je že praktično bil na dopustu, se je prijavil prostovoljno. Pri jurišu je veliko vojakov prelilo svojo kri za domovino, med njimi je junaško padel tudi stotnik Czant Emil.

Pokopali smo ga na tolminskem pokopališču. Nagrobni spomenik smo dali izdelati pri kiparju iz našega bataljona in prikazuje vojaka naslonjenega na svoje orožje. Ta motiv na spomeniku razkriva čustva vojakov, privrženost in vdanost celega bataljona Czantu Emilu.

Czant Emil si je z dokazano hrabrostjo na bojnem polju, s pokončno držo, s čustvi, ki jih je gojil v madžarsko - slovenskih odnosih, priboril spoštovanje vseh častnikov in vojakov iz polka ter njihovih sorodnikov.

Budimpešta, 27. december 1921

*podpis:
Langer Frigyes, stotnik*

*Podpis potrjujem,
Budimpešta, 27. dec. 1921.*

Podpis nečitljiv!

Kot je 3. 11. 1915 Emilova sestra zapisala v pismu svojemu starejšemu bratu in njegovi ženi, je Emil v hrabrem boju na Mrzlem vrhu pri Doljah izgubil življenje, prestreljen od štirih krogel. Pokopali so ga 28. oktobra ob 3. uri popoldne na tolminskem pokopališču. Tega dne je bil namenjen domov k ženi, svojemu sinu in novorojeni hčerkici, usoda pa je hotela drugače.

*V les vžgano ime Emila Czanta v cerkvi na Javorci.
(foto Helena Jelinčič)*

Njegova hčerka Judith na žalost ni nikoli spoznala svojega očeta, gotovo pa ga je imela v svojem srcu zapisanega kot velikega junaka. Njena mati je leta 1921 umrla za tifusom. Otroka sta šla v sirotišnico, ki je bila namenjena otrokom častnikov. Njun skrbnik je postal Emilov brat Hermann.

Kasneje se je Emil mlajši poročil z Magdaleno Csordas, hčerko direktorja madžarskih železnic. Postal je huzarski konjeniški stotnik in je v letih 1939-1949 veljal za najboljšega jezdeca na Madžarskem. Zmagoval je na konjeniških prireditvah v Nemčiji, na Švedskem in v Švici.

Leta 1941 se jima je v Nagyvvaradu (danes Oradea v Romuniji) rodil sin Aleksander, ki je kot prvi in edini sin tudi podedoval viteški naziv. Ko je bil star štiri leta, se je družina preselila v Budimpešto. Pri šestindvajsetih letih je Aleksander odšel v Nemčijo in eno leto živel pri sorodnici, Heli Freifrau Zandt von Merl, ki je sama živela v svojem gradu, v bližini mesta Trier. Njen mož Gottfried Freiherr Zandt von Merl, je umrl leta 1946. Kasneje se je Alexander preselil v Würzburg. Po prihodu v Nemčijo mu je veliko pomagal njegov dobri stari stric prof. Harald von Petrikovits, znani profesor arheologije (direktor muzeja v Bonnu), ki pri svojih 95 letih še vedno dela. Alexander je doštudiral pravo, nato še biologijo na univerzi v Würzburgu, kjer še danes dela kot biolog na inštitutu za virologijo in imunologijo. Ima tri otroke. Prvorojeni sin, vitez Andreas, je umetniški fotograf in živi v Berlinu.

Poleg naslednikov Emila Czanta, ki so po njem podedovali viteški naslov, nas nanj spominjajo tudi obeležja z zapisom njegovega bataljona. Za zdaj poznamo tri taka obeležja, ki so najverjetneje stala na pobočju Vodil vrha (kota 1053).

Napisna plošča »Kapitolske gosi«

Obeležje omenja bataljon stotnika Emila Czanta, na njem pa sta upodobljeni figuri dveh vojakov v popolni bojni opremi, ki držita na povodcu vsak svojo gos.

Zapis na tej plošči se glasi:

ERBAUT

von

INF. BAON. IV./ 37

1916

SIE ZOGEN AUS DAS CAPITOL ZU RETTEN!

Prevod:

Postavljeno od IV. bataljona 37. pehotnega polka

1916

Odpravili so se, da bi rešili kapitol!

Ne vemo, kakšen je pravi pomen sporočila na spominski plošči, lahko le sklepamo, zakaj je avtor na njej upodobil kapitolske gosi.

Rim so leta 390 pr. n. št. zavzeli Galci, junak Marcus Manlius Capitolinus (ime je dobil po Kapitolu, najsvetejšem delu mesta Rim) se je s svojo posadko umaknil na Kapitol. Legenda⁵ pra-

vi, da so se neke noči Galci skušali vtihotapiti na grič, Manlius pa jih je junaško odbil, ker ga je pravočasno prebudilo gosje gaganje. Gosi so odtlej v Rimu veljale za svete ptice, posvečene boginji Junoni; nosili so jih v sprevodu med svečanostmi, ki so jih vsako leto prirejali v spomin na ta dogodek.

Spominska plošča je bila vzdana v zid avstroogrškega jarka pri Podorehu nad Doljami pri Tolminu. Novembra 2003 je bila plošča po nalogu regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine (z obrazložitvijo, da ji grozi uničenje) strokovno odstranjena, restavrirana in kasneje prenešena v Tolminski muzej. Avgusta 2004 so na izvorno mesto pri Podorehu postavili njeno kopijo.

Napisna plošča »Avtor se predstavi«

S skrilastimi ploščami, ki so jih pred leti pri neki domačiji v Zatoľminu potrebovali za tlakovanje dvorišča, je bila od Podoreha prinesena tudi polovica plošče s podobo vojaka v sedečem položaju. Najditelj jo je Petru Kogoju zamenjal za neki drugi vojaški predmet. Tako je ta polovička plošče zdaj shranjena v muzejski zbirki »Tolminsko mostišče« na Mostu na Soči.

Zapis na ohranjeni polovički:

BAUT

von

AON. IV/37

1916.

Pod avtorjevo podobo piše:

HIER SITZ ICH UND KANN NICHT WEITER.

Prevod: TU SEDIM JAZ IN NE MOREM NAPREJ.

⁵ Iz knjige: *Kdo je kdo v antiki*, Vladeta Janković, Modrijan 2004

Na plošči je zapisan isti bataljon kot na plošči s kapitol-skimi gosmi in nagrobni plošči stotnika Emila Czanta. Domnevamo, da je na njej avtor upodobil samega sebe, saj prevod napisa pod podobo možakarja pravi: Tu sedim jaz in ne morem naprej!

Na drugi polovički je bil mogoče upodobljen nekdo drug, domnevno zaradi tega, ker sta tudi na plošči s kapitol-skimi gosmi na obeh straneh upodobljena vojaka.

Pojavi se še ena napisna plošča istega avtorja

Na dan je prišla še ena plošča istega avtorja in z zapisom istega bataljona, vendar v primerjavi s prejšnjima ta nima posebnega sporočila.

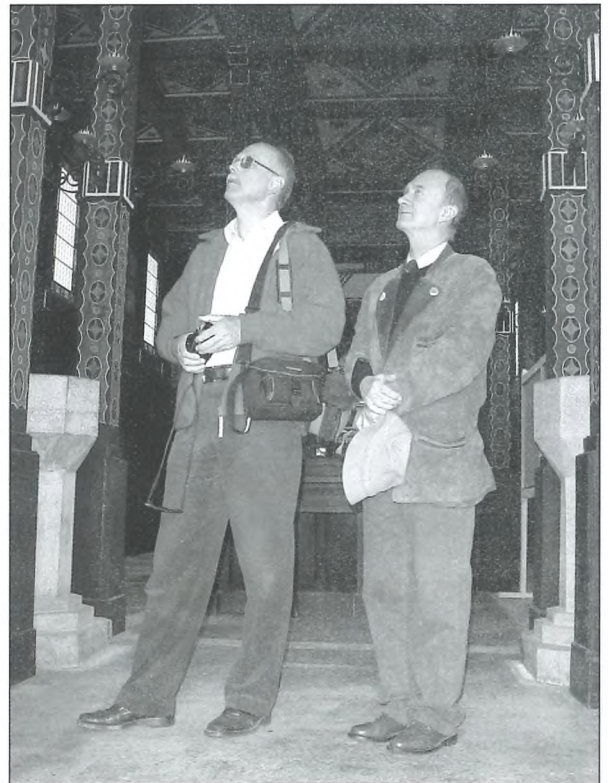

Zapis na plošči:
ERBAUT
von
INF. BAON. IV/37
1916.

Hranijo jo v Tolminskem muzeju, vendar nimajo zapiskov, ki bi razodevali, kje in kdaj so jo našli. Na njej sta prav tako na vsaki strani upodobljena vojaka, vendar je likovno slabše kakovosti in desna stran tudi slabše vidna. Zaradi tega nekateri menijo, da je bilo to eno prvih avtorjevih del.

Ime Emila Czanta je zabeleženo tudi v cerkvi Svetega Duha na Javorci, ki so jo po načrtih arhitekta Remigiusa Geylinga iz Dunaja leta 1916 zgradili avstroogrski vojaki 3. gorske brigade. V notranjosti cerkve so na hrastove deske, ki se vzdolž sten odpirajo kot listi v knjigi, vžgali 2565 imen vojakov, ki so padli v okoliških hribih.

Za nagrobno ploščo Emila Czanta pa direktorica TM Damjana Fortunat Črnilogar pravi, da je bila po ekshumaciji na Loče nekaj časa postavljena na robu pokopališča, od tod pa je bila prenešena v Mali vojni muzej v Bohinjski Bistrici, ki ga upravlja Gorenjski muzej.

Alexander Zant (na desni) med ogledom cerkvice Sv. Duha na Javorci, april 2006. (foto Helena Jelinčič)

Lansko leto smo si jo lahko ogledali tudi v Tolminu na razstavi »Tolminsko mostišče«, ki jo je pripravil Tolminski muzej.

Ko sem povprašala lastnika muzeja v Bohinjski Bistrici, kako je nagrobna plošča prišla k njim, mi je odgovoril takole: »Ploščo smo okoli leta 1980 pobrali za zidom pokopališča na Ločah pri Tolminu, kamor so jo verjetno prenesli, ko so razbili spomenik pri tolminski župni cerkvi. Ležala je tam nezaščitena in v tistih časih je obstajala nevarnost, da jo kdo razbije ali odnese čez mejo. Tako sva se s soustanoviteljem J. Stuškrom odločila, da jo shraniva v našem muzeju. Če se bo tolminski spomenik obnovil, bo ploščo seveda potrebno

vrniti na prvotno mesto. O možnosti obnovitve sta pred nekaj leti že govorila prof. Walter Schaumann z Dunaja in direktor vojnega muzeja iz Budimpešte«.

Do danes se je od spomenika ohranila le nagrobna plošča.
(foto Helena Jelinčič)

Lepo bi bilo, če bi pri župnijski cerkvi v Tolminu ponovno stal pomnik s pripadajočo nagrobno ploščo, zraven pa lična tabla z opisom. Mislim, da si ga Emil Czant še vedno zasluži na mestu, kjer so mu ga postavili njegovi vojni tovariši in mu s tem izkazali globoko spoštovanje. Na žalost pa na vojaškem pokopališču na Ločah še vedno ni znano mesto, na katerem so po prekopu shranili njegove posmrtno ostanke. Kot pravi

direktorica Tolminskega muzeja, je bilo to pokopališče večkrat preurejeno in bi bilo zato ugotavljanje mesta njegovega groba zgolj iluzorno.

V letošnjem aprilu (2006) je prišel Emilov vnuk Alexander Zant v Tolmin. Peter, Vinko in jaz smo ga peljali po sledih njegovega deda, ki jih je ta v vojnem času pustil na Tolminskem. Ko smo mu pokazali mesto v parku pri tolminski cerkvi, kjer je bil Emil Czant pokopan, pokopališče na Ločah, kamor so bili kasneje prenešeni njegovi posmrtni ostanki, ter približen kraj njegove smrti pod Vodil vrhom, je bil vidno ganjen. Žal mi je bilo, da mu nismo mogli pokazati še dedovega groba na Ločah.

Ob pisanju tega članka sem dobila navdih za tole pesnitev:

*Samotno danes tam stoji, za nas,
pomnik, ki ga razjeda čas.
Popotnik se ob njem ustavi,
v tišini sliši glas, ki pravi:
Tukaj, nekoč smo bili boj,
zato popotnik, le postoj,
tovariše in brate smo izgubili,
za nas, za vas smo se borili.
Obeležje naj vam bo v spomin
in pred spori v večni opomin.*

Za pomoč se zahvaljujem predvsem Alexandru Zantu, ki nas je obogatil s posredovanjem podatkov in še neobjavljenih fotografij, Vinku Avsenaku za prevode zapisov iz nemškega jezika, Aleksandru Gradincu za prevod izjave iz madžarskega jezika, vsem sodelujočim v razpravi o stotniku Czantu na forumu Pro Hereditate (www.prohereditate.com/forum) in ostalim, ki so mi posredovali kakršne koli koristne podatke.

*Spominska fotografija častnikov 37. pehotnega polka. Emil Czant stoji tretji z leve.
(arhiv družine Zant)*

ZAZNAMEK VSEH DOGODKOV

(Vojaški dnevnik Franca Kuštrina z Logaršč)

Simon Kovačič

Franco Kuštrin, avstrijski vojak, pisec tega vojaškega dnevnika je bil rojen 26. novembra 1877 na Logarščah očetu Janezu in materi Mariji Brelih. Poročil se je 1. junija 1906 s Pavlino Mrak, imela sta tri otroke: Ferda, Gabrijelo in Mirka. Iz vojne se je srečno vrnil, vendar je zaradi bolezni umrl že 25. maja 1921 v 44. letu starosti.

Franco Kuštrin je svoje »Zaznamke vseh dogodkov« pi-sal v Koledar za slovenske vojake za prestopno leto 1916. Koledarček je meril 8,5 cm x 14 cm in je bil kot nalašč za zgornji žep vojaške bluze. Običajno so jih vojakom od doma pošiljali na fronto kot darilo za božič.

Prvi datum v dnevniku je 25. april 1916, konča pa se s 30. majem 1918, ko je iz okolice Bolzana (Bozen) odšel na dvajsetdnevni dopust. Ohranjenih je 25 strani, nekaj pa jih je verjetno iztrgal že avtor sam. Poleg »zaznamkov«, ki so kot nekakšen dnevnik pomembnejših dogodkov iz vojaškega življenja Franca Kuštrina, najdemo v njem tudi nekaj naslovov ter kmetijskih in gospodinjstkih nasvetov, ki jih je prepisoval iz takratnih časopisov.

Razen koledarčka, ki ga hrani nečak Dušan Makuc iz Logaršč (kopija se nahaja tudi v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici – PANG 645 – zbirka fotokopij, t.e. 1, a.e. 9), hranijo pri Kuštrinovih doma, na Logarščah št. 38 še par Frančevih pisem in fotografij. Najstarejše pismo iz vojnega obdobja, ki se je žal ohranilo brez ovojnice, je bilo pisano 14. marca 1915 in poslano iz Kobarida. V njem piše bratu Janezu: »...Pošiljam mnogo bratovskih pozdravov še vedno iz prijaznega Kobarida... tukaj nič novega le po navadi, imamo prav lepe pomladanske dneve, kakšen dan prav toplo, šicngrabne kopljemo in drugo, tako da nam čas še nekam hitro mine...« Iz napisanega izvemo, da je bilo v Kobaridu marca 1915, dobra dva meseca pred začetkom spopadov na Soči, precej mirno, čeprav se je avstro-ogrsko vojska že pospešeno pripravljala na obrambo v primeru italijanske vojne napovedi. Sklepamo lahko, da so omenjena dela izvajale enote v sestavi 58. gorske brigade, ki je bila ustanovljena februarja 1915 v Tolminu. V njeno sestavo je sodil tudi 155. črnovojniški bataljon, ki je bil na začetku vojne nastanjen v okolici Reke (Kantrida pri Reki), kjer so se urile pohodne for-

Franco Kuštrin, kot desetnik, verjetno še pred začetkom prve svetovne vojne. (družinski arhiv Kuštrinovih, Logaršče)

macije XVI. korpusa. Na srečo je v zapuščini Franca Kuštrina tudi fotografija, ki jo je Franc kot razglednico, 23. novembra 1915, odposlal preko vojne pošte št. 321 na domači naslov in je žigosana z žigom K.K. Landsturm Komp. 2/155. Tako je potrjeno, da je res služil v cesarsko-kraljevem črnovojniškem bataljonu št. 155, v drugi stotnji.

Bataljon je bil v sestavi 22. črnovojniške brigade, ko je ta na območju Planine Sleme, v marcu 1916 zamenjala 8. gorsko brigado, ki je odšla na Tirolsko. 24. avgusta 1917 je bil organizacijsko prerazporejen v 3. gorsko brigado in je ostal na Tolminskem mostišču do preboja, ko se je po uspešni avstrijsko-nemški ofenzivi znašel ob reki Piavi. Z bataljonom, v katerem je služil Franc Kuštrin, so 21. marca 1918 v Roncanu dopolnili enote 26. strelskega polka (*Schützenregiment No. 26*). V tej enoti je najverjetneje tudi dočakal konec vojne.

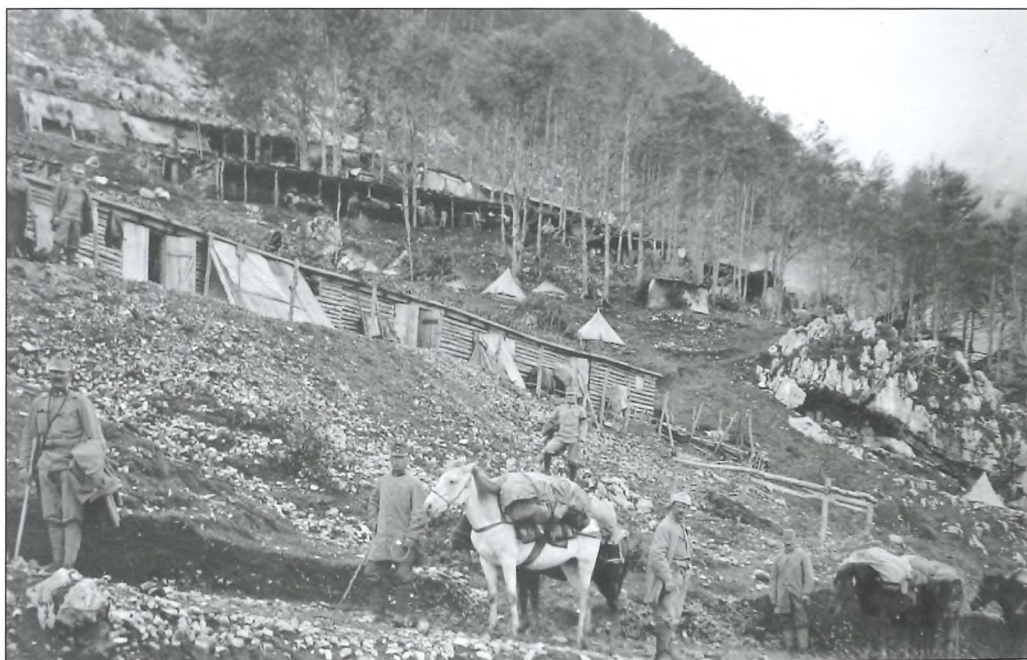
Franc Kuštrin: Zaznamek vseh dogodkov

Dne 25. aprila 1916 ob 2^h popolnoči smo odšli iz Huma pri Lubinu (pravilno Ljubinju), skozi Lubin (pravilno Ljubinj) – Polubin (pravilno Poljubinj) – Žabče na Polog. Tam ostali ena¹ noč. Dne 26. aprila 1916 ob 4^h zjutraj smo odšli na Sleme planina, visoka 1487 m. Prišli smo na vrh ob 10^h predpoldne. Od tukaj sem prav lepo videl svoj domači kraj. Posebna pa se je lepo videlo na Logaršče k nam domov, na Ponikve in vsa planota. Dne 18. junija 1916 zjutraj ob 4^h in ½ se je tukaj od mojega zuga² eden mož³ z svojo puško ustrelil. Doma iz Sv. Vida nad Ljubljano, bil je male pameti.

Dne 8. avgusta 1916⁴ je bilo precej huda, bil je namreč napad od Italijanov na Mrzli vrh. Bil je namen od naše strani izvesti eden napad na Italijane pa sta dva moža od 81.

Regimenta⁵ (81. pehotnega polka) dezertirala k Italijanom in tam vse povedala, zato so oni poprej napadli, trajalo je kake dve uri. Na Mrzlem vrhu so imeli naši izgube približno 100 mrtvih in 300 ranjenih, drugje bolj po malem. Bil sem v šicngrabnu⁶ pri 1. Kom.⁷, padale so vse vprek, da se je hrib tresel. Hvala Bogu je srečno minilo.

Dne 22. novembra 1916 zjutraj sem odšel s štirimi drugimi možmi v Bačo pri Sv. Luciji (danes Bača pri Modreju) in smo se zvečer tega dne odpeljali na Bohinjska Bistrica. Tam smo prišli ob 8^h in ½ zvečer. Ostali smo do 23. novembra 1916. Ob 1 uri popoldne smo se odpeljali naprej na Lesce pri Bledu. Da je Cesar umrl smo zvedeli na Sleme planini že 22. novembra 1916 ob 8. uri zjutraj predno smo proč odšli.

Avstro-ogrske barake na Novi Planini (danes planina Medrja) pod Slemenom.
(zbirka Davida Erika Pipana)

¹ Pisec v dnevniku uporablja »akanje« - narečno značilnost govora Baške grape.

² Zug - iz nem. vod.

³ To je bil vojak Jamnik (Jamnitz?) Franc, ki ga najdemo na seznamu bataljonskega pokopališča na planini Sleme, edinega z datumom smrti 16. 8. 1916. Podatek iz zbornika »Tolminsko mostišče II«, Tolminski muzej, 2005. str. 189.

⁴ 8. avgust 1916 - italijanski napad na Gorico.

⁵ Verjetno je številka polka napačno zapisana, saj sta se takrat na omenjenem območju nahajala le 18. oz. 91. pehotni polk.

⁶ Šicngrabn - iz nem. strelnski jarek.

⁷ Kom. - kompanija iz nem. stotnija, v tekstu je avtor velikokrat nepravilno rabil veliko začetnico, kot v tem primeru.

Dne 25. decembra 1916, to je Božični dan, praznujemo v Lescah še precej dobro, posebno zato ker me je prišla Kristina obiskat dne 24. t.m. in s seboj nekaj za praznike prinesla. Prve Božične praznike sem praznoval v Kobaridu. Druge na Kantridi pri Reki. Tretje na Lescah. Hvala Bogu, še vse dobro za sedanje hude čase. Iz Lesc sem dobil 5 dni dopusta, to je od 5. – 10. decembra 1916 na telegram od doma radi bolezn.

precej lep, snega je bilo mnoga, mraz ne prav posebno hud. Prve dni marca je zopet padlo malo snega toliko da so šli plazovi, sploh je bil celi mesec zelo slab.

Dne 22. marca smo bili pri velikonočni spovedi, bil sem tudi jaz. Dne 8. aprila 1917 ravno na Velika noč, smo ob 9^h zjutraj odšli iz Sleme planine na Pologar, tu smo v barakah nastanjeni, imamo se še precej dobro.

Še ena skupinska fotografija, ki jo je Franc kot razglednico poslal 23. novembra 1915 iz vojne pošte 321 na domači naslov. Na tabli, ki jo držita vojaka spredaj je napisano »K.K. Landst. Baon. 155, 2. Kompagnie, 1914-1915« (Cesarsko-kraljevi črnovojniški bataljon št. 155, 2. stotnija). Franc Kuštrin stoji v predzadnji vrsti in je označen z križcem. Opazimo pa tudi, da je medtem že napredoval v četovodjo, saj nosi na ovratniku tri zvezdice. (družinski arhiv Kuštrinovih, Logaršče)

Dne 26. januarja 1917 ob 1 uri popoldne smo se odpeljali na Bohinjsko Bistrico. Tukaj prišli ob 5. uri zvečer, potem smo šli še 2 uri v stražo v Sredne vas (pravilno Srednja vas). Tu prišli ob 8 uri zvečer. Dne 7. februarja 1917 ob 5 uri zjutraj smo odšli iz Sredne vasi na Bohinjsko Bistrico na postajo in se odpeljali ob 8 uri zjutraj proti primorskemu do Lušina v Bači.⁸ Tu smo dobili menažo ob 3 uri popoldan smo odšli v Tolmin skozi Sv. Lucijo (danes Most na Soči). V Tolminu smo bili ponoči v Krančevi hiši. 8. februarja ob 8 uri smo odšli proti Slemen planini. Šli smo čez Javorca naprej na sleme smo prišli ob 4 uri popoldne dne 8. februarja 1917. Mesec februar je bil še

Dne 20. aprila 1917 šel sem na dopust za 20 dni, do 11. maja. Tega dne prišel sem nazaj na Pologar ob 2^h popoldne. Tam ostal do zjutraj, potem sem šel za Bataljonom nazaj na Sleme planina. Gor prišel ob 6^h zvečer in bil sem zopet pridelen h 2. Companiji. 5. stot. ne obstoji več, je v tem času bila razdeljena.

Dne 27. maja sem bil zopet priložen od 2. stotnije k 3. na Rudeči rob.

Dne 15. julija 1917 sem zopet dobil 9 dni dopusta, namreč do 24. julija t. l. Dne 17. oktobra 1917 sem bil priložen k Brigadi za ordonanza na Nova Planina⁹. Dne 16. oktobra t. l. sem

⁸ Ker je bila postaja Sv. Lucija na dometu italijanskih topov so vlaki vozili le do Podmelca oz. Lušina v Baški grapi.

⁹ Nova Planina se danes imenuje Planina Medrja.

bil pri spovedi in pri sv. Obhajilu na Rudečem robu, dne 24. oktobra¹⁰ se je pričela od naše strani ofenziva. Zvečer ob 6^h uri smo odšli iz Slemena jaz in še eden z Brigade Adjutantom, prišli smo v vas Krn ob 9^h zvečer in tu prenočili, 25. t. m. smo šli naprej v Ladra, Robič, Podbela, Prosenico, Platisch. (pravilno Platischis, slo. Platišče), Tapani (pravilno Taipana, slo. Tipana), Furlani, Nemis, Videm, Melz, St. Tomas, St. Lenardo, v Mures prišel 3. novembra 1917.

Bes. Tukaj ostali do 14. februarja 1918. Tukaj v Bess sem opravil velikonočna spoved dne 8. marca 1918 in poprej že enkrat pri Aviani na 17. februarja 1918. Dne 14. marca ob 8 uri zjutraj smo šli tukaj proč in prišli v Venadoro. Tukaj ostali do 17. marca 1918. Tega dne smo prišli v Ložigo (pravilno Losego), iz Ložiga smo odšli 21. marca 1918 prišli v Ronkan (pravilno Roncana). Tega dne smo bili tudi pridelnjeni k 26. LIR, jaz prišel k 10. stotnji. Dne 10. aprila 1918 smo odšli iz

Sprednja stran razglednice-fotografije, ki jo je Franc Kuštrin 25. februarja 1915 poslal domov iz Kobarida. Stoji v zadnji vrsti, označen s križcem. (družinski arhiv Kuštrinovih, Logaršče)

Potem prišli v Solinberg, St. Leonardo, St. Lucia, Vitorio, Guja, tukaj prišli 11. novembra in ostali do 16. decembra. 18. decembra 1917 prišli v Alano čez reko Piave. Ostali tu do 2. januarja 1918. Tega dne ob 3^h zjutraj smo odšli od tu. 2. januarja 1918 popoldne smo prišli v Vila de Vile in ostali do 10. januarja, potem smo šli naprej v St. Justino, tu bili do 14. januarja, potem prišli v Sedico, proč šli od tu 18. januarja in prišli tega dne v Sv. Lucijo. Tu ostali do 23. januarja 18. Dne 23. januarja sem šel od tukaj za 20 dni na dopust, namreč do 15. februarja 1918. Ko sem nazaj prišel sem šel k Bataljonu. Prišel k Bataljonu 18. februarja v Aviano, tu ostali do 26. februarja. Potem smo šli skozi Sv. Lucija, Vitorio, Beluno v vas

Ronkana in prišli prvo noč v St. Justina na 11. aprila v Feltre, potem Fonzaso, Borgo, Levico, to je že v Tirolah, potem prišli v Trident.

Na 20. aprila 1918 šli iz Tridenta in prišli tega dne v St. Michele, dne 21. t. m. je bila nedelja, smo imeli v St. Mihele en dan počitka. Dne 22. aprila šli naprej do Neūmark (pravilno Neumarkt, ital. Egna), dne 23. aprila 1918 ob 1 ½ popoldne prišli v Bozn (pravilo Bozen, ital. Bolzano). Marširali smo od 10. aprila do 23. aprila, to je 13 dni. Dne 29. aprila smo bili pridelnjeni k Schützen Reg. 26, 6. Comp. Tukaj ostali do 7. maja 1918, tega dne sem dobil 20 dni dopusta do 30. maja 1918.

¹⁰ 24. oktober 1917 - avstrijsko-nemška ofenziva.

MOJ OČE PRIPADNIK SLAVNEGA 7. PEŠPOLKA

Marjan Grosar

Moj oče Justin Grosar je bil rojen 25. maja 1896 v Desklah. V cesarsko-kraljevo vojsko so ga vpoklicali 15. aprila 1915 in je služil v slavnem 7. koroškem pešpolku (*K.u.K. Infanterieregiment Graf von Khevenhüller Nr. 7*). Polk si je slavo priboril v bitkah v Lombardiji, leta 1859 pri Solferinu in leta 1866 pri Custozzi v Italiji. Tudi pozneje se je izkazal, zlasti leta 1878 v bitkah proti Turkom za osvojitve Bosne in Hercegovine, kjer se je proslavil v bojih za Maglaj, Bjelolovac in pri zavzetju Sarajeva dne 19. avgusta 1878, to je na dan po rojstnem dnevu cesarja Franca Jožefa. Zgodovina polka sicer sega v 17. stoletje. V prvi svetovni vojni se je polk odlikoval najprej na ruski, nato pa še na soški fronti, zlasti v bovški kotlini in na Fajtjem hribu na Krasu.

Moj oče se je s polkom udeležil bojev od Naborjeta do Franzenfeste na Tirolskem. Pravil je, da je bilo zlasti hudo v zimskih bojih 1917-18, v junijski ofenzivi na reki Piavi in konec leta 1918 v zadnji ofenzivi na Piavi. Bil je zelo skromen človek in o vojnih dogodkih ni dosti govoril. Nikoli se ni hvalil, vendar mislim, da je ohranil veliko spominov na triletno bojevanje, v katerem so se s svojim junaštvom v zgodovino zapisali tudi slovenski fantje. Spominjam se le, da je pripovedoval o hudih bojih na Monte Grappi, Monte Asaloneju, Ciesu Maggioreju, Monte Pertici, Monte Chiesi. Omenjal je tudi razne kraje, kakor na primer Belluno, Feltre itd. Na Monte Asaloneju je baje ostalo živih le še 10% njegovega polka. Zdesetkani so se za nekaj dni odpravili na počitek v Feltre in - kar je bilo menda najhuje - so se po počitku s težkim srcem morali vrniti na isto bojno polje, ki je bilo še zmeraj posejano z razpadajočimi trupli vojakov, pobitih od italijanske artilerije, ki je sredi zime 1917-18 nenehno tolkla po avstrijskih položajih. Po končani zimi, ko je sneg skopnel, so imeli pred seboj grozljivo sliko - kupe razkosanih mrličev, njihovih bojnih tovarišev, ki so našli svoj mir tako daleč od svojega doma. Morile jih niso le topovske granate in letalske bombe ter drugi izstrelki, pač pa tudi mraz, lakota, vlaga, uši in druge tegobe. V treh letih bojevanja na fronti je bil z enoto nekaj-

krat na počitku v Feltru in Oberdrauburgu. Pripovedoval je o zelo hudi zimi leta 1916, ko je več dni in noči neprenehoma snežilo, tako da je feldkurat za božič maševal pod vrhovi smrek. Med barakami so se gibali po rovih, skopanih v snegu. V nekem naskoku na italijanske položaje se je spotaknil in padel z obema rokama naravnost v trebuh že več dni razpadajočega trupla. Dolgo se ni mogel znebiti neznosnega smradu, ki se je širil od njegovih rok in uniforme. Pripovedoval je, kako je vojaku pred njim kos granate dobesedno odnesel glavo, truplo pa je naredilo še nekaj korakov, preden je padlo. Kadar ni bilo bojev, so morali ročno klesati v žive skale in poglobljati kaverne, ki so jim služile za bivanje in obrambo pred granatami. Varovati so se morali pred ostrostrelci, ki so venomer prežali na njihove premike in jim povzročali hude izgube. Med vojaki so bili tudi taki, ki so izzivali nevarnost. Nekega dne so poslali vojaka po vodo v potok, ki je tekel nekaj deset metrov pod njihovimi položaji. Posvarili so ga, naj bo zelo previden pred italijanskimi ostrostrelci, pa je brezbrizno zamahnil, češ saj Italijani tako slabo merijo, da jim bo kar zadnjico nastavil, a ga ne bodo zadeli. Tako je tudi naredil in obležal za vedno pri tistem potoku. Mislim, da je oče v tistem času preživel zelo hude preizkušnje, a prepričan sem, da jih je častno prenašal. Zaradi svojih zaslug je prejel tudi odlikovanje - četni križec cesarja Karla, »PRINC IN DOMOVINA«. Predlagan je bil tudi za srebrno medaljo za hrabrost, ki bi jo moral prejeti novembra ali decembra 1918, pa je bilo vojne prej konec.

Prve dni novembra 1918 je skupina petih ali šestih vojakov, skupaj s praporščakom, zapustila bojno linijo ob Piavi in se prebijala v smeri proti Mariboru. Med njimi je bil tudi moj oče. Vedeli so, da je vojna končana in da je Avstro-Ogrska na kolenih, saj niso več dobivali na fronto nobene hrane, streliva in nadomestnega moštva. Vlaki v smeri Avstrije so bili polni umikajočih se vojakov; pogosto se je zgodilo, da so

nanje streljali madžarski vojaki, ki se niso sprijaznili s porazom. Kljub vsemu se je očetu uspelo prebiti na Štajersko, v Hajdino pri Ptuju, kjer se je v begunstvu nahajala njegova družina. Ko je hodil po mostu čez Dravo, je že od daleč zagledal svojega očeta. Srečala sta se torej na mostu, a ko je opazil, da ga oče ni spoznal, ga je šaljivo vprašal, kako se pride na Hajdino. Oče mu je prijazno pojasnil in hotel že oditi, ko ga je sin ustavil. Tam sta se po treh letih objela.

Bil je to zgovoren dokaz, kako vojna spremeni človeka, da ga tudi lastni oče ne prepozna.

Po nekaj dneh počitka pri svojih se je priključil Maistrovim borcem za severno mejo in služil kot kuhar pri orožnikih. Leta 1919 so se vrnili z družino v Šempeter pri Gorici, kjer je Justin Grosar delal kot kolon pri šempetrskem grofu Coroniniju, nato pri inženirju Venutiju in nazadnje pri Kmetijski zadrugi. Umrli je 19. januarja 1978 kot upokojeni kmečki delavec.

Razglednica – fotografija, ki jo je Justin Grosar poslal bratu Jožefu v Pulj. Fotografirana je I. pohodna stotinja 7. pohodnega polka. (hrani Marjan Grosar)

Naslovnik:

C. Gospod Vormst.

Jožef Grosser

K.u.K. Fest. Art. Reg. No. 4

12. Res. komp. Pola

Marinefeldpostamt

Pošiljatelj:

Justin Grosser

K.u.K. Inf. Reg. No. 7

I. Marš komp. - III. Zug

Post Rugendorf bei Villach – Kärnten

29. 5. 1916

Dragi mi Brat

Sprejmi mnogo srčnih bratovskih pozdravov

od tvojega brata Justa,

ter tukaj ti pošiljam sliko

od celiga cuga jaz sem na levi strani

zraven kadeta. Prosim kadar

sliko vdobiš odpiši mi ti –

Te pozdravlja

tvoj brat Just

ITALIJANSKI POSKUS PREBOJA CESTNE ZAPORE PRI ZAGORI

David Erik Pipan

Pogosto se peljem iz Nove Gorice proti Tolminu in opazujem številne osebne avtomobile, ki še posebej v poletnih mesecih do zadnjega prostega koticčka zasedajo vsa obcestna počivališča in dostope k Soči. Tudi počivališče pod Zagoro, ki stoji tik pred ostrim desnim ovinkom, za katerim se odcepi cesta proti tej vasi in ob katerem neopazno stoji z robido zaraščena večja skala, ni izjema. Nič čudnega. Bližnja Soča in predvsem v pečini nad cesto speljane plezalne smeri privabijo marsikoga. Naključne obiskovalce, ki jim radovednost ne da miru, pritegne tudi peščica v skalo izdolbenih kavern. Kljub temu, da je bilo napisanih precej knjig, ki dokaj natančno obravnavajo dogodke na soški fronti in tudi na območju okoli Zagore, pa je še marsikatera vojaška operacija ali tragičen dogodek na omenjenem območju ostal neraziskan in pozabljen. Zaradi bleščečih uspehov italijanske vojske na tem območju v prvih dneh 10. soške ofenzive, v maju 1917, so ostali skorajda pozabljeni dogodki na območju cestne zapore pod Zagoro, ki so se odvijali v mesecih pred tem.

Na mostišču pri Plavah se je avstrijska prva linija začela ob Soči severno od Deskel, pri Globni prekoračila cesto, se po pobočjih nad vasjo povzpela na koto 383 in jo preko ravnega vrha obkrožila. Od tam je tekla mimo Paljevega proti Zagori,

od koder se je iznad pečine, ki stoji tik nad cesto, spustila do Soče. Položaje, ki so preko ceste potekali od skalne stene do reke Soče, so branilci imenovali cestna zapora. Izza te prve cestne zapore sta bili postavljeni še dve. Jarki na tem območju so bili globoki in deloma izklesani v živo skalo, zaščiteni z jeklenimi strelnimi linami in na gosto posejani s strojnimi puškami in minometi. Iz strelskih jarkov so se odpirali vhodi v številne, globoko pod zemljo izvrtane in trdno grajene kaverne. Žične ovire so bile trdne in so se na nekaterih mestih prepletale z italijanskimi. Le nekaj deset metrov pod avstrijskimi položaji pa se je razpredal labirint italijanskih strelskih jarkov in povezovalnih rovov, ki so se končali z cestno zaporo prav na mestu, kjer je danes že omenjeno obcestno počivališče pod Zagoro. Italijani so bili utrjeni tudi na desnem bregu Soče, v železniških predorih pod strmimi pobočji Sabotina, od koder so s strojnicami in minometi obstreljevali avstrijske položaje pri Zagori in bočno nadzorovali njihove cestne zapore. Slednje so bile skupaj z utrdбами pri Zagomili in Dolgi njivi trn v peti Italijanom, saj so jim onemogočale prodor po soški dolini navzdol. Zato so Italijani že kmalu po zasedbi Sabotina v avgustu 1916, še posebej pa v začetku leta 1917, večkrat poskušali s prodorom skozi omenjene avstrijske cestne zapore.

Pogled iz ceste na Vrhovlje proti italijanski cestni zapori pod Zagoro. Ob cesti je lepo vidna velika skala, ki se je utrgala iz pečine nad njo. (zbirka Davida Erika Pipana)

Pred nedavnim mi je v roke prišla fotografija Kuka in Zagore, ki jo je maja 1917, v prvih dneh 10. soške ofenzive, posnel neznan italijanski vojni fotograf. Posneta je bila iz ceste, ki se pne iz Plav proti Vrhovljam, med napadom italijanske pehote na avstrijske obrambne položaje pri Zagori.

Ko sem si omenjeni posnetek natančneje ogledal s povečevalnim steklom, sem pozornost posvetil tudi položajem italijanske cestne zapore pod Zagoro, saj je bil to prvi posnetek tega območja, ki mi je prišel v roke. Do takrat sem te položaje poznal le iz natančnih vojaških skic in zemljevidov. Mojemu očesu ni ušla niti večja skala, ki je ležala ob cesti in je bilo zaradi razdejanja okoli nje očitno, da se je pred kratkim utrgala iz pečine nad njo, kar pa sem pripisoval topniškemu dvoboju med začetno fazo 10. ofenzive. Skala je bila ista, tista, ki še danes leži tik ob obcestnem počivališču.

Moja radovednost je bila vedno večja in končno sem s pomočjo prijatelja, ki je brskal po fasciklih zgodovinskega arhiva italijanske vojske v Rimu, dobil fotokopije dokumentov, ki pričajo o dogodkih, ki so se odvijali v začetku leta 1917 na položajih cestne zapore pod Zagoro. Med njimi je še posebej zanimiv načrt za napad na avstrijsko cestno zaporo južno od Zagore, ki ga je 26. februarja 1917 pripravil stotnik Somma Umberto iz 3. bataljona 128. pehotnega polka in ga posredoval stotniku Bucciarelliju, poveljniku 10. stotnije, poročniku Bruniju, poveljniku 9. stotnije, kadetu Crisafiju iz 10. stotnije ter v vednost poveljstvu pododseka Zagora.

Načrt napada je zgledal takole:

128. PEHOTNI POLK

26. februar 1917

III. bataljon

POVELJSTVO IV. OBMOČJA

A

1. Na dan, ki ga bo poveljstvo 3. divizije naknadno določilo, bodo enote 3. bataljona 128. pehotnega polka izvršile ofenzivno akcijo, z namenom zajetja sovražnikove posadke na položajih v dolini Soče pod Zagoro.

2. Vpad v omenjeno cestno zaporo bo predhodno podprl intenziven topniški ogenj, ki bo zmedel obrambo in odprl prehode skozi žične ovire ter onemogočil prihod okrepitev.

3. Vodenje operacije, kar se tiče uporabe pehote, je zaupano spodaj podpisanemu.

B

Sredstva, ki so na voljo za izvršitev akcije:

- Vojaki, ki bodo izvršili akcijo, bodo izbrani iz 10. stotnije.

1. Naskočni oddelek: vod 50 mož, med katerimi 12 metalcev ročnih bomb, bo pod poveljstvom kadeta g. Crisafija.

2. Povezovalni patrulji med naskočnim vodom in našo zaporo: ustanovijo se dve patrulji, vsaka s šestimi možmi, pod poveljstvom podčastnika. Razporejeni bosta med cesto in reko. Imeli bosta nalogo, da takoj posredujeta morebitne ukaze, ki jih bom poslal kadetu Crisafiju, in novice, ki mi jih bo on posredoval. Sodelovali bosta tudi pri odvrčanju sovražnikovih patrulj, ki bi poskušale pod pečino obkoliti naskočni oddelek.

3. Zaščitni patrulji: dve patrulji, vsaka s po 12 možmi in pod poveljstvom izkušenih podčastnikov bosta razvrščeni nasproti sovražnikovih okopov nad pečinami, ki se spuščajo na cesto. Njuna naloga bo, da odbijeta sovražnikove skupine, ki bi poskušale iz omenjenih položajev zavzeti rob pečine. Desna patrulja se bo naslanjala na pečino, leva pa se bo razvrstila nekoliko višje in bolj zadaj. Razporeditev patrulj in njihova morebitna koordinacija v primeru uporabe, bosta zaupani podporočniku g. Ferriju.

4. Vod za okrepitev (rezervo): vod 40 mož pod poveljstvom podporočnika g. Rochiera se bo zbral pod prvo pečino in bo na razpolago podpisanemu za morebitno okrepitev.

5. Oddelek za umik ujetnikov: oddelek 6 mož pod poveljstvom podčastnika bo sledil naskočnemu vodu in bo imel nalogo takoj odvesti ujetnike od prve cestne zapore do naših položajev.

- Oborožitev

1. Oddelek metalcev ročnih bomb bo oborožen s kratko puško in bajonetom. Vsak mož bo poleg tega imel pri sebi 6 ročnih bomb S.I.P.E., preostali možje, ki bodo sodelovali pri operaciji, pa bodo imeli s seboj redno oborožitev.

2. Stotnik Bucciarelli, poveljnik 10. stotnije, bo poskrbel za formiranje oddelkov s posebno pozornostjo na može, ki bodo v naskočnem vodu. Za formiranje tega oddelka me bo, če bo potrebno, lahko prosil za vojake iz drugih stotnij tega bataljona.

- Telefonske povezave

1. Poročnik g. Venturi, ki mi bo na razpolago, bo poskrbel za povezavo med našo zaporo pri Soči, južno od Zagore in opazovalnico na desnem bregu, nasproti sovražnikove zapore.

2. Sam bom poskrbel, da se bodo z lahkimi poljskimi aparati telefonsko povezali naši prednji položaji in prva povezovalna patrolja.

- Strojnice

1. Dve sekciji strojnic iz 255. stotnije, ki bosta razporejeni vzdolž povezovalnega jarka »predor Zagora – predor Sabotin« nasproti obeh sovražnikovih cestnih zapor, v akciji ne bosta smeli posredovati, razen če bom jaz to osebno ukazal ali če v primeru močnega sovražnikovega protinapada to odredi poveljnik stotnije.

C

Potek akcije

a) Prva faza:

1. Od 3. 10. do 3.30 bo trajal artilerijski ogenj, ki bo usmerjen proti žičnim oviram. V tem času se bo naskočni vod zbral ob cesti, in sicer približno 100 m pred našimi položaji. Poskrbeli bomo, da se bo čimbolj pazljivo približal prvi zapori.

b) Druga faza:

1. Medtem ko se bo obstreljevanje topov srednjega kalibra premaknilo iz cestnih zapor proti okopom in se bo začelo obstreljevanje s poljskimi topovi z namenom izolirati cestne zapore, preprečiti umik posadke in onemogočiti prihod okrepitev,

2. bo naskočni vod začel z napadom na prvo zaporo, skupina mož, ki se bo med napadom zbrala pod pečino, pa bo preiskala bližnje manjše kaverne in zajela sovražnike, ki bi se med obstreljevanjem vanje zatekli.

3. Ujetnike, ki bi jih pri tem zajeli, mora takoj umakniti skupina, ki je za to določena

Italijanski vojaki pri počitku v svojih okopih pri Zagori. (zbirka Davida Erika Pipana)

c) Tretja faza:

1. Takoj po vpadu se bo skupina metalcev bomb bliskovito premaknila proti drugi zapori in vanjo, z namenom, da prepreči sovražniku, da bi se po končanem topniškem obstreljevanju zbral in prešel v protinapad, zmetala ročne bombe.
2. Po zasedbi prvega cilja, in potem ko bi od skupine metalcev ročnih bomb dobila potrditev, da je možna zasedba tudi druge zapore, bo skupina pod poveljstvom kadeta Crisafija odločno napadla tudi to in jo poskusila zaščititi pred napadi iz položajev na višje ležečih pobočjih in iz smeri utrd pri Zagomili in Dolgi njivi.
3. Po zavzetju drugega cilja, umiku ujetnikov in zaplembi orožja se bo naskočni vod skupaj s povezovalno patroljo umaknil na izhodiščne položaje.
4. Ko bo kadet Crisafi prispel v bližino izhodiščnih položajev, me bo s pomočjo telefonske postaje pri eni izmed povezovalnih patrolj o tem obvestil, tako da bom lahko z dogovorjenim signalom (štiri rdeče rakete) obvestil artilerijo, da lahko nadaljuje z obstreljevanjem dogovorjenih točk.
5. V primeru, da patrolja metalcev bomb obvesti kadeta Crisafija, da vpad v drugo zaporo zaradi nepreihodnih žičnih prepek ni mogoč, bo slednji ukazal umik po postopku, ki je zgoraj opisan.
6. V trenutku, ko bom izstrelil štiri rdeče rakete, se bosta zaščitni patrolji umaknili v naše položaje.
7. V noči, ko se bo akcija izvršila, se bo posadka stotnije na desnem krilu, kljub temu da mora ostati budna... (strgan list - op. avtorja)
8. Izstrelitve dveh belih raket, dveh rdečih in dveh zelenih bodo pomenile, da je akcija končana.

Sanitetna oskrba:

1. Sanitetni podporočnik dr. Siena bo poskrbel, da se v naši zapori namesti sanitetna postaja.
2. Prenašalci ranjencev iz 10. in 11. stotnije bodo poskrbeli za prenos ranjencev.

Med akcijo bom v zapori »Soča«.

-Odločitvam kadeta Crisafija, iniciativi podčastnikov, drznosti in odločnosti naskočnega voda je zaupan uspeh operacije.

POVELJNIK ODSEKA

Stotnik Somma Umberto

S pripisom:

Strinjam se z načrtom, vendar smatram za potrebno, da se v primeru poskusa naskoka na glavno zaporo o tem odloči kadet in da se slednji ne ozira na presojo oddelka metalcev bomb.

PODPOLKOVNIK

POVELJNIK PODODSEKA ZAGORA

Podpis nečitljiv

Žig:

POVELJSTVO 128. PEHOTNEGA POLKA

Skrbno načrtovano akcijo so izvedli v noči na 4. marec 1917.

Vendar že začetek ni obetal uspeha, kajti po začetnem topniškem ognju ni bilo več elementa presenečenja. V avstrijskih položajih so sprožili preplah, s strelji so se oglašale tudi straže, ki so izstrelile tudi veliko število svetilnih raket. Avstrijsko topništvo srednjega in majhnega kalibra je na italijansko artilerijsko obstreljevanje takoj odgovorilo z odločnim ognjem in med enournim obstreljevanjem povzročilo precej škode na italijanskih položajih pri vasi Zagora, na višje ležečih povezovalnih jarkih, na dostopu proti poveljstvu sektorja in na jarkih na desnem bregu Soče. Italijanske telefonske povezave so bile takoj pretrgane, saj je bila v polno zadeta tudi centrala. Zaradi noči in gosto poraščenega pobočja je leva kolona zašla in trčila ob nedotaknjene avstrijske položaje preveč visoko, kamor artilerija ni skoncentrirala svojega ognja. Zaradi tega je desna kolona izgubila stik z levo, se zmedla in ostala neodločna. Kljub temu, da je opazovalec na desnem bregu Soče poročal, da je artilerijski ogenj presenetil skupino avstrijskih vojakov, ki so v zavetju noči utrjevali položaje na svoji cestni zapori in se niso imeli časa umakniti, in da je italijansko topništvo srednjega kalibra razdejal obo avstrijski zapori in zaklone, z uspešnim zadevanjem pa odprlo tudi prehode v ovirah, so enote, ki so odšle v akcijo za prečkanje ozkih prehodov skozi žične ovire, porabile preveč časa. Ne glede na ukaz poveljnika bataljona, da je potrebno nadaljevati akcijo za vsako ceno, je poveljnik stotnije poslal sporočilo, da so žične ovire nedotaknjene in nepreihodne.

Glede na jutranjo uro, ki ni več omogočala neopazne uporabe razstrelilnih cevi z želatino, se je poveljnik bataljona odločil za prenehanje napada. V tej akciji je imel 128. pehotni polk 4 padle in 14 ranjenih, od tega 2 težko.

Poveljnik 2. korpusa, general Garioni, je takoj zahteval preiskavo in kaznoval mlade častnike, ker jih je zaradi oklevanja in neizkušenosti krivil za neuspeh. Poleg tega jim je očital, da je bilo v akcijo vpletenih preveč skupin vojakov in da so zahtevali povezavo med skupinami, ki pa je bila zaradi težavnega terena in noči neizvedljiva. Glede na ničlen uspeh akcije jim je očital tudi preveliko porabo topovskega streliva.

Kljub neuspehu akcija med italijanskimi vojaki ni pustila negativnih moralnih posledic. Izkoristili so razrahljano avstrijsko obrambo in že v nočeh iz 4. na 5. in iz 7. na 8. marec

poslali svoje patrolje na ogled stanja v avstrijski cestni zapori, tudi tokrat z namenom zajetja ujetnikov, a so se vedno vrnili neuspešno. Seveda pa so z namenom zajetja italijanskih patrolj na nikogaršnje ozemlje svoje patrolje pošiljali tudi Avstrijci, vendar do večjih spopadov med patroljami ni prišlo.

Ker so po tem neuspešnem italijanskem poskusu preboja avstrijske cestne zapore pri Zagori bili obrambni položaji zaradi topniškega obstreljevanja močno razdejani, so jih Avstrijci ponovno utrdili in njihovi obrambi posvetili še večjo pozornost. Tudi na italijanski strani niso stali križem rok, saj so se v tajnosti že začele priprave na 10. ofenzivo, ki se je začela sredi meseca maja, ko jim je končno, kljub številnim žrtvam uspel preboj cestne zapore in vzpon na greben Kuk - Vodice. V ta namen so na fronto dovažali iz dneva v dan

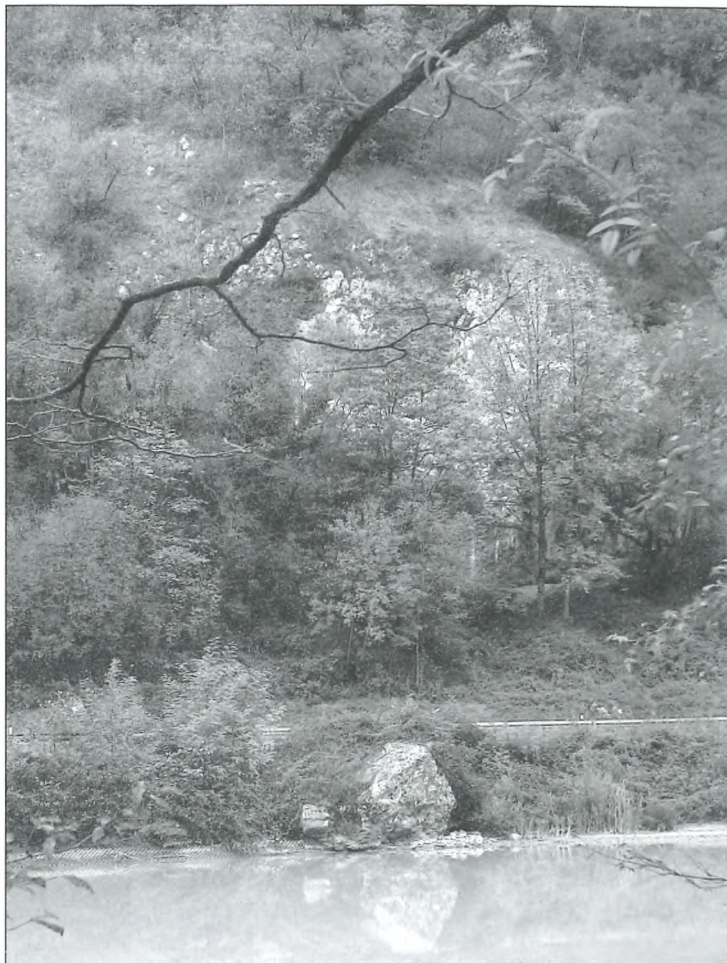
V topniškem obstreljevanju uničeni italijanski položaji med razvalinami Zagore.

(zbirka Davida Erika Pipana)

večje količine orožja in streliva in ga dostavljali enotam v prvi liniji, tam pa se je zbiralo tudi vedno več vojske, saj so nekatere enote zamenjali, druge pa le okrepili s svežimi silami.

In prav v tej zmešnjavi se je na položajih italijanske zapore na cesti proti Gorici, pod Zagoro, zgodil tragičen dogodek, ki ga je zakrivila narava. Prav na tistem mestu, pri obcestnem počivališču pod plezalno steno, ki sem ga na začetku tega zapisa omenil, se je 25. marca 1917 ob 20.30 zvečer iznad pečine odlomila večja skala, ki je padla točno na italijanske položaje, jih razdejala ter se skotalila po okopih preko cestne zapore in se ustavila pod cesto. Na tej svoji rušilni poti je ubila 15 vojakov in jih še 23 ranila. Domnevno je ubila še 10 vojakov iz 6. stotnije 128. polka.

Mogoče bo v rimskem vojaškem arhivu med kopico dokumentov komu le uspelo izbrskati tudi zapis z imeni teh nesrečnikov. Prav bi bilo, da bi se jih s skromnim obeležjem na primernem mestu tudi spomnili, saj skala, ki je tragedijo povzročila, še vedno leži pod pečino, tik ob cestnem počivališču pod Zagoro.

Pogled preko reke Soče proti odlomljeni skali, ki leži ob cesti Nova Gorica – Tolmin, pred odcepom za Zagoro. (foto David Erik Pipan)

Viri:

Dokumenti iz zgodovinskega arhiva poveljstva italijanske vojske v Rimu (AUSSME), fond II. korpusa:

-Piccola operazione offensiva, 26 Febbraio 1917

-Responsabilita circa la non riuscita della piccola operazione del 4 marzo, 11 marzo 1917

-Sbarramento nemico di Zagora, 8 Marzo 1917

-Relazione sugli avvenimenti dal 1 al 15 Marzo 1917, 16 Marzo 1917

-Relazione sugli avvenimenti della quindicina, 26 Marzo 1917

ITALIJANSKA OSVOJITEV GORICE V LUČI ČRNIŠKE KRONIKE

Alojzij Novak je bil rojen leta 1881 v Trnovem pri Ilirski Bistrici, kjer je bil oče uslužbenec davčne uprave. Njegov rod sicer izhaja iz Šturij (Ajdoščina). Mašniško posvečenje je prejel leta 1905 v Gorici. Na Dunaju je pripravljaval doktorat na temo »Zakonska zveza v stari zavezi«, a ga ni nikoli zagovarjal. Decembra 1914 je v Črničah nadomestil dekana Ivana N. Murovca, ki ga je nadškof Sedej imenoval za stolnega kanonika v Gorici. Takrat je Novak postal črniški župnik in dekan, kjer je ostal kar trideset let. Poleti 1944 ga je goriški nadškof C. Margotti imenoval za stolnega kanonika. Umrl je 30. avgusta 1967 v Gorici, pokopan je v Črničah.

Odlomki so iz Črniške kronike, ki jo hrani župnijski arhiv v Črničah.

19. julija 1916.

16. julija sem bil v Gorici cel dan. Monsg. Kolavčič (Ivan Evangelist Kolavčič, dolgoletni župnik v Solkanu) je imel zlato sv. mašo - 50 letnico mašništva. Lah je dal mir - bogve če bi bil spustil po 10h zjutraj v stolno cerkev par granat. Bila je tlačena ljudstva goriškega, solkanskega in šentpeterskega. V presbyteriju (pravilno: prezbiteriju) je bil divizioner gen. Seiler (v resnici je šlo za generala Erwina Zeidlerja, poveljnika 58. divizije, ki je branila Gorico) s svo-

jim štabom in c. kr. okrajni glavar Baum z vso duhovščino - izmed zunanjih smo se slovesnosti udeležili: dekan Št. Peterski dr. Knavs, župnik solkanski Rejec in jaz. Bilo je zelo lepo in pozabili smo, da so obrnjena žrela laških kanonov na nas.

24. gorska brigada je brigada muzike in umetnosti. Dve godbi ima, zdaj je pa tudi kinematograf odprla v veži Bolkove hiše. K prvi predstavi je prišel generalmajor Zuber

Fotografija Črnič med prvo svetovno vojno.
(zbirka Simona Kovačiča)

sam vabit - a me ni bilo doma. Sinoči (18. 7. 1916) sem šel pa pogledat. Predstava je bila koliko toliko dostojna, - a za otroke ni in za moje nedolžne dušice tudi ne. In težko je reči »ne hodite«, ker je dobiček v korist vojnim invalidom. Otrokom bom prepovedal, drugim pojasnil. Prosil bom tudi da se od časa do časa napravi popolnoma dostojna ljudska predstava.

5. avgusta 1916.

Vesela brigada je nenadoma odšla. Hvala Bogu, ker tako tudi ne gre; cele dneve muzika, zvečer pojedine, kino, pijača še na vse zadnje. Celo ob 2h ponoči so se razhajali. Zaradi vpljdnosti sem se moral parkrat vdeležiti, a všel sem vedno domov takoj, ko je kino-predstava minula.

Suša pritiska silno. Vročina je bila neznosna. Par dežjev je komaj par prstov globoko zmočilo, v globini je suho. Krompirja je komaj $\frac{1}{4}$ del, fižola skoraj nič, trte strašno tepe - grozdja je vedno manj, le turšica ima še neko upa-

nje, da bo srednji pridelek vrgla. - Preteklo noč je prišla po silni soparici prva nevihta. A hujše kot veter in grom so zibali topovi hiše. Treskalo je doli ob fronti iz vseh mogočih kaliberov. Zelo je trpel Solkan in Doberdobska planota. Zdi se, da bodo počasi Lahi vendarle prišli v Gorico. Pa saj 2 kilometra bi še polž napravil v 14 mesecih.

6. avgusta 1916.

Knjiga kronike se bliža koncu - mislim, da se bliža h koncu tudi usoda naše Vipavske. V teh dneh se mora odločiti. Danes ob 7h zjutraj so začeli italijanski topovi na celi soški fronti grometi. Nedelja je; že sinoči so pri Gorici poskušali kako bo šlo z zadnjo velikopotezno ofenzivo. Pri tem poizkusu je izgubil nogo prijor usmiljenih bratov P. Longin Horak. Jaz sem danes dovolil še moji nečakinji, da je šla s pošto v Gorico ob 6 $\frac{1}{2}$ zjutraj - a bil sem cel dan v skrbi, če pride sploh nazaj, ko sem videl, da ob 11h zjutraj Gorica gori na

Italijanski vojaki pred Neptunovim vodnjakom na Travniku v Gorici leta 1917.
(zbirka Dolomitenfreunde Dunaj)

več krajih. Vrnila se je srečno, a doživela je grozne ure. Granata za granato, letalne bombe ena za drugo, šrapneli - vse je kar bučalo v zraku in se z groznim šumom razpokovalo. Po sv. maši sem slišal ob 11h prav blizu tuljenje in razpokovanje granat. Grem pogledat na balkon in vidim, da padajo v Dornberg. Vse polno beguncev je po cesti, tudi župnik Dornberški je baje petê unesel. Nocoj sem pa šel pogledat gori na hrib - strašni dimi se dvigajo iznad Gorice in Solkana. Gori, vmes pa dimi granat, šrapnelov, pok za pokom kot iz strojne puške. Ubogi ljudje, ki so tam doli. Pod sv. Katarino so gotovi Lahi zadeli v polno eno zalogo naše municije, to je bil hrib dima, ki se je od tam dvignil, tekmoval je z vsako veličino egiptovskih piramid. - Ulanec, ki je šel na patroljo do Gorice, je povedal, da gori v bližini novega deškega semenišča skupina 7 hiš - da bi le ne bilo to v Via Dreosi, kjer stanuje zlatomašnik Ivan Ev. Kolavčič. - Ida je pravila, da je dobila ravno pred njenim prihodom kapucinska cerkev Volltreffer (nemško: zadetek v polno) v altar sv. Frančiška med sv. mašo. Vse polno ljudi je bilo ranjenih. Še se je kadilo po cerkvi, ko je ona

prišla v njo. A p. Janez je hladnokrvno spovedoval, pobrisal prah iz altarja in obhajal. - To so junaki, a vendar bi bilo po mojih mislih najbolje, če bi se Gorico evakuiralo. - Otok je bil še tako predrzen, da je šel po mestu gledat, kje je kaka trgovina odprta, nakupila je še kave in nekaj drobnarij - ter čakala odhoda pošte med gorečimi hišami do 3h popoldne. Res jo je angelj varuh varoval, da je ostala cela med tem ko je videla ljudi, ki so se spričo nje ranjeni zgrudili. - Po vsem se mi zdi, da se gre zdaj za biti ali ne biti. Če vzdržimo, prav, ako ne imamo Lahe v nekaj dneh tukaj. Vse vojaštvo je bilo ob 6h popoldne alarmirano, čez pol ure so se valili bataljoni iz vseh vasi po cesti proti Gorici. Naj se zgodi božja volja! Jaz ne odidem od tu, dokler ne bo prišel strogi ukaz izprazniti vas.

9. avgusta 1916.

Slutnje se izpolnjujejo. Gorica evakuirana, ceste polne najbednejših beguncev, prah do gležnjev debel. Po Gorici jašejo laške patrolje - Gorica je padla! V ponedeljek zvečer so se bili pravi poulični boji. Nam je zmanjkalo rezerv in municije

Železniška postaja v Volčji Dragi, poškodovana v eksploziji avgusta 1916.
(zbirka Simona Kovačiča)

za topove. Hrabri Dalmatinci so padli do zadnjega moža na Kalvariji, hrib sv. Valentina je bil baje vzet brez boja - mostovi čez Sočo so sfrčali v zrak in danes branijo naše čete že drugo provizorično črto Sv. Gabrijel, Sv. Katarina, Sv. trojica, čez Panovec in Staro goro za Št. Petrom, Vrtojbo do Rupe. Italijanske granate frče vedno bližje - še korak naprej in Črniče stoje pod sovražnim ognjem. Gorica padla, kako jubilirajo Lahi! In vzrok! V Bukovini so koncentrirane naše

Ne da bi strašil, sem jim to povedal, nasprotno pogum sem jim dajal, a izkušnja lanskega bega Furlanov in Bricev mi je velevala pripraviti ljudstvo na to, da ne bo stradalo in zmrzovalo pozimi. Volja božja naj se zgodi nad nami! Preteklo noč nisem nič spal, begunci duhovniki so naprej trkali na vrata, hodili so ordonanci k Rittmojstru, ki je prišel sinoči zdelan, da ga ni bilo spoznati, domov - vdeležil se je čisto slučajno tudi pocestnih bojev za Gorico.

Begunsko taborišče Wagnerja na Štajerskem, kjer je našlo zatočišče veliko goriških beguncev.
(zbirka razglednic GM)

čete, da vržejo Ruse nazaj, tu nas čaka letal, topov, municije. In ti laški topovi! Kako točno zadevajo! Danes sem bil priča, kako je s prvim strelom Lah pogodil municijsko skladišče pri Volčji dragi. Dim je bil grozen, pok seveda tudi. Vojaštvo tolaži - wir laufen, nichts fürchten (prevod: Hitimo, nič se ne bojimo.) - a jaz sem vsejedno danes po sv. maši v Gojačah, ko sem pobiral pšenico - še nobeno leto je nisem toliko dobil in moji predniki tudi ne - rekel ljudem, naj najpotrebnejše reči spravijo skupaj, da ne bodo nagi bežali po svetu. Upanje je, da vsega tega ne bo potreba, a previdnost nikdar ne škoduje. Če pride naenkrat beg, ljudje vzamejo s seboj najnepotrebnejše reči, najpotrebnejše pa puste doma.

Povedati ni mogel mnogo, a kar je povedal, je bilo dovolj strašno, da ni bilo treba opisovati detajlov. Izvrsten človek je, skrbi za ljudstvo, še zlasti za begunce, vesel sem, da ga imam pod streho. Slava Ti, pl. Kozma! Prikupil se mi je. Sinoči je dal prepeljati sliko »Vnebovzetja M. B.« iz stolnice v moj farovž. Poslali jo bomo dalje. Tudi jaz se moram lotiti paketiranja matirk, posojilničnih knjig, cerkvene oprave in moje najpotrebnejše lastnine. Previden človek vzame dežnik s seboj, če se napravlja za dež...

Za objavo pripravil: Renato Podbersič ml.

KORNEL ABEL: KRAS — KNJIGA O SOČI

Darjo Frandolič

Doberdob, Dol, Jamlje, Medja vas, Brestovica, griči Kosič, Sei Busi, Grmada... Med te mejnike na Krasu je leta 1916 prišel avstrijski stotnik Kornel Abel in nam kasneje v svojem delu »Kras - knjiga o Soči« zapustil nepozabne spomine o življenju, trpljenju in smrti avstrijskih vojakov v boju za preživetje sredi slovenske kamnite puščave. Prva izdaja je izšla leta 1934 pod imenom »Karst - ein Buch von Isonzo« (založba Anton Pustet, Salzburg-Leipzig 1934).

Obstaja več načinov obravnave in sprejemanja besedila. Nobena pot skozenj se ne zdi povsem varna, prava in gotova, da bi istočasno zadovoljila vse okuse bralcev, saj je možnih več interpretacij. Nekoga pritegne zgodba, drugega zanima psihološka in npravstvena razsežnost glavnih oseb, tretji želi spoznati avtorja in dobo, nekatere prevzame jezikovno bogastvo in stilistika. Moj namen ni obravnavati besedilo večplastno, recimo literarno-teoretično, zgodovinsko, stilistično... Vsekakor bi si to besedilo še kako zaslužilo prav takšen pristop, a se mi zdi, da je še najbolj primerno, da poudarim tisti vidik, ki zagotovo zanima vsakega bralca. Ali se je tisto, kar je napisal avstrijski častnik, zares zgodilo? Je mogoče, da

je vse to doživel? Ali mu je kdo kaj pripovedoval? Je mogoče po njem povzel določene dogodke in jih vgradil v besedilo ne glede na njihovo resničnost? Je to besedilo pisal sproti ali ga je kasneje prikrojil času in razmeram, ki so se medtem spremenile? Je napisano resnica? Kaj je s človeško vestjo? Ni prav ta najbolj odpovedala, kot je mogoče začutiti v ozadju celotnega besedila?

Če besedilo pozorno beremo, bomo kmalu odkrili, da knjiga »Kras - knjiga o Soči« ni le pričevanje avstrijskega stotnika, ampak ima predvsem literarno oziroma umetniško moč.

Prav na to razliko med zgodovino in poezijo želim opozoriti, saj se mi zdi, da bi morali bralci knjigo ocenjevati s tega zornega kota. Navdih za to nenavadno razlago sem dobil ob branju dveh, včasih pozabljenih velikanov svetovne literature, Aristotela in Tolstoja. Ne želim polemizirati z njima, marveč nasprotno le podčrtati nekatera njuna stališča, ki se mi zdijo še danes moderna in aktualna.

Kakšna je razlika med poezijo in zgodovino? Grški filozof presenetljivo trdi, da je poezija pomembnejša kot zgodovino-pisje. Kako je to mogoče, saj naj bi zgodovina pripovedovala nekaj, kar se je v resnici dogodilo, medtem ko je poezija dlje

Avstro-Ogrski vojaki pred vhodom v poveljniško kaverno pri Jamljah.
(zbirka Dolomitenfreunde Dunaj)

od resnice, saj sloni na predpostavkah: kaj bi se zgodilo, če bi se izpolnili določeni pogoji. Sploh ni rečeno, da so se res izpolnili. Važno je le, da so opisani tako, da dajejo občutek, da so se uresničili. Kaj pa če ima Aristotel po svoje prav? Kdor raziskuje katerikoli dogodek ali zgodovinsko dobo, ga neka ugotovitev pritegne in želi zato s pomočjo različnih virov odkriti, če je temu res bilo tako. Kornel Abel ni hotel kot prizadeven kronik samo beležiti zunanjih dogodkov, temveč pogledati in razkriti človekovo notranje občutje. Hotel je ugotoviti silnice, ki tako ali drugače vodijo človeka v toku dogodkov. Ni ga pritegnilo povprečje, kot se to lahko zgodi, kadar ravnodušno ugotavljamo neko povprečje pri statističnem računu in na tej podlagi analiziramo določeno dejstvo. Zanj je zgodovina vsakdanost avstrijskega vojaka na Krasu. Opisuje jo predvsem kot sočuten pisatelj, ki sprejema načelo, na podlagi katerega bo človek s takšnim ali drugačnim značajem po zakonih verjetnosti in nujnosti storil to in ne nekaj drugega.

Ni nujno, da so imena glavnih oseb, krajev in prizorov resnična, zgodovinska. Pomembno je, da je opisani dogodek mogoč, verjeten, da je nujna posledica prejšnjih dogodkov in neogiben pogoj za naslednje. In šele ko vsi dogodki tvorijo organsko zaokroženo celoto, v kateri ni mogoče odvzeti ali dodati niti najmanjšega delca, ne da bi se ta pri tem ne porušila, lahko govorimo o umetniškem delu. Ta »navidezna« resnica je takrat resničnejša, kot če bi se res pripetila. Kdor bo do konca prebral to pripoved, bo začutil, da bi se lahko tudi njemu zgodilo kaj podobnega.

Podrobni opisi dogodkov, ki so večinoma grozljivi, boleči in brezizhodni, dobijo v pisani besedi drugačen pomen. S svojo

pripovedjo vzbudijo v bralcih občutke strahu, groze, kratke sreče, trpljenja, lakote in žeje, kakršne je Kornel Abel sam doživljal na kraški planoti, ko se je v strelskih jarkih vsak dan boril za življenje. To seveda ni več zgodovinska, ampak umetniška resnica. Ti občutki so, kot pravi Tolstoj, »sila različni, močni in rahli, pomembni in nepomembni, grdi in lepi, občutki samoodpovedi in vdanosti v usodo ali v Boga, občutki poguma, veselja ali smešnosti, občutki sočutja in groze, občutki tihotnosti, ki jih priključimo z opisom jutranje ali večerne pokrajine; kakor hitro se bralci navzamejo istih občutkov, ki jih je imel ustvarjalec in ki jih je ta znal tako mojstrsko pričarati bralcem, je to umetniško delo«. To je nedvomno uspelo pozabljenemu in neznanemu avstrijskemu častniku Kornelu Abelu.

Ta zanimiva knjiga, v kateri avtor čuteče in pronicljivo opisuje dogajanja na bojnih poljanah na Krasu, bo v slovenskem prevodu in pod naslovom »Kras – knjiga o Soči« uglejala luč sveta v začetku prihodnjega leta in jo bo ob svoji desetletnici izdalo Kulturno društvo »RAT SLOGA-PROMOSKULTURE« iz Doberdoba.

*Vojaki med počitkom po napornem delu v strelskem jarku na Krasu.
(zbirka Uga Pavlina)*

Kornel Abel: Čudež

Odlomek iz knjige

V porušenih Jamljah je živahen promet. Vozovi s težkimi ranjenci, kolone lažjih ranjencev, sanitetna vozila in skupine bolničarjev se od jutra do večera brez prestanka vlečejo skozi mrliški kraj, v katerem za silo stojijo pokonci samo še štirje cerkveni zidovi. Že malo naprej od Jamelj se pojavljajo prva trupla. Dan in noč, noč in dan pospravljajo različni oddelki strahotno letino. Izgube sovražnika pri obeh njegovih napadih na položaje v kotanji so zelo velike. Ob cesti do Dola in naprej do Doberdobskega jezera ležijo kupi trupel. »Smrtna žetev« je tu nazoren in primeren izraz. Sanitetne ekipe imajo več kot preveč dela. Tudi na večer drugega dne po bitki težki ranjenci še vedno čakajo na transport, medtem ko se lažje ranjeni zavlečejo vsak v svoj kot, da bi se odpočili.

Sovražnik miruje. Tudi on ima dovolj dela s svojimi mrtvimi in ranjenimi. Zvečer se Jamlje izpraznijo in spet zavlada tišina.

Dva utrujena bolničarja s sklonjenima glavama hodita mimo cerkve, vlečeta noge za seboj, nosila in opornice jima ropotajo ob nogah. Kar med hojo dremata in pri tem nič ne vidita ne slišita. Pri vodnjaku se ustavita. »Voda?«... Vedra ni, veriga visi v prazno. Na dnu se sveti suho, zeleno blato...

»Se bova ustavila?«

Še preden drugi utegne odgovoriti, se od nekod zasliši glas – obupano, roteče nekdo v silni stiski kliče na pomoč. Znova in znova se oglašča izza porušenega zidu... Glas se odbija od še stoječih ostankov sten, enkrat se sliši od tod, drugič od drugod. Zveni plašno, kakor da bi v največji stiski hlipal otrok ali morda žival. Lahko bi bila mlada žival...

Poslušata ... obračata se proti glasu, najprej sem, potem tja...

»Kaj bi to lahko bilo?«

Stokanje se naenkrat zasliši čisto od blizu, verjetno prihaja iz cerkve...

In spet. Zdaj ni več dvoma, iz cerkve prihaja.

Iz radovednosti se kljub utrujenosti napotita proti cerkvi in izza razrušenega zidu jima iznenada nekaj zabeketa v obraz. Cerkev je v slabem stanju. Zvonik je razcepljen, obe stranici se po čudežu še držita skupaj. Zvonovi so že zdavnaj padli na tla. Morda pa so celo izginili v kakšni tovarni orožja. Starodavno, seženj debelo zidovje je doslej kljubovalo vsem obstreljevanjem. Streha je zrušena in na pol visi v cerkveni prostor, medtem ko je notranjost popolnoma raz-

dejana. Tla so razklana in razrita od granat ter posejana z globokimi jamami. Oltar še vedno stoji. Pod njim se odpira globoka luknja, skozi katero se vidi v kripto. V tej luknji se med razvalinami in kamenjem nekaj zgane. Spet se zasliši presunljivo stokanje in ječanje. Ozka, nežna glava se zgane v somraku, vitke noge brcajo okoli sebe. V luknji pod oltarjem leži srna, mlada žival, srnica.

Tega res nista pričakovala. Le kako, za boga milega, je ta živalica prišla v jameljsko cerkev? Za božjo voljo! Le kako je tako plašna in vedno bežeča žival sploh zašla na področje bojev, v ta tako obstreljevani kot? Tu in tam so govorili, da se v goščavi ob kotanji in na gozdnatih pobočjih planote zadržuje srnjad. Toda noben lovec jo doslej še ni odkril ali zasledil. A sedaj je to vendarle res. Tam leži divjad.

Skozi poševno pogreznjena stranska vrata se približata oltarju. Preko ruševin, po odpadlem ometu in drobirju topotajo njuni težki, okovani škornji.

Žival se v silnem strahu skuša postaviti na noge. Vitko telo se krčevito napreza, glava se dviga in spušča. Z nogami se poskuša opreti ob kamenje, zaječi, se zgrudi, trza, se spet iztegne, a se ne more postaviti na noge.

Vojaka se povsem približata. Šele sedaj opazita, da ima žival raztrgano zadnjo nogo. Zaradi tega torej žival ni mogla bežati, zaradi tega se je torej zatekla v cerkev, da bi si našla zavetje... Srnico je očitno zadel drobec granate.

Bolničarja nista nič boljša ali slabša kot drugi vojaki. Ali sta - moj bog! - kmečka fanta ali pa morda meščana? Kdo ve? Delo z ranjenci ju prav gotovo ni naredilo nič nežnejša. To krvavo delo človeka otopi. Videla sta že dosti hujše stvari, kot je raztrgana noga srnice. In lovca pravzaprav tudi nista...

Srnica, ki je od lakote in strahu že tako na pol mrtva, zanj pomeni toliko kot teletina ali svinjina – vsekakor sveže meso. Ob pogledu nanjo bajonet kar sam izskoči iz nožnice.

»No! Kaj meniš? Vsaj enkrat bi si lahko izboljšala najino menažo...!«

»Poglejva malo, če...«

Previdno se povzpeta čez ruševine, ki tu in tam popuščajo, odložita bolničarsko opremo, ki jima je samo v napoto, in se pripravljata na spust v jamo pod oltarjem. Žival ve, kaj nameravata. To tankočutno bitje sluti njun namen, zavoha smrt... Divje opleta z nogami in bridko ječi od bolečin. Njeno ječanje se odbija od sten in odmeva po prostoru... Srnica

zopet počepne... Zdaj leži popolnoma mirno, njena glava sloni na njenih prednjih iztegnjenih nogah, oči upira v oba vojaka...

Spet jo zajame strah, hrepeneje po svobodi, želja po pobegu in zato sunkovito dvigne glavo. Zaman. Bolničarja se po ruševinah in kamenju spustita navzdol. Končno je v dosegu njunih rok. Eden iztegne levo roko, drugi izvleče bajonet, preizkusi konico in začne brusiti rezilo ob nožnico.

»Prav preveč oster ni... a bova že opravila.«

V tem trenutku drugemu spodsne in omahne z glavo naprej v jamo...

»Oj! Si zmešan ali kaj? Se ti je kaj zgodilo?«

»Ne...« se zamolklo oglasi drugi iz globine... Potem se zasliši šum kotalečega se kamenja in fant se prikaže iz jame tik ob srnici.

Kaj se naenkrat dogaja? Zakaj sta se nenadoma zdrznila? Zakaj strmita drug v drugega in gledata okrog? Žival ždi popolnoma mirno poleg. Lahko bi jo zgrabila. Zakaj se torej obotavljata? Nista posebno verna, pravzaprav nič bolj niti nič manj kot ljudje njunega stanu in porekla. Torej vzrok ni v teh starih stenah, v tej cerkvi, ki pravzaprav niti ne služi več svojemu svetemu namenu? Ali je morda to zaradi nenadnega padca, ki jima je vzel dah in pregnal pogum, da bi žival zaklala? Ali pa je to vendarle zaradi starodavnih zidov in razdejanega oltarja, ki ga sicer ne krasi več ne križ ne oltarna podoba? Ali pa je to morda zaradi neštetihi prošnji, božjih daritev mnogih generacij, ki so v tej cerkvi iskale in našle svojega Boga?

Ta razdejani božji hram še vedno preveva sveti mir in svetost, v katero sta ujeta oba vojaka, a tudi prestrašena, strašno trpeča žival. Vojakoma postane neprijetno pri srcu. Kaj le preveva ta razdejani božji hram?

Vojak samodejno vtakne bajonet v nožnico, drugi pa si tre udarjene ude...

»Kaj bova torej z živaljo?«

Ruševine Jamelj, januar 1916. (zbirka Egona Valantiča)

»Veš, povezala jo bova in jo odnesla domov. To bo hec... in poglej, saj jo je sama kost in koža, ubožica...«

Drug drugemu se nasmehmeta in se počasi približata ubogi živali. Dvigneta jo, medtem ko ona divje opleta z nogami, sopiha od strahu in se zaman poskuša otresti obeh mož, ki jo vlečeta iz jame. S sanitetskim materialom, namenjenim pravzaprav ranjenim ljudem, jo nežno in pazljivo obvežeta. Žival se umiri, kajti čuti, da sta ji v pomoč in da je nevarnost minila. Potem razgrneta nosila, položita nanje ranjeno srnico, jo dvigneta in jo z zadovoljnim nasmeškom na ustih odneseta.

Zunaj pred cerkvijo jima pade v roke petelin, ki je očitno omotičen ali pa sit življenja, saj se pusti z lahkoto ujeti. To je plačilo za njuno usmiljenje. Toda petelin nima z njim nič. En sam prijem, kratek sunek za vrat in že je opravljeno. Petelin mora kot grešni kozel plačati namesto srnice, tako kot je nekoč koštrun za Izaka.

In zdaj se končno lahko vrmeta domov.

Nenavaden prizor. Iz povešenih nosil potresava v taktu korračnice glava srnice gor in dol. Iz torbe bolničarja binglja petelinja glava v istem taktu sem in tja.

Čez nekaj časa srnica v sanitetskem oddelku že poskakuje po treh nogah. Sliši na ime Roza in vse v oddelku se vrti okrog nje.

JUDOVSKI VOJAKI NA SOŠKI FRONTI

Renato Podbersič ml.

Krvavi spopad ob Soči v prvi svetovni vojni je imel večnacionalen in večverski pečat. Pustimo ob strani dejstvo, koliko različnih narodov se je borilo na soški fronti. Nekoliko lažja je dilema ob preštevanju religij. Med številnimi vojaki avstro-ogrške in italijanske armade so bili zastopani tudi Judje, v tokratnem prispevku se bomo osredotočili na avstro-ogrsko armado.

Kdo so pravzaprav Judje? Dejstvo je, da se je že v rimskih časih uveljavilo pravilo, ki je za pripadnika judovske skupnosti priznavalo vsakega, ki se je rodil judovski materi. Če se je rodil judovskemu očetu, ni bil Jud, razen če se je spreobrnil. To pravilo še danes priznavajo številne judovske skupnosti. Razsvetljenstvo je v drugi polovici 18. stoletja prineslo Judom v zahodni in srednji Evropi krizo identitete. Veliko Judov, posebno v vojski, je zavrglo svoje staro tradicionalno pojmovanje judovstva ter je stopilo na pot emancipacije in asimilacije. Cesar Franc Jožef I. je Jude smatral za najbolj lojalne podanike, sami avstro-ogrski Judje pa so o cesarju večkrat izjavili, da je »trdnjava tolerance«.

V Avstro-Ogrski je pred vojno živelo dobrih 1,5 milijona Judov (4.6% prebivalstva), razpršenih po različnih deželah in mestih; največ v Galiciji, Bukovini, na Dunaju, v Budimpešti itd. V vojski so lahko služili šele od leta 1788. Leta 1911 je bilo med aktivnimi častniki skupne avstro-ogrške vojske le 109 Judov, kar je predstavljalo 0.6% vsega častniškega zbora. Precej več jih je bilo med rezervnimi častniki, sorazmerno največ pa med vojaškimi zdravniki in v vojaških administrativnih službah. Višji odstotek judovskih častnikov je služil tudi v ogrskem Honvedu. Najmanj pa jih je služilo v konjenici. Računa se, da se je v cesarsko-kraljevi vojski med 1914-1918 borilo okrog 300.000 judovskih vojakov. Višji odstotek judovskih vojakov, okrog pol milijona, je vpoklicala le ruska carska vojska.

Večje ali manjše število judovskih vojakov najdemo v večini polkov avstro-ogrške vojske, največ pa v enotah, ki so prihajale iz osrednjega in severovzhodnega dela monarhije. »Danes prišel polk 41. (Černovice v Bukovini - op. R. P.), ki varuje fronto od Vrtojbe, do reke Vipave. Večinoma Poljaki, pomešani z Judi, pravoslavni in protestanti.« (Črniška kronika, 13. februar 1917)

Do začetka prve svetovne vojne sta v avstro-ogrski vojski le dva Juda dosegla generalski čin, med samo vojno pa so generali postali še trije judovski častniki: generalmajor Carl

Schwarz (1859-1929), generalmajor dr. Leopold Austerlitz (r. 1858) in generalmajor Maximilian Maendl von Bughardt (1860-1929). Prav slednji se je izkazal na soški fronti, ko je poveljeval 21. črnovojniški brigadi, pozneje 21. gorski brigadi. Za svoj pogum pri obrambi goriškega mostišča je bil leta 1916 povzdignjen v plemiški stan, leto kasneje je napredoval v generalmajorja.

Poglejmo si, kako je bilo poskrbljeno za versko oskrbo avstro-ogrskih vojakov. Njihova armada je imela posebnega vojaškega škofa, to je bil katoliški škof Emerik Bjelik, apostolski vikar c. in kr. armade in mornarice (Feldvikar). Njegov položaj je bil enak činu generala, poveljnika armadnega korpusa. Za duhovno oskrbo vojakov je skrbela široko

Lesena sinagoga na Doberdobski planoti leta 1915. (Kriegsarchiv Dunaj)

razpredena mreža duhovnikov različnih veroizpovedi tedanje monarhije. V etnično in versko raznoliki avstro-ogrski vojski je bilo uradno priznanih sedem različnih veroizpovedi: najštevilčnejša rimskokatoliška, pravoslavna, grškokatoliška (unijati), protestantska-luteranska, protestantska-kalvinska, judovska in muslimanska vera. V vsakem štabu armadnega korpusa je bil navzoč tudi vojaški kaplan oziroma kurat, ki je imel status poveljnika vseh kuratov različnih veroizpovedi, ki so delovali znotraj armadnega korpusa. Vojaški kurati so bili dodeljeni vsaki diviziji, brigadi in regimentu. Delovali so tudi v vojnih bolnišnicah in lazaretih. Vojaški kurati navadno niso nosili orožja in so imeli posebne oznake. V miru je v avstro-ogrski vojski delovalo 138 katoliških vojaških kuratov,

deset pravoslavnih, osem protestantskih, deset judovskih in dva muslimanska. Judovski vojaški rabin (Feldrabbiner) je v avstro-ogrski vojski lahko deloval šele od leta 1875. Ob začetku vojne se je potreba po vojaških kuratih še povečala. Tako je leta 1918 v avstro-ogrski vojski služilo kar 76 vojaških rabinov. Poleg ostalega je njihovo obveznost predstavljala tudi cenzorska služba za pisma s fronte, ki so bila pisana v hebrejski pisavi.

Status in spoštovanje različnih veroizpovedi je urejalo vojaško pravilo službe, vojska si je precej prizadevala, da bi različne verske dejavnosti poleg osnovnega poslanstva gojile predvsem spoštovanje do cesarja in monarhije ter preprečevale morebitne konfliktna situacije iz religioznih vzrokov. Zlasti slovesno so počastili razne državne obletnice (cesarjev rojstni dan ali god, obletnica sarajevske atentata). Veliko je bilo dogodkov z

verskim obeležjem v neposrednem frontnem zaledju. Manj znano je, da so vojaki judovske vere za svoje potrebe leta 1915 pri Doberdobi zgradili lastno leseno sinagogo.

Med deseto soško ofenzivo spomladi 1917 se je odlikoval stotnik Gustav Sonnewend (1885-1960), sin judovskega vojaškega zdravnika. V mladosti je prestopil v rimokatoliško vero, med vojaki pa je veljal za zelo priljubljenega judovskega častnika. Odražal je vso zapleteno stvarnost podonavske monarhije. Rojen v bukovinskem mestu Černovice (Czernowitz), je večino svojega častniškega staža preživel v Avstrijskem Primorju, na soški fronti pa je poveljeval 4. bataljonu 39. domobranskega pehotnega polka, ki so ga sestavljali v glavnem dunajski veterani. Stotnik Sonnewend se je ob Soči boril od poletja 1916. Največjo slavo sta mu prinesla uspešen protinapad in obramba hriba Sv. Marka nad Šempetrom v prvih junijskih dneh leta 1917. »Oddelki stotnika Sonnewenda so vrgli pri Sv. Marku pri Gorici sovražnika s krepkim sunkom iz njego-

vega najsrednjšega jarka. Pustil nam je 10 častnikov, 500 mož in 4 strojne puške.« (Slovenec, 4. junij 1917, Avstrijsko uradno poročilo)

Za zasluge je stotnik Sonnewend prejel Viteški križec reda Marije Terezije. Po vojni je vstopil v novo vojsko Republike Avstrije in dosegel čin polkovnika. Po anšlusu leta 1938 so ga nacisti zaradi judovstva vrgli iz vojske, preganjanja in smrti ga je rešilo le visoko odlikovanje iz prve svetovne vojne. Ob koncu vojne je bil tako eden redkih judovskih vojakov habsburške monarhije, ki je preživel nacistični holokavst.

V dvanajsti soški ofenzivi oz. kobariškem preboju se je še posebej izkazal mladi judovski rezervni praporščak Josef Kulka. Kot devetnajstletnik je leta 1915 vstopil v vojsko, služil je v 20. pehotnem polku ter kasneje v 4. bosansko-hercegovskem lovskem bataljonu. Istega leta je bil ranjen in odlikovan z bronasto medaljo za hrabrost.

Za poveljevanje vodu med kobariškim prebojem pa je bil novembra 1917 nagradjen z zlato medaljo za hrabrost.

Avstro-ogrška spominska značka »Jom-kipur« 1917, izdana v spomin na največji judovski praznik - dan sprave.
(zbirka Roberta Leonardona)

V ožjem območju spopadov na soški fronti je pred vojno živele le ena judovska skupnost. Na Goriškem so bili Judje tretja pomembnejša verska skupnost v deželi. V Gorici so se naselili že v srednjem veku. Čeprav maloštevilni, so odločno posegali v mestno življenje. Največ so se ukvarjali z denarnimi posli, trgovino in svobodnimi poklici. V nekdanjem getu blizu cerkve sv. Ivana so si že leta 1756 sezi-

dali sinagogo. Judovsko pokopališče je bilo izven mesta, v Rožni dolini, vendar še vedno v goriški mestni občini. Leta 1915 je bilo v vsej deželi okrog 250 Judov, velika večina jih je prebivala v deželnem glavnem mestu. Za duhovno oskrbo goriške judovske skupnosti je od leta 1911 skrbel rabin Herman Friedenthal, od 1915 do 1919 je bil v begunstvu na Madžarskem. Sinagoga v Gorici je delila usodo porušenega mesta, ponovno so jo odprli leta 1920. Goriški Judje, ki so pred vojno podpirali italijansko politično stvarnost, so se

med vojno vključili v avstro-ogrske enote, nekaj pa jih je prešlo na italijansko stran in so se kot iredentisti borili za zmago Italije. Danes goriške judovske skupnosti ni več, bila je uničena med 2. svetovno vojno. Na nekdanjo skupnost pa spominja sinagoga, ki je bila leta 1984 spremenjena v muzej, in žal precej zanemarjeno judovsko pokopališče v Rožni dolini pri Gorici.

Po padcu Gorice in pomiku fronte proti vzhodu se je jeseni 1916 znašlo to pokopališče na sami frontni črti. Na tedanjih zemljevidih opazimo, da so imele avstro-ogrske enote svoje prve položaje na vzhodnem koncu pokopališča, italijanske pa na zahodnem. Med njima je ležalo judovsko pokopališče, ki so se ga oboji trudili spoštovati. Danes sta tam pokopana tudi dva judovska vojaka avstro-ogrske vojske, ki sta umrla med soško fronto:

Franz Artner

(rojen) 28. novembra 1894 (v kraju) Parnik

(umrl) 17. oktobra 1917 – bei Chiabovano (pri Čepovanu)

Nagrobnik iz leta 1915 na judovskem pokopališču v Rožni dolini.
(foto Simon Kovačič)

Chajm Huppert

k.u.k. Oberleutn. i. d. Res. (rezervni nadporočnik) im k.u.k. Inf-Baon. V/22.

Bes. d. M.V.K. III. Kl. (K.D.) (imetnik vojaškega zaslužnega križa III. stopnje)

u. Signum Laudis

gefallen (padel) am 19. Nov. 1915

auf Höhe Podgora

V Štanjelu na Krasu, v zaledju soške fronte, se nahajajo ostanki velikega avstro-ogrskega vojaškega pokopališča iz prve svetovne vojne. Ohranilo se je le malo vojaških grobov, ostali so bili prepuščeni zobu časa. Toda med ohranjenimi sta dva, ki sta označena z Davidovo zvezdo. V enem je pokopan Dezsza Steiner, očitno ogrski Jud, v drugem pa ruski vojni ujetnik judovskega rodu, Solomon Gerschow, ki je umrl 13. maja 1918. Vojaško pokopališče z judovskimi nagrobniki na Krasu se nahaja tudi v Gorjanskem pri Komnu. Za razliko od štanjelskega je lepo ohranjeno in obnovljeno. Podobno je na vojaškem pokopališču v Brjah pri Komnu, kjer sta pokopana dva judovska vojaka. V bližnjem goščavju pa leži prevrnjen osamljen nagrobnik z Davidovo zvezdo. Na njem je vklesano ime rezervnega poročnika Lea Albrechta. Na vojaškem pokopališču v Črničah je pod istim znamenjem pokopan rezervni poročnik Werner Sokal iz 96. pehotnega polka, ki je padel 28. avgusta 1917. Na nekdanjem avstro-ogrskem vojaškem pokopališču pri Nemcih na Trnovsko-Banjški planoti je med redkimi ohranjenimi nagrobniki na enem z Davidovo zvezdo še moč prebrati, da je tam pokopan črnovojniški četovodja Josef Grünwald, ki je leta 1917 padel pri Ravnici.

Poleg omenjenih poznamo danes v osrednji Sloveniji samo še en primer judovskega nagrobnika iz prve svetovne vojne, in sicer v Kidričevem pri Ptujju. Tam med redkimi še ohranjenimi izstopa tudi nagrobnik z Davidovo zvezdo, kjer je pokopan Isidor Lowy, ki je umrl avgusta 1916. V Kidričevem, tedanjem Šterntalu, je bilo med prvo svetovno vojno taborišče za ruske vojne ujetnike in druge zaledne vojaške ustanove.

Z judovskimi vojaki v zaledju soške fronte se je srečal tudi črniški dekan Alojzij Novak. Svoja, včasih kar malo antisemitska zapažanja je zapisal v Črniški kroniki:

Avstro-ogrsko vojaško pokopališče na Gorjanskem, kjer je ohranjenih kar nekaj judovskih grobov. (zbirka Simon Kovačiča)

»Tu pri meni je že šesti teden usidrana 21. črnovojniška brigada, med tem, ko se po sosednjih vaseh menjujejo skoraj vsaki teden trupe... Včeraj - v soboto - sem imel izrednega gosta, Mozesa Schwarz-Feldrabbiner-ja. Govorila sva marsikaj, dogmatizirala, seveda se nisva našla. Čitala sva psalme v hebrejskem originalu - radoveden sem bil, koliko mi je še ostalo od dunajskih študij in kako pravi rabiji izgovarjajo hebrejščino. Čudil sem se, da tudi od vseučiliščnih profesorjev nisem slišal nikdar tako fino izgovarjati najnatanjnejših fines i.t.d. In škandiranje psalmov v metrih, kako je to lepo! Mi je žal, da se nimam več časa baviti s tem davnim jezikom našega starega testameta. Zadovoljen sem bil z rabijem, ker sva se marsikaj pogovorila o njih šegah, dogmatičnih nazorih, ritualnih ceremonijah - on pa je bil zadovoljen, ker je v najgršem dežju imel 24 ur streho v moji pisarni. Je zelo strogo veren, v soboto ni kadil in ničesar zapisal, niti pisma ni odprl. Šele ko je ob 5.h zvečer sobota zanj minula, mi je v album zapisal par besed, sprejel v roke listek z mojim blagoslovom in se odpeljal v Bilje, odkoder se je pripeljal održat božjo službo 96 tu navzočim Judom - vojakom. Vršila se je v dvorani Bolkove hiše v I. nadstropju.« (26. marca 1916)

»Judje in prostozidarji so protežirani in sede pri višjih po-

veljstvih - od divizijskega poveljnika dalje - kristjani pa kri prelivajo... Judovski rabinec sedi 6 mesecev v Črničah - je prejel te dni Franz Joseph Ritterorden, kurat 96. polka - Vukelić - je od začetka v fronti, vedno v jarkih, ima prestreljena pljuča - ta še sedaj ni odlikovan s tem redom.« (7. februar 1917)

Njegov sosed župnik Ignacij Leban je v batujsko kroniko zapisal, »...v Batujah imamo štiri vojne kurate, dva katoliška,

Judovski nagrobniki na vojaškem pokopališču na Gorjanskem. (foto Jožef Terčon)

1 razkolniški in eden judovski. Trije delujejo v bolnišnici... » (3. december 1916)

Toda 16. decembra 1916 se je v Batujah zgodil strašen »zločin«. »Pokopališče v Batujah je oskrunjeno, ker so pokopali juda na posvečenem kraju,« je zapisal razočarani Leban. Njegovo pisanje moramo razumeti v katoliškem predkonceilskem duhu, ki je v Judih še vedno videl »morilce boga«.

Primer iz Batuj seveda ni osamljen. Podobno razmišljanje najdemo v župniji Črni vrh nad Idrijo, tedaj globoko v zaledju soške fronte. Tedanji župnik Ivan Abram se pritožuje, da je bil na tamkajšnjem pokopališču »... dne 29. maja 1917 pomotoma pokopan žid Julij Kohn, a je župnik takoj zahteval, da se čimprej izkoplje in prenese na neblagoslovljeno pokopališče zadej za mrtvašnico. To se je tudi zgodilo dne 2. novembra 1917 in dne 14. nov. 1917 je bilo pokopališče zopet rekoncilirano.«

Poveljstvo 5. armade ob Soči je leta 1915 izdalo poseben pravilnik za pokop padlih vojakov, med katerimi so tudi pravila za Jude. Vojaški judovski grobovi morajo biti urejeni enotno. Judovsko masebo iz kamna naj nadomesti - okrog 20 cm široka in 70 cm visoka - zgoraj zaobljena lesena tabla. Na njenem zgornjem delu mora biti Davidova zvezda, spodaj pa v dveh razdelkih z rimskimi številkami zapisano deset števil, ki označujejo deset božjih zapovedi (I – V in VI – X). Nadalje mora biti na nagrobniku napis z imenom, činom, pripadnostjo vojaški enoti in datumom smrti pokopane. Končno naj se doda še napis »naj počiva v miru« ali pa ustrezen izrek v hebrejski pisavi.

Ocenjuje se, da je med prvo svetovno vojno padlo okrog 40.000 judovskih vojakov, od tega več kot 1000 častnikov. Koliko jih je umrlo na soški fronti, lahko zaenkrat le ugibamo.

Nagrobnik rezervnega nadporočnika Karla Klempfnerja iz IR 15 v Brjah pri Komnu. (foto Simon Kovačič)

Nagrobnik ruskega vojnega ujetnika Solomona Gerschowa na vojaškem pokopališču v Štanjelu. (foto Ivan Jurkovič)

Viri in literatura:

1. Erwin A. Schmidl, *Juden in der k.u.k. Armee 1788-1918*, Eisenstadt 1989
2. Alojzij Novak, *Črniška kronika (v rokopisu)*
3. Ignacij Leban, *Župnijska kronika Batuj (v rokopisu)*
4. Ivan Abram, *Kronika župnije Črni vrh nad Idrijo (v rokopisu)*
5. *Bestimmungen für die Errichtung, Erhaltung, Ausschmückung und Evidenz der Kriegsgrabstätten*, AOK 1916
6. *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine*, Dunaj 1914
7. Adonella Cedarmas, *La comunità israelitica di Gorizia, Pasian di Prato 2000*
8. Alan Unterman, *Judovstvo – mali leksikon*, Ljubljana 2001
9. *Ranglisten des k. und k. Heeres 1917*, Dunaj 1917
10. Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen 1969
11. Poročila iz časopisa *Slovenec*, junij-julij 1917

MOŠEJA V LOGU POD MANGARTOM

Vinko Avsenak

Habsburško monarhijo je že v prvi polovici 19. stol. sestavljalo 12 narodov in več manjšin. Po ustavi so imeli vsi narodi enake pravice, toda v resnici si je absolutistična oblast na Dunaju na vse kripnje prizadevala omejevati upravičene zahteve narodov po večji svobodi in avtonomnosti. Več kot polovico prebivalstva so tvorili slovanski narodi. Ker je bila monarhija v pravem pomenu besede „ječa narodov“, so revolucionarna in nacionalna gibanja v letih 1848-1849 do temeljev pretresla avstrijsko cesarstvo. Po marčni revoluciji na Dunaju se je začela vojna za osvoboditev in združitev Italije. Revolucionarno vrenje je zajelo tudi Češko, Hrvaško in Vojvodino. Na Madžarskem je izbruhnila revolucija in razglasili so republiko, ki pa so jo Avstriji pomagale zadušiti ruske čete. Tudi Slovenci so se prebudili. Na znamenitih taborih po vsej Sloveniji so se govorniki zavzemali za zedinjeno Slovenijo in za avtonomijo pod habsburško krono. Čeprav je marčna revolucija v glavnem odpravila fevdalizem kot družbeni red, kmetje niso dobili zemlje. Absolutizem je ostal, avtonomij za neavstrijske narode ni bilo. V takih razmerah se habsburška monarhija leta 1859 ni mogla izogniti težkima porazoma v Italiji, pri Magenti in Solferinu, in porazu leta 1866 v vojni s Prusijo. Zaradi prevratniških gibanj je bila avstrijska oblast vse bolj prisiljena v popuščanja in na preurejanje monarhije. Končno je leta 1867 klonila pod pritiski Madžarov in z njimi sklenila nagodbo o dvojni monarhiji, ne da bi se pred tem posvetovala s Slovani. Nastala je Avstro-Ogrska.

Vse te razmere so se seveda odražale tudi v avstro-ogrski vojski. Državotvorna naroda, avstrijski in madžarski, sta imela v vojski vso prevlado. Vojaški jezik je bil nemščina, višji častniki so v veliki večini izhajali iz nemško govorečega prebivalstva. Slovanskih visokih častnikov je bilo v primerjavi s številom prebivalstva sila malo. Zato so bili tudi slovanski vojaki v izrazito podrejenem položaju, pogosto so bili zastavljeni in so morali opravljati najtežje naloge, se v večji meri izpostavljati na prvi bojni črti... Ko se je prva svetovna vojna bližala k svojemu koncu, so zaradi vse bolj očitnih avtonomnih teženj slovanskih vojakov, njihovih dezerterstev in celo uporov imeli avstrijski poveljujoči častniki nalogo budno spremljati njihove častnike. Franc Rueh, poročnik 17. pešpolka, je na Monte Chiesi v svoj dnevnik zapisal, da so imeli nemško govoreči častniki v zadnjem letu vojne navodila, da slovanskim častnikom ne smejo več zaupati pomembnejših, poveljujočih nalog. Kasneje v njem še poroča, da so polkovni

in bataljonski poveljniki okrog 30. junija 1918 prejeli zaupno okrožnico, ki je glasila takole: *»Es ist auf alle slawischen Offiziere strengstens achtzugeben!«* (v prevodu: Na vse slovanske častnike je treba najstrožje paziti!)

Toda po drugi strani so se avstrijske vojaške oblasti dobro zavedale, da brez popuščanj in določenega liberalizma v vojski, ne bodo mogle v zadovoljivi meri obvladovati te tako heterogene vojske. Prevelik absolutizem bi lahko tudi slabo vplival na borbeno moralo in disciplino. Zato so, včasih kar malce presenetljivo, znale »odpirati ventile« in v mnogočem upoštevati nacionalne značilnosti in poteze narodov, katerim so posamezni polki ali vojaki pripadali. Znano je, da je na primer celjski 87. pešpolk, katerega pripadniki so bili pre-

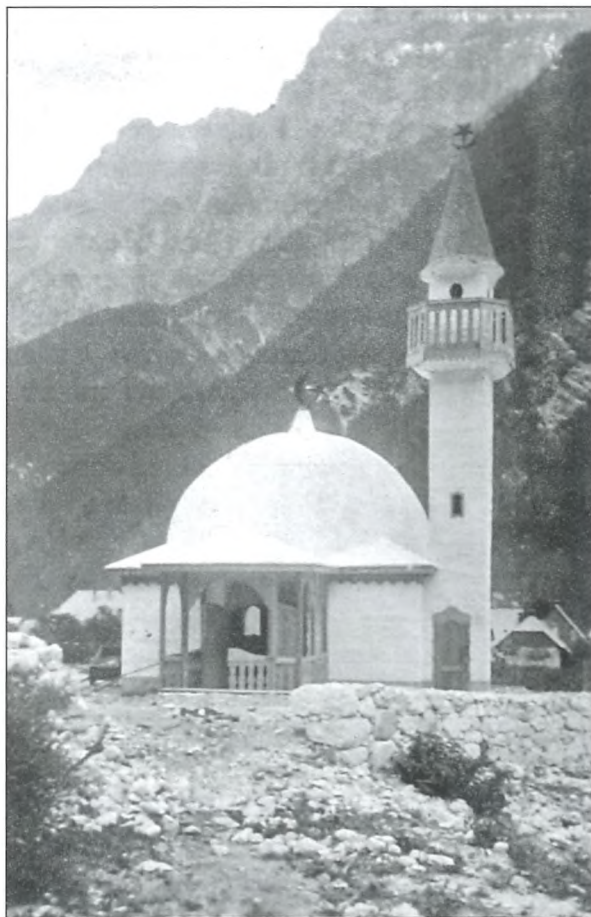
Trije bošnjaški poročniki iz bosansko-hercegovskega 6. bataljona poljskih lovcev. (zbirka Davida Brezigarja)

težno Slovenci, razvil slovensko trobojnico in pel slovenske pesmi, kadar je odkorakal iz kasarne. Preden so poveljujoči častniki zasedli svoja mesta v polku, so morali pred komisijo dokazati znanje jezika, če je ta spadal v drugačno jezikovno področje. In ta izpit baje ni bil mačji kašelj. Podobnih primerov bi lahko našteali še veliko. Tako so avstrijske vojaške oblasti upoštevale tudi posebnosti in potrebe vojakov iz Bosne in Hercegovine.

Prve čete so bile v Bosni in Hercegovini formirane leta 1882. Leta 1897 so bosansko-hercegovske enote premogle že štiri polke s po štirimi bataljoni in s po enim dopolnilnim bataljonskim kadrom. Vsak bataljon je bil sestavljen iz štirih čet. Polki so imeli svoje naborne sedeže v Sarajevu, Banja Luki, Tuzli in Mostarju. Te vojake je bilo treba seveda uniformirati in opremiti. Razlike v primerjavi z ostalimi pešpolki cesarstva so sprva obstajale samo v posebnostih muslimanskega dela Bosne in Hercegovine. Do leta 1886 so častniki teh polkov, dodeljeni iz obstoječe vojske, nosili uniforme svojih dotakratnih enot, po tem letu pa so se tudi po svojih oblačilih povsem izenačili s svojimi vojaki. Svetlo modri plašč z rdečim ovratnikom (značilni barvi bosansko-hercegovskih enot) in rumeni medeninasti gumbi s številko bataljona (od leta 1894 dalje tudi s številko polka), svetlo modre hlače in modrosiva jakna in kapa, za častnike muslimanske vere pa rdeč fes z modrim repkom so naredili iz navadnega častnika sijajno figuro živih barv. Vojaki so bili pod pasom nekoliko drugače oblečeni. Nosili so svetlo modre turške *čakšire*, široke hlače, ki so segale do kolen, in prav tako svetlo modre dokolenke. Na glavi so imeli rdeč fes. Sprva so se z njim pokrivali samo muslimanski verniki, a kasneje vsi pripadniki bosansko-hercegovskih enot. Le častnikom je ostala prosta izbira med kapo in fesom. Kasneje so tudi modri repki na fesu zamenjali s črnimi. Za službo in urjenje so nosili letne hlače iz čvrstega platna. Vsak vojaški novinec je dobil tradicionalno bošnjaško oblačilo *dolamo*, to je kratek, podložen zimski plašč, rokavice brez prstov, dve srjaci, spodnje perilo, par lesenih natikačev in dva para čevljev. Poleg manjšega nahrbtnika iz telečje kože in jute je vojak imel še nahrbtnik za naboje, ki se je nosil izpod prejšnjega. Njegovo opremo so dopolnjevali še pribor za kuhanje, menažka, terenska steklenica z usnjeno prevleko in vreča za kruh iz vodoneprepusne snovi.

Vojaki bosansko-hercegovskih poljsko-strelskih bataljonov so bili odeti bistveno drugače. Častniki in kadeti so imeli isto uniformo kakor tirolski cesarski strelci, le na klobuku in na okrogli kapi s ščitnikom se je moral tirolski orel umakniti cesarskemu dvoglavemu orlu. Vojaki do čina nadlovca (*Oberjäger*) so nosili plašč, bluzo, dolge hlače in hlače do kolen iz modrosivega materiala. Hlače do kolen so imele ozko, travnato zeleno obrobo, medtem ko so bili ovratniki in strelski znaki zeleni ter gumbi gladki. Kar so poleg tega še nosili, je odgovarjalo opremi bosansko-hercegovskih polkov. Skoraj gotovo so bili pokriti s fesom.

Že kmalu po prvih izgubah v veliki vojni so izginile pisane uniforme, kajti vse preveč so bile vidne za sovražnikovo pe-

Mošeja v Logu pod Mangartom leta 1917.
(zbirka Davida Erika Pipana)

hoto. Zato je zelenosiva barva (*nemško Feldgrau*) od takrat postala značilna za vojna oblačila bosansko-hercegovskih enot in takšne barve je postal tudi fes.

Vojna obveza se je za mlade Bosance in Hercegovce začela z letom, ko so dopolnili 20 let. Trajala je 3 leta na prvi liniji in 9 let v rezervi. V preostali monarhiji je trajala rezervna služba samo 7 let. Toda kljub temu v Bosni in Hercegovini po končani vojni službi ni bilo rezerve. Zapisega novincev je bila sestavljena iz samo enega stavka in je glasila takole:

»Prisegam vsemogočnemu Bogu, da bom zvest Njegovemu Veličanstvu cesarju in kralju Franzu Jožefu Prvemu in da bom izvrševal vse ukaze meni nadrejenih in višjih, tudi če bom v smrtni nevarnosti.«

Kadet Lutvo Šekić, tako Werner Schachinger v svoji knjigi »Die Bosniaken kommen« (*slo. Bosanci prihajajo*), je leta 1909 služil vojaški rok na vojni ladji Schwarzenberg v Šibeniku. Ko so mu najavili skorajšnji obisk brata, je svojemu nadrejenemu zaupal, da se boji, da se ga bo oče odrekel, ko bo izvedel, da ne nosi svojega fesa. Bilo je prvič, da so muslimana sprejeli za mornariškega kadeta. A postopek z namenom zaščite obupanega kadeta je zelo hitro stekel. Zato so z

ladje telegrafsko poslali poročilo s prošnjo c. in k. pristaniški admiraliteti v Pulju, ta pa ga je še isti dan posredovala na Dunaj, c. in k. Vojnemu ministrstvu, oddelku za mornarico, to pa Splošnemu ministrstvu za finance. Slednje je izdalo začasno odločbo, po kateri se je mornariškemu kadetu Lutvu Šekiću dovolilo nositi bel ali rdeč fes, in ga je s tem zaščitilo pred sramoto. Toda vsa zadeva se je potem šele začela odvijati in zapletati. Splošno ministrstvo za finance je iz Pulja prejelo akt z naslovom *Pokrivanje glave mohamedanskih pripadnikov mornarice*, a je Vojno ministrstvo izdalo dekret, po katerem je v nasprotju z mišljenjem Ministrstva za finance muslimanskemu delu prebivalstva monarhije odklonilo sprejem v vojno mornarico. Vendar je vrhovno sodišče presodilo, da izdani dekret ni v skladu z državnimi zakoni in da imajo muslimanski mornarji pravico nositi fes, saj je ta že del uniforme oboroženih sil Avstro-Ogrske. Nadalje je vrhovno sodišče ugotovilo, da pravila mornariške službe na ustrezen način upoštevajo različne veroizpovedi, zato se vsakemu vojaku, v kolikor mu to služba dovoljuje, mora omogočiti molitve in izpolnjevanje verskih obvez. Na poseben način naj bi se tudi določilo ponašanje nekatoliških vojakov v času, ko na palubi poteka katoliška maša. A Vojno ministrstvo se ni uklo-nilo, marveč je izdalo pristaniški admiraliteti v Pulju ukaz,

da zaradi enotne uniformiranosti in izobraževanja v mornariških kadetskih šolah ne sme več sprejemati kandidatov islamske vere. Modre besede vrhovnega sodnika so bile torej vržene v veter. Toda 30. avgusta 1913 se je v predpisih za osebje c. in k. mornarice začuda znašla naslednja dopolnitev:

»Fes. Za mornariško osebje mohamedanske vere je kot glavno pokrivalo predviden fes, vendar lahko nosi tudi kapo, predpisano za odgovarjajoči čin in rang.«

Vendar v c. in k. mornarici ni služilo prav veliko Bosancev in Hercegovcev, kajti ti so, kot je za hribovce sicer značilno, imeli ogromno strahospoštovanje do velike vode.

Bošnjaški vojaki pri molitvi v neznani molilnici.
(arhiv Vinka Avsenaka)

Zanimivo je, da med vsemi polki monarhije samo bosansko-hercegovski dolgo niso imeli svoje zastave. Zakaj ta krivica? Razlog je bil povsem verske narave. Vsako zastavo je namreč od nekdanj moral posvetiti krščanski duhovnik. In ker je obstajala upravičena bojazen, da bi takšna zastava lahko prizadela verska čustva muslimanov, so se vojne oblasti odločile za takšno diplomatsko, a ne najboljšo rešitev. Med prvo vojno so vendarle popustili zahtevam enot in vsak bataljon je nosil zastavo. Toda hrvaško!

Vrline bosansko-hercegovskih vojakov so bile po vsem cesarstvu dobro znane že v času pred prvo svetovno vojno. S svojo neverjetno vztrajnostjo, vzdržljivostjo, potrpežljivostjo, srčnostjo in hrabrostjo – slednja je prihajala do izraza predvsem v bližinskem boju – so si uspeli izklesati nepozaben, legendaren lik vojaka, na katerega je s spoštovanjem zrla vse cesarstvo. Zato so jih tudi razmeroma pogosto pošiljali v najtrše boje, jim poverjali najtežje naloge... Jasno je, da je bila zaradi tega tudi stopnja smrtnosti v teh polkih ena najvišjih v avstro-ogrski vojski. Bosansko-hercegovski vojaki so prednjačili tudi po številu prejetih medalj za hrabrost. Odlikovali so se

v številnih krvavih bitkah na Soči, na Tirolskem, na Piavi... Da bi si 11. armada v spomladanski ofenzivi na Južnem Tirolskem odprla pot, je bilo treba najprej osvojiti močno utrjeno goro Monte Meletta. To nalogo so v začetku junija 1916 zaupali 2. bosansko-hercegovskemu polku (BH 2). Monte Meletta se je dodobra napojila s krvjo vrljih Bosancev, preden so ti 7. junija po krvavih in trdovratnih bojih uspeli s te gore pregnati močne italijanske enote. Njihovo junaštvo, ki je mnogokrat mejilo na norost, je bilo nepopisno. V spomin na ta izjemen boj se na ta dan vsako leto zbere na tej gori velika množica ljudi.

Avstro-ogrski vojski je spoštovala verske potrebe in običaje svojih vojnih obveznikov. V ta namen so bili izdani posebni predpisi, ki so šteli pripadnike vseh številnih ver cesarstva. Vsaka verska skupnost v tej vojski je imela tudi svoje vojaške duhovnike, kurate, ki so skrbeli za duhovno in versko življenje vernikov. Prav gotovo so se avstro-ogrski vojaške oblasti dobro zavedale, kako so te verske svoboščine in pravice pomembne za vojake in s tem za obrambno sposobnost vse vojske. Rezultat te liberalne politike je bila med drugim tudi mošeja v Logu pod Mangartom.

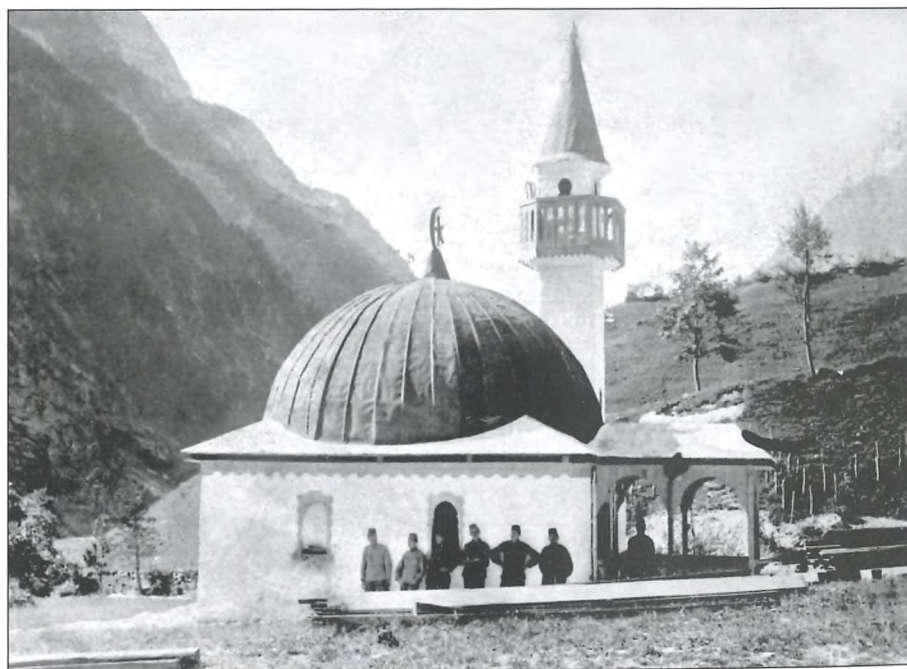

Strojničarji iz IV. bataljona 4. bosansko-hercegoveškega pehotnega polka z rombonskega pobočja streljajo na nasprotnikovo letalo. (arhiv Igorja Maherja)

Pripadniki I., II. in IV. bataljona 4. bosansko-hercegovskega pešpolka (BH 4) z nabornim sedežem v Mostarju so prišli v dolino Koritnice v marcu 1916. Jasno je, da so bile v tem polku zastopane vse tri glavne etnične skupnosti Bosne in Hercegovine, med njimi tudi muslimanska. Po grobih ocenah je bilo v dolini Koritnice nameščeno okrog tisoč vojakov muslimanske veroizpovedi, ki so se borili na rombonskem in bovškem bojišču, vendar je vseeno presenetljivo, da so si ti v Logu pod Mangartom postavili pravo mošejo. Podobni primeri nam niso znani. Kdaj točno so jo zgradili, ne vemo, vendar ocenjujemo, da so jo verski službi predali že v letu 1916 in jo v ta namen koristili do svojega odhoda na Krnsko pogorje, približno dva tedna pred prebojem pri Kobaridu, se pravi pred 24. 10. 1917. Sicer je samo po sebi umevno, da so imeli Bošnjaki svoje začasne molilnice vsepovsod, kjer so bili nameščeni. Kot poroča Vasja Klavara, je bila ena večjih v Sv. Luciji (*danes Most na Soči*).

In kakšna je bila mošeja v Logu, iz kakšnega materiala so jo zgradili? Žal o njej vemo bore malo. Znano nam je le to, kar lahko vidimo in sklepamo po fotografijah, ki smo jih od-

krili. Ko smo vedeli le za prvo in jo občudovali v Kobariškem muzeju, smo o mošeji vedeli še veliko manj kot danes. Že takrat smo ugibali in se celo pripravili o materialih, iz katerih naj bi bila zgrajena. Potem pa so se odkritja slik nadaljevala, in ko smo pred dvema letoma odkrili sedmo, potem dilem ni bilo več toliko. Ta je sicer doslej res zadnja, toda po času nastanka je prva, kajti na njej se razločno vidi, da mošeja še ni povsem dokončana, saj kupola še ni pobeljena, zemljišče, na katerem stoji, še ni ograjeno... O nedokončanosti priča tudi kup plohov pred njo. Osnovni gradbeni material je bil brez dvoma les in ne kamen, kakor smo nekaj časa zmotno sklepali. Na leseno konstrukcijo so torej za stene in za minaret nabili deske, medtem ko so kupolo in konico minareta enostavno pokrili s strešno lepenko. Vse to, razen konice minareta in lesenih okrasnih elementov, so potem pobelili z apnom. Preddverje, *harem*, je bilo leseno in delno rezbarjeno. Prav takšna je bila ograjica na minaretu. Zemljišče je bilo ob robu hudourniške Gorejce podprto s kamnitim opornim zidom, sicer pa v celoti obdano z ograjo. Na mošejino dvorišče se je vstopalo skozi širok, delno rezbarjen lesen porton.

Muslimanski vojaki pred mošejo v Logu pod Mangartom.
(arhiv Vinka Avsenaka)

Že več kot tri desetletja redno zahajam v dolino Koritnice in moram priznati, da me je ta dolina pod Mangartom, ta biser naše domovine prevzela, zaznamovala, obsedla. Naučil sem se njenih prelesti, se napil bistre vode iz stoterih slapov, katerim sem se še posebej zapisal, prelazil in preplezal strme gore, ki se dvigajo nad Logom, raziskoval preteklost in krajevne posebnosti, se pogovarjal s tamkajšnjimi prijaznimi ljudmi pojoče govorce. Vendar nekaj pa nisem storil in tega mi je danes resnično žal. Poznal sem mnogo starih Ložanov, ki so se velike vojne dobro spominjali in so tudi okoliščine gradnje in porušitve mošeje prav gotovo poznali. A jaz sem jih premalo povpraševal po zanimivostih iz njihovih mladih let takrat, ko je bil še čas. Vse preveč sem odlašal, kajti v loški dolini je bilo treba odkriti še toliko drugih, lepih stvari. Takšni pač smo. V vsakdanjem hitenju in pehanju se zave-mo, da nekaj odhaja v večno pozabo šele potem, ko je že prepozno. Vendar se je tudi tega spoznanja dobro zavedati.

Po podatkih, ki jih imam in ki izhajajo iz osebnih pričevanj, sklepam, da so mošejo podrli kmalu po vojni. Pokojni Ganza, ki je med vojno kot otrok dan za dnevno poslušal muezina, ko je ta z vrha minareta vabil k molitvi, mi je kljub svojim častitljivim letom po spominu citiral posamezne besede iz molitev v arabščini: »*Allahu Ekber...* » (Alah je velik). Pripovedoval mi je, kako so se kot otroci igrali okrog mošeje, lazili na minaret in se šalili z vojaki. Žal kaj več ne vem oziroma ne vemo. O razlogih porušitve mošeje so bile v preteklosti že številne razprave, kajti razlag je več. Najbolj razširjena je tista, ki pravi, da so mošejo takoj po vojni podrli Italijani, ker so ohranili hrabre Bošnjake v slabem spominu, saj so imeli z njimi krvave izkušnje. Vanjo najbolj verjamejo sami domačini in se bodo, če je treba, nanjo tudi pridušali. Po svoje je tudi logična, a je vendarle netočna, kajti temelji bolj na ljudskih domnevah in domišljiji. Italijanska uprava je po vojni vse do prihoda fašistov na oblast puščala Ložanom relativno samostojnost. Sicer je bila v Logu ves čas karabinjerska postaja, vendar Ložani so imeli svojega župana do leta 1927, ko so loško občino ukinili. Kaže, da so porušitvi botrovali nekoliko bolj »praktični« razlogi. Razumeti moramo namreč, da je bila mošeja zgrajena iz versko-vojaških potreb in da je bila zato povsem začasnega značaja. Ko so po preboju pri Kobaridu Bošnjaki odšli iz krajev ob Soči (*pešpolk BH 4 je bil z Loga in*

rombonskega bojišča premeščen na Krnsko pogorje že nekaj tednov pred prebojem) je ostala mošeja popolnoma brez namembnosti in prepuščena propadanju. V tej alpski vasi je delovala kot popoln tujek, zato se je kakršno koli vzdrževanje v tem povojnem obdobju zdelo prebivalcem nesmiselno. Njena usoda ni primerljiva z usodo ruske kapelice na Vršiču, kajti tamkaj so bili okoliščine drugačne. Prav tako so nesprejemljive posamezne razlage muslimanske verske skupnosti v Sloveniji, ki vidi razloge za porušitev zgolj v verski nestrpnosti tamkajšnjih ljudi. Povsem umevno je, da so prebivalci po vojni potrebovali gradbeni material, pašnike in njive, ki so jim jih bili zaradi gradnje vojaških objektov prej odvzeli. Zato so številne barake skupaj z mošejo po prenehanju njihove namembnosti kmalu po vojni enostavno podrli, gradbeni material pa porabili. Tako so na primer ovčjo stajo na Frati nad Logom še dolgo časa krasila vrata nekdanje mošeje. Le kdo je v tistih razmerah in v takratni vsakdanji borbi za preživetje lahko razmišljal o varovanju kulturne dediščine in o turizmu! Sic transit gloria mundi!

Avstro-ogrška značka III. bataljona
4. bosansko-hercegovskega pehotnega polka.
(zbirka Davida Erika Pipana)

BOROJEVIČEV STOL

Spomenik-smerokaz postavljen leta 1916 na čast poveljniku VII. avstro-ogrškega korpusa nadvojvodu Jožefu pri Lokvici. (original hrani Občina Miren-Kostanjevica)

Spomenik ob »Borojevičevem stolu« je bil postavljen leta 1916 na čast poveljniku VII. avstro-ogrškega korpusa nadvojvodu Jožefu, ima pa tudi funkcijo smerokaza, saj označuje razdaljo do Lokvice in Kostanjevice. Postavili so ga pripadniki romunskega pehotnega polka št. 43 (K.u.K. Infanterieregiment Rupprecht Kronprinz von Bayern Nr. 43). Naborni okraj tega polka je bil na območju Caransebesa v Romuniji. Sestavljali so ga Romuni, Nemci in Srbi.

foto Simon Kovačič

Če ne bi bilo velikih ljudi, ne bi bilo velike zgodovine. Niti znamenitih stolov. Borojevičev stol pove več kot to, da je poveljnik obiskal fronto, priča o tem, kako zelo so vojaki svojemu poveljniku zaupali in ga spoštovali.

Kakor je Kralj Matjaž, ki še danes spi s svojo vojsko globoko pod Peco in čaka na klic domovine, da jo reši pred Turki, postal slovenska ljudska legenda, tako se je npletlo tudi na Krasu. Vsi tisti, ki so padli na Krasu, niso padli zaman; zdaj so zbrani ob Borojevičevem stolu kot duhovi in stražijo, da kdo ne zmoti miru ob posvečenem sedelu, na kraški zemlji, posvečeni v bojih.

Naj tišina šepeta ob Borojevičevem kamnitem stolu, v čas, dokler ga čuvajo duhovi padlih in se ozirajo v nebo, kdaj se bo spet utrnila zvezda...

(povzeto po: Naši kraji 1915-1917, Občina Miren-Kostanjevica, 2000)

PRIPOVED STARIH DOPISNIC

Brane Tušar

Na sončnih strminah nad Poljansko dolino stoji precej razpetegnjena vas Stara Oselica. Za vojaško zgodovino je zanimiva iz več vidikov. Med drugim je tu čez hrib speljan del Rupnikove linije, ki je bila namenjena zapiranju prehoda iz cerkljanske kotline preko Kladja in skozi dolino Kopačnice in Sore. Vendar je bilo življenje tam gori živahno že mnogo pred gradnjo nikoli uporabljene linije. O tem pričajo nekateri ohranjeni zapisi, na svojstven način pa tudi stara domačija Pr' Mroulu (Pri Mravlju). Hiša, ki ji daleč naokrog ni para, je bila zgrajena pred več kot tristo leti. Točnega datuma gradnje nihče ne ve, je pa častitljiva zgradba iz lesenih, s časom potemnelih brun, doživela vsaj nekaj prenov in obnov. Vsekakor je domačija svojevrsten spomenik, lepa in skrivnostna, obdana s čudovitimi mešanimi gozdovi, ki predvsem jeseni nudijo obilne plodove. V domačiji Pr' Mroulu, na višini dobrih 900 m, kljubuje času in hudim zimam gospodar Martin. Prijeten in zgovoren možakar, strasten lovec in ljubitelj narave me je obogatil z marsikatero zgodovinsko resnico, mi polepšal kakšen turoben zimski večer. Na veliko srečo domačija kljub burnim dogodkom, ki so se tod odvijali predvsem v času druge svetovne vojne, ni nikoli pogorela. Skozi generacije številnih družin se je v hiši ohranilo marsikaj. Poleg same stavbne dediščine lastnik hrani prenekateri etnološko dragocen predmet. Osebo pa sem, kot vedno,

vohljajal predvsem za ostalinami vojn in vojska. Gospodar mi je vljudno pokazal del hišne zapuščine, ki sva jo ob kramljanju o tem in onem pregledovala dolge ure. Med knjigami in revijami, ki jih je prekrila patina časa, sva našla skrbno v snope zvezane dopisnice, razglednice in pisma iz različnih obdobij hišne zgodovine. Izločil, očistil in kopiral sem le nekaj najzanimivejših ter iz njih izluščil naslednjo, za slovenski dom žal tako tipično vsakdanjo zgodbo.

Najverjetneje v letu 1912 se je na dolgo pot za boljšim zaslužkom podal takratni gospodar, Šifler Jakob, Martinov ded. Odpravil se je v Ameriko, kjer je delal v rudnikih. Njegovim z okorno roko napisanim pismom sledimo skozi celo veliko vojno, vse do leta 1917, predvidevam pa, da se je vrnil domov šele precej po vojni. Za očetom je odšel v Ameriko tudi sin Jakob, za katerim pa ni ostalo pisem.

Doma je ata Jakob pustil precej številno družino. Skoraj gotovo ni vedel, da bo po njegovi vrnitvi vse drugače, da bo daleč od doma preživel eno največjih človeških katastrof. Doma je tako ostala druga žena, hčerka in štirje sinovi.

Ko se je začela prva svetovna vojna, je moral delo na kmetiji najprej pustiti sin Matevž, očitno drugi najstarejši, ter se podati v službo cesarju. Prve sledi njegove vojaške poti se iz starih dopisnic kažejo v aprilu leta 1915, ko služi v nadomestni četi

Fotografija skupina avstro-ogrskih vojakov pri polnjenju pušk. Najverjetneje je prvi z leve poddesetnik Luka Jezeršek. (iz družinskega arhiva Šifrerjevih)

17. pešpolka v Ljubljani (*K.u.K. Infanterieregiment No. 17, 4. Ersatzkompagnie, Ljubljana*). Kdaj točno je prišel v to enoto sicer ni razvidno, vsekakor pa ne veliko pred tem datumom. Že 21. maja 1915 se z isto enoto znajde na drugem naslovu, in sicer na Štajerskem, na Ptujju (Pettau). Tudi tu »kranjski Janezi« niso dolgo ostali, saj je naslednja dopisnica žigosana že nekje na poti, in sicer dne 22. 08. 1915 - z žigom prehodnega vojaškega poveljstva (ETAPPENSTATIONKOMMANDO, FP 218). Samo dobro poznavanje vojaških pošt v povezavi z datumom bi lahko pojasnilo, kje je bila ta prehodna postaja in morda tudi, kam je enota v tem času potovala. Čeprav se je takrat že odprla soška fronta, je bolj verjetno bil 17. pešpolk in z njim Matevž na poti na vzhod. Nov naslov in hkrati zadnji, s katerega se je oglašal domačim najstarejši Mravljev sin, je bil: *K.u.K. Infanterieregiment No. 17, 4. Marschkompagnie, 1. Zug, FP No. 73¹ (10. Marsch Bat.)*. S tega naslova se je v času od 5. septembra do 1. oktobra 1915 Matevž oglasil trikrat, po tem datumu pa o njem dopisnice ne povedo nič več. Na zadnji dopisnici se mami zahvaljuje za dvajset kron, ki mu jih je poslala za god. Sprašuje tudi, če se oče kaj oglasi, piše, da je zdrav in da bi moral nekaj urediti s sosedi, a da ne more zaradi objektivnih razlogov, ker je pač daleč od doma. Po pripovedi je Matevž padel nekje na Krasu, blizu Doberdoba. Na kakšen način so dopisnice, ki jih je prejemal od domačih, prišle domov, ni znano. Morda jih je še vedno dosleden in urejen sistem z ostalo skromno zapuščino poslal domov. Dejstvo je, da so se te ohranile in danes pripomogle pri sestavljanju mozaika spominov.

Kar nekaj korespondence je datirano tudi v letih 1916 in 1917, vendar so to v glavnem dopisnice in razglednice, ki so jih Mravljevimi pošiljali sorodniki in prijatelji s fronte in iz rekrutnih centrov. Iz vse obsežne zapuščine se da razbrati (ohranjeno je preko 80 različnih pisanj), da sta iz družine Jezerškovih, ki so nedvomno z Mravljevimi v sorodu, služila cesarju vsaj dva sinova, in sicer Luka in Janko. Slednji bra-

trancu, ki je pravkar oblekel vojaško suknjo, na eni izmed dopisnic piše:

...No, kako se kai imaš v novem stanu, ni kaj posebnega, kajne? Gotovo se ti čudnu zdi, kaku še abstanema taki, ki sma zraven že sedem let. Piši mi, kaku ti ki gre in kdaj boš mogu kaj domou iti in piši mi, če je še kaj domačih tam. Bodi najsrčnejše pozdravljen...

Ali je teh »7 let« zgolj metaforičnih ali dejanskih, je nemoogoče potrditi samo iz ohranjenih pisem, je pa res, da je v šopu popisane papirja tudi vojaška fotografija, na kateri je zadaj podpisan Jezeršek Janko, na fotografiji spredaj pa je tabla z napisom: *Jager 9, Graz in 1910 – 1913*. Kakor koli že, Janko je bil očitno veteran in dober vojak, saj je bil izbran za podčastniški tečaj, katerega je opravljal spomladi leta 1918 v kraju Bruck. Tečaj je trajal 6 tednov.

Tudi njegov brat Luka je očitno okusil svetovno vojno bolj kot marsikateri drugi. Njegova pošta se pojavlja od zgodnjega poletja 1915 pa do pomladi 1918 in to s številnih vojaških pošt. Samo na zadnji dopisnici, datirani v marcu 1918, se podpiše kot korporal in to z naslova: *K.u.K. Bos. Her. Inf. Regiment No. 2, M.G. Komp. I, FP 220²*. V tem pisanju, ki je očitno pobegnilo že utrujeni cenzuri, je Luka pisal svojemu sorodniku:

Dragi Jožko

Prejel sem tvojo cenjeno dopisnico, za katero se ti zahvaljujem. Posebnega ti nimam kaj pisati, zdrav sem, samo to je slabo, ka mora bit človek kot priklenjena zver vedno v teh luknjah in jarkih, kot bi bil res popolnoma kertove pasme – vedno v tleh. Piši mi, li boš že kaj šel na dopust sedaj na spomlad ali (pa) ne. Jest naj bolj gotovo ne bom še neč šou zaenkrat. Nemam sreče zato da bi dobiu dopust, kot to nekateri. No, saj mislim, da (bo) konec te proklete lumparije spufane³ – čas je že. Te priserčno pozdravim tebe, pozdravim tudi druge tvoje kamerate, kar vas je domačinov skupej, ter želim vam vse najbolje. Zbogom.

Poleg navedenih je iz korespondence mogoče izluščiti še

¹ FP 73 – ta vojna pošta je bila med avgustom 1914 in oktobrom 1916 na Krasu, v okolici Ivanjega Grada.

To potrjuje tudi v ustnem izročilu ohranjeno dejstvo, da naj bi Matevž padel nekje na Krasu.

² Po podatkih, s katerimi razpolagajo člani Društva soška fronta naj bi bila ta vojna pošta (FP) na območju zgornjega Posočja in sicer na planini Duplje ali v Vrsniku.

³ spufano – narečno, tisto, kar je razdrto, zmedeno, pokvarjeno...

33 imen fantov in mož iz soseščine, ki so tako ali drugače služili cesarju. Del njih se javlja neposredno s fronte ali pa iz ostalih vojnih služb, kot je delovna služba, »železniška zaščita« (Eisenbahn Sicherung) in drugo. O nekaterih možeh se da slediti iz pisanja domačih, da so oblekli uniformo, da so končno le dobili nekaj dopusta in tako naprej. Zanimivo se mi zdi, da ni niti ene sledi o pošti z žigom Rdečega križa, ki bi nakazoval na dopisovanje iz ujetništva. Se pa ne glede na pošiljatelja na večini dopisnic pojavljajo zelo podobne fraze. Jasno je, da je veliko k temu pripomogel »dril« in seveda zavest, da gre večina pošte skozi cenzuro. Poleg najpogostejšega stavka: »Zdrav sem, hvala Bogu, kakor tudi vam želim...« in »drugega posebnega tako nimam pisati...« se kljub vsemu izlušči iz tako obsežnega ohranjenega gradiva vsaj nekaj že kar statističnih misli in fraz. Prednjači naveličanost in želja po miru, sledi najosnovnejša človeška potreba - hrana. O tem je Valentin Burnik prijatelju Jožetu Šiflerju pisal že leta 1917:

Dragi Prijatelj!

V začetku mojega pisanja te prav lepo pozdravim. In na dalje te vprašam, kako se kaj imaš. Al si doma ali ne? Piši mi, kako se kaj imaš, ali si zdrav in kako se drugače kaj imaš. Jest se imam slabo, je malo za jest, je le sama voda, tko da si žih zadovoljen, da si mlajš, da ti ne bo treba biti tudi tebi notri. Noviga ti pa nimam kaj pisati, kakor to, da je vreme tudi pri nas slabo, da gre vsaki (dan) deš ali sneg in mraza je še tudi dovol... Sedaj te pa prav lepo pozdravim, tvoj zvesti prijatl Valentin.

No, tudi Jožetu ni bilo usojeno, da bi se izognil vojaščini, vendar o tem kasneje. Sedaj samo toliko, da je v enem od številnih pisanj domov avgusta 1918 poleg drugega napisal:

...Tako je pa prav slabo, da ni vredno, da bi opisoval. Manaža je tako pol krat, da bi je še prašiči ne jedli...

Poleg hrane seveda fantje včasih prav nespretno prikrito prosijo za kaj denarja. Vidi se, da se zavedajo, da tudi domačim ni lahko, pa vseeno prosijo za kakšno krono. Sledi želja po dopustu in po tem, da bi ponovno objeli svoje drage, četudi samo za par ur. Vedno znova se pojavlja želja in tema o »urlaubu«. Nadalje fantje stalno sprašujejo, kako je ta in oni fant v vasi, ali je še doma, ali se drugi kaj javlja s fronte, kako okrevata tretji, ki je bil ranjen...

Naj mimogrede pripomnim, da bi se dalo obdelati še tehnični

del zapuščine, predvsem vrsto in kakovost vojaških dopisnic, vrednost znamk skozi čas, pa vrste in oblike žigov, vendar so te ob različnih priložnostih že obdelovali strokovnjaki in ljubitelji tovrstne tematike. Ostaja namreč še veliko zanimivih podrobnosti na posameznih dopisnicah.

V začetku leta 1918, točnega datuma se ponovno ne da določiti, se je Mravljeva domačija morala posloviti od naslednjega para moških rok. Uniformo je oblekel Jože, ki je bil do februarja zadnjega leta vojne očitno glavna moška glava pri hiši, kar se vidi iz pisem strica Antona, ki je delal kot strojni pomočnik v tovarni usnja na Vrhniki. Jože(k) je začel svojo vojaško pot v učni enoti lovskega polka v kraju Murau ob reki Muri na avstrijskem Štajerskem. Pridno si je dopisoval z domačimi. Zelo ga je skrbelo, kako je doma, kako je s kmeti-

*Pripadnika 2. gorskega strelskega polka, doma iz Stare Oselice.
(iz družinskega arhiva Šifrerjevih)*

jo. Z neveščo, otroško roko mu odpisuje predvsem najmlajši brat Tonček (rojen 1901), pa tudi mama Frančiška. Kar nekaj papirja je popisane na račun prošnje, ki naj bi jo domači napisali za oprostitev oziroma odložitve službe. Kolikor se da razbrati, bi morali domači napisati prošnjo, to pa bi moral overiti tako okrajni glavar kot tudi orožniki. Navedeno je, da se drugim dogaja, da se vsaj eden od podpisnikov nikoli ne podpiše in da se potem izgovarjajo drug na drugega, kar pomeni, da se potem prošnje ne more ugodno rešiti. Vseeno pa je vsaj nekaterim sovaščanom tovrstna poteza uspela, saj so bili po zaslugi prošnje spomladi 1918 doma. Domnevam, da so vojaške oblasti s tem hotele vendarle omogočiti, da se vsaj za silo izpelje spomladanska setev, da bi bilo potem jeseni kje kaj vzeti. Poleg tega so se fantje ob boljši hrani doma opomogli in predvsem pridobili na morali, kar je bilo najbolj potrebno.

Jemanje dobrin za vojaške potrebe (rekviriranje) je očitno stalnica, ki se s trajanjem vojne samo stopnjuje. Tudi o tem se ne bi smelo pisati, pa se je, saj je bila poleg odhoda fantov v vojsko to ena od bolj bolečih izkušenj za prebivalstvo, ki je na skopi zemlji in v težkih pogojih že brez tega težko preživelo. Samo nekaj primerov:

...Za Luko tudi misleje, da bo pršu zdaj spamlad damu, ko so prašne delali, pa ko ga že ni bilo dolgo časa doma. Janezek Šuštar je tudi prišu zdaj domu, ko je takrat šou at doma, koker si ti. Je biu že tudi tukaj, na sveti Jožef. Tudi naši ujetniki tudi pišejo, da so že na Avstrijski zemlji. Tukaj se jih troštajo, da bojo kmalu doma. To bo vesele, če pridejo domu. Doma se imamo ponavadi, zdravi smo havlabogu, kakor tudi tebi želima lubo zdravje in veselje. Orali še nisma nič, ker imamo vole u žernat⁴ pri Varhovcu. So bili dva dni tam, pa Zapotokam en dan, ker letos tako manka živine za delo. Morajo drugim pamagat. Eni so tudi že sejali, ka je lepo vreme. Pa zdej se ni še nič mudilo, zdaj drva pripravlamo, če bo lepo vreme bomo zdaj začeli kmetvati. Zapotošk Tine je tudi šou zdej nazaj u Lublana. Ne vem, ali mu bo tudi zdej taku ratało, da bo pršu nazaj...

Brat Tonček torej pojasnjuje, da so voli na delu pri sosedih, saj brez sosedске pomoči ne gre. Večino živine je vzela vojna, država se zviija v pomanjkanju. Kljub vsemu so tisti, ki

Avstro-ogrski vojak, pripadnik gorskih enot, najverjetneje Matevž Šifler.
(iz družinskega arhiva Šifrerjevih)

imajo košček zemlje, pravzaprav še srečni, saj imajo vsaj hrano kje pridelati, v kolikor jim zdravje in narava to dopuščata. Huje je v mestih. Tudi če je denar, se zanj ne da nič kupiti. Te izkušnje, ki so se že nekajkrat potrdile, žal danes nihče več resno ne jemlje, pa bi bilo dobro, če bi jih. O stiski ljudi v mestu piše stric, ki je delal na Vrhniku:

...Tvoje pozdrave in tudi živež, ki si ga nji dala za me, sem danes z veliko hvaležnostjo prejel, bog ti to dobroto prav obilno, stotero povrni. Težko mi je bilo vedno, če sem moral biti v kaki zadevi nedležen, Tebi ali pa drugim domačim, dvakrat bolj me to boli, če morem biti nedležen tujim ljudem, ali vendar v sedanjem času ni drugače mogoče. Za živež trda gre, posebno nam tujim, samskim delavcem.

⁴ žernada: narečno, delo pri sosedu ali znancu, sosedska pomoč, ki se običajno ne plača, praviloma se povrne z delom, ko je to potrebno

Domači večidel nekaj sami pridelajo, na primer krompir, zelje, fižol itd. A nas se povsod branijo vzeti na hrano, ker se živež ne more dobiti. Želodčki naši pa neizprosno zahtevajo svoj vsakdanji delež. Jaz sem zdaj za nekaj časa preskrbljen, ker mi je mati prinesla nekaj podpore od doma in od tebe. Začudil sem se, da se mati pri njenih visokih letih poda na tako dolgo pot. Jaz se imam po starem, dela je sedaj nekoliko več v tovarni kot ga je bilo v poletju, ali vendar take zadrege ni, kot smo jo imeli prejšnja leta...

O pomanjkanju zaradi rekviriranja se bere tudi v ostalih pisanjih, kot na primer:

...Zdaj je bila štelnga (nabor), sa pabral zla use. Jezerškav Matic je tudi šou, sa pabrali tudi žvina...

O tem piše mati sinu, na neki drugi dopisnici pa brat iz vojske sestri:

...Torej piši mi, kako se kaj imate in če je kaj noviga doma, če sta Obrinovicova dva še doma ali ne, in če je še kaj drugih urlaubarjev doma... in če je stric Luka še doma ali ne in mi piši, kako pa kaj ta drugi perdivki, kaj kaže krompir in tako naprej in če ste kaj dost sena nakosil in če tud letos kaj rekviriraje in če morete kaj dajeti za vojašna...

Še več je podobnih primerov, ko sorodniki bolj ali manj odkrito omenjajo pomanjkanje, kljub vsemu pa vsaj neposredno ni zaznati nekega obupa ali drugih negativnih čustev. Verjetno temu pripomore tudi močna vera v boga, ki se čuti v celotnem dopisovanju. Podobno se čuti tudi v drugih pismih in dnevnikih iz tistega časa. Kasneje, v obdobju druge svetovne vojne in malo po njej je bila tudi vera v neko idejo - in ljudje so ji sledili. Tudi leta 1991 je bila v Sloveniji močno prisotna ideja in vera v neke cilje. In vedno je pomagalo, ljudje so lažje premagovali vse tegobe. Pustimo razpravo, ali ne bi bilo morda bolje, da bi ljudje ne verjeli v nič, in bi bilo morda za to prej konec vojn oziroma jih sploh ne bi bilo. Ampak ali potem sploh še obstaja smisel življenja? No, moj namen v tem članku ni politične ali moralne narave, še manj religiozen, zato se vrnimo k družinski zapuščini Mravljevih. Kot je bilo že omenjeno, je v začetku leta 1918 moral v uniformo tudi Jožek Šifler. Prvič se je javil domov 20. februarja z naslova: K.u.K. Feldjagerbaon No. 7, Rekrut komp. 4. Zug, Murau ober Štajermark. S tega naslova in na ta naslov je bilo največ pošte in to v razmeroma kratkem obdobju, do 5. aprila istega leta, ko je dobil prvo pošto na domači na-

Razglednica Ljubljane poslana na naslov Jakoba Šiflerja v Staro Oselico 38, pošta Gorenja vas.

Dragi Starši

Danes so nam sporočili, da gremo z Lublane v Srbija . Morama...in sma sami slovinci. Z naše fare...(podpisi zadaj in spredaj čez razglednico) Mihael Pivk Fram, Anton Kokal Trebija, Alojz Debeljak... Iskrene pozdrave Franc Bogataj Trata št. 22, Janez Likar v. . ., Janez Šubic, Potočnik Hotavlje, Vencelj Guzelj...

slov. Očitno je tudi njemu uspelo dobiti nekaj dopusta po odslužitvi osnovnega urjenja v rekrutnem centru. Iz dopisnic je razbrati, da je bil doma vsaj dva tedna, nakar se je sled časovno prekinila vse do avgusta 1918, ko se je Jožek javil domačim s fronte, in sicer z naslova: Sturm Baon No. 18, Kmpf Mit. Kompagni, UnterAbteilung, FP No. 551. Slaba dva meseca pred koncem vojne, 16. septembra, je datirana zadnja ohranjena dopisnica z bojišča. Obledela dopisnica, napisana s svinčnikom, skriva komaj še berljive besede:

Ljubi moj brat. Najprej te lepo pozdravim in ti sporočam, da smo sedaj drugič šli nazaj ravno na tisto mesto, kakor smo popred bili – u torek sma šli nazaj, pa sedaj sma se pa le vozili tri dni in ti naznanim, da sem dobil una tvoja karta, ki se ti prav lepo zahvalim zajne. Pišeš mi, de se bosta (...) oženila... Drugega ti nimam posebej pisati, imam se le ponavadi, saj veste, kako je pri vojaki, da je pri tem... kar dosti slabo... Piši mi kaj, kako se kaj imate in če je kaj noviga v domačem kraju... Za paket bi pisau, pa se skoraj ne upam več pisati, ker nas tako nič na mestu ne pustijo, pa vendar vas prosim, ako vam je mogoče poslati še kakšen paket, mogoče da pride, saj jih drugi dobijo. K(...) Vencelj je rauno danes dobiu, čeprav dolgo hodi pa vendar le pride. Sedaj vse lepo pozdravim, posebno pa tebe in Mati – z Bogom. Tvoj brat Jožek Šifrer

Po pripovedovanju je Jožek tik pred koncem vojne umrl za posledicami tifusa v eni od vojaških bolnic v Celovcu.

Med snopiči korespondence iz let, ko je divjala vojna, je bil zložen tudi dokument, ki je med vojno služil kot nekakšna začasna legitimacija in dovoljenje za potovanje. Pisan je na Frančiško Šifler, rojeno leta 1894, ki je v zadnjih mesecih leta 1917 dobila od okrajnega glavarstva dovoljenje, da kot neoporečna potuje preko Škofje Loke v Kranj. Poleg osnovnih osebnih podatkov je na dokumentu tudi opis osebe, od višine do barve oči in las do morebitnih posebnih znamenj. Namena potovanja se žal iz napisanega ne da razbrati. Omenjeni dokument je dvojezičen in je razmeroma dobro ohranjena priča močne medvojne birokracije.

Ohranjena je tudi trda platnica zvezka, na kateri so pritisnjeni 4 žigi, in sicer:

-K.u.K. FELDJAGERBATAILLON Nr. 9 (1x)

-2. Feldkompagnie (3x)

Samo ugibam lahko, da je morebiti ta platnica pripadala dnevniku, ki ga je pisal eden izmed domačih. Glede na žig bi bil lahko to Matevž, ki je služil v tej enoti. Obstaja torej možnost, da bo nekoč nekdo našel še kaj več o vojaških dogodivščinah te družine. Vsekakor pa se je Matevž podpisal pod okorno sestavljene verze, ki jih je s tinto napisal v staro šolsko »spisovnico«. Kje in kdaj jih je napisal, ni razvidno, skrivajo pa preprosto sporočilo. Takole se glasijo:

*Fantje se zbirajo,
na Laško marširajo.
Puške že pokajo,
nam še neč hudga ni.
Sablice se blišče,
ki bo prelila kri.
Kroglica prileti,
fantič pa obleži.
Lepa si pomlat zelena,
vsa si lepa scvetena.
Berš ko se ozeleniš,
mladim fantam žalost striš.
Ko se v neurje ozelenjuje,
mladim fantom napoveduje,
da je prišel tisti čas,
ko jih kliče vojskin čas,
ko za bramba domovine,
vzame cesar staršem sina.
Božjo svetavaljanje,
da mlad fant k soldatom gre;
starši nehajte žalovati,
sai je Marija (tudi) mogla dat sina svojga lubga
gor k očetu nebeškemu.*

Mali bratec Tonček, ki je očitno zelo pogrešal brata Jožka in ki mu je veliko pisal, je po vojni zrasel v fanta in šop pisem in dopisnic, ki se nanaša nanj, je prav tako zanimiv, saj skriva drobne prigode in skrivnosti v času služenja novemu kralju in novi domovini. A to spada že v drugo zgodbo. Za sedaj samo toliko, da tudi druga vojna družini ni prizanesla, kajti nadaljevala se je tipična zgodba nekega odročnega slovenskega doma. Preprosta, kruta, a resnična, le večini ljudi precej odmaknjena.

SVETOZAR BOROVIĆ VON BOJNA

15. 10. 1856 – 23. 5. 1920

Korpskommandant L. d. I.
Feldmarschalld. General Svetožar Boroević von Bojna.

Letos mineva 150 let od rojstva tega velikega vojskovodje, ki se je s trdovratno in uspešno obrambo zahodnega roba slovenske zemlje vpisal tudi na svetle strani naše zgodovine. Za svoje zasluge je prejel številna državna in vojaška odlikovanja, med njimi tudi vojaški red Marije Terezije. Na splošno se ga je prijel vzdevek »Soški vitez« (včasih zasledimo tudi vzdevek »Soški lev«), a ker je bil pri vojakih kljub svoji železni pesti priljubljen, so ga ti imenovali kar »naš Sveto«. Leta 1915 ga je ljubljanski občinski svet na predlog župana Ivana Tavčarja imenoval za častnega meščana Ljubljane. Sicer pa ga je za svojega častnega meščana sprejelo še več drugih slovenskih mest. Boroević je bil izjemen človek, trd, neizprosni, a pravičen. Od svojih podrejenih je zahteval brez-pogojno disciplino, a je bil strog tudi do samega sebe. Bil je zmagoslavnega duha, kar se je odločilno pokazalo v enajstih soških bitkah. Ko je marsikdaj že kazalo na polom, se je ta neustavljivi mož kot ptič feniks dvignil iz pepela in zaustavil prodirajočega sovražnika. Zanimivo je, da je bil z vso svojo dušo predan napadalnemu vojskovanju, toda usoda in zgodovinsko-vojaške okoliščine so hotele, da je zaslovel s svojo obrambo na Soči. V svojem pismu generalpolkovniku Sarkotiću razkriva svoje ideale:

»Jaz poosebljam oblast in disciplino. Vsi moji podrejeni, od najvišjih do najnižjih, to vedo in čutijo. Če bi imel pravo moč,

bi celotnemu človeštvu vcepil disciplino in ga prisilil, da bi delalo v istem okvirju. Potem bi bili priča pravemu uspehu, ki bi bil stokrat večji od sedanjega. Samo oblast in disciplina veljata, samo z njima lahko čete prisiliš v spoštovanje zastave in izpolnjevanje dolžnosti. Prav tako je s človeštvom. Žal disciplino hitro omajajo nesmiselne zahteve, zato se brez usmiljenja znebim vseh bedakov. Ti se me potem bojijo in me sovražijo. Toda po drugi strani me vsi sposobni ljudje zelo cenijo.»

Z njegovim imenom je bilo povezano tudi nekaj delikatnih dogodkov. Kot imetnik vojaškega reda Marije Terezije je imel pravico do naslova barona. Toda Boroević, ki je bil sicer znan po svoji nečimrnosti, je ta naslov zavrnil in zahteval naslov grofa. Seveda so to oblasti (kasneje tudi cesar) zavrnile in na koncu ni dobil ničesar.

Sicer pa pogledjmo, kaj je o njem dne 9. aprila 1916 zapisala Edinost:

General pehote pl. Boroević.

(Priobčujemo z dovoljenjem tiskovnega urada c. in kr. vojnega ministrstva.)

*Ko je prišedši izpod Komarovega stopil na čelo III. armade, ki je težko krvavela v začetku vojne, je storil to z naslednjim poveljem: »Vojaki! Prihajam kot zmagovalec k vam in prevzemam z današnjim dnevom poveljstvo III. armade.« Kratko, stvarno, krepko, naravnost napoleonsko, da uporabljamo okrašujoč pridevek, ki pa se z ozirom na značaj slovitnega hrvaškega generala, ki ne pozna fraz, boji nekoliko sam sebe. Če človek išče pridevek, ki naj bi označeval brez pretiravanja narav tega, za zmagovalca rojenega moža, se mu nudi tak pridevek vpričo pokajočih žrel sam: **železen**. Železna volja, železno oko, železna mirnost. Tako je stopil Boroević v to vojno proti premoči, kot človek brez živcev, ki je odločen od prvega trenutka, da bo gledal pred seboj svojo dolžnost in nič več in nič manj. Kadarkoli je odprl usta, da bi se kako oglasil državljanom - ker mu je prirojena bojazen pred govorjenjem, je storil to zelo poredkoma - je jasna, kratka beseda dolžnosti poletela po monarhiji vsenaokrog, ki je bolje, kot vsaka preobilica utrdila splošno zaupanje. »Sedaj se borimo eden proti trem«, je dejal ob času najhujših bojev z Rusi v začetku, »pozneje se bomo borili eden proti dvema, ko bomo eden proti enemu, bo zmaga naša...« Ali pa je dejal: »Da, ko bi Rusi imeli našo pehoto, potem bi*

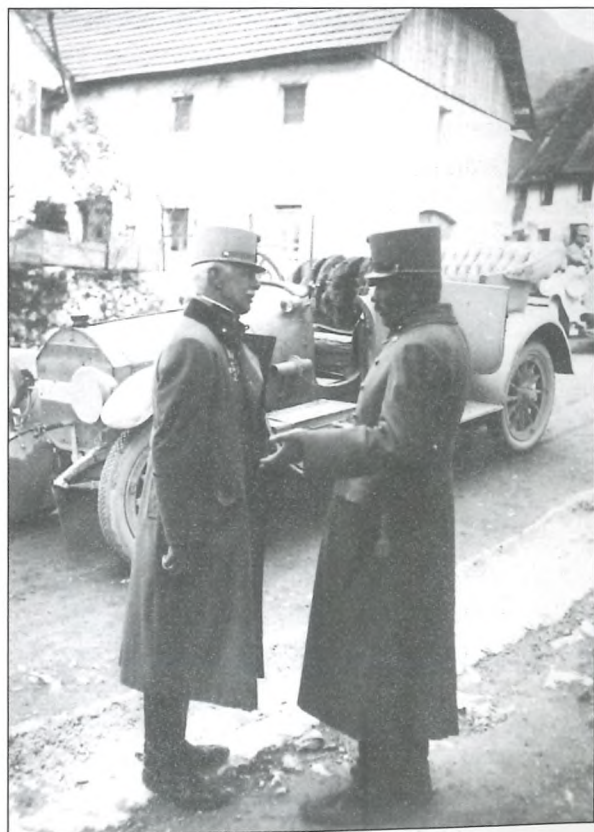
morebiti prišli na Dunaj!« Ta vera, ki ne izhaja iz ustvarjanja razpoloženja, temveč iz znanja, je približala postavo generala srcem prebivalstva, še preden je izvršil svoja dejanja, ki ostanejo. In dasiravno njegovo robato, rezko, kratkobesedno bistvo nikakor nima one pri nas običajne »ljubeznivosti«, je bil Borojević, mož s pestjo, že popularen, še preden so bile popularne njegove bitke. Potem pa ga je zgodovina postavila večkrat ravno na ono točko, kjer je bilo jedro avstro-ogrskih življenjskih živcev razgaljeno: Limanova, Dukla v Karpatih, Soča. Vsakokrat se je monarhija zdrznila nehote in ji je zastala sapa. Vojskovodja Svetozar pl. Borojević se je po svoje posmehljaval na kratko. Ni govoril ničesar in ni omahoval. Kakor vesoljni potop so se valile tam gori ruske kolone proti našim prelazom. Nikolajevičevo najboljšo moštvo je našlo v Karpatih svoj grob. In ko so italijanski velelopovi mislili, da zlahka s svojim zahrbtnim napadom utrgajo »cvetko irredente«, Trst, »la citta che attende« (v prevodu: mesto, ki čaka), tedaj so zadeli s svojimi glavami ob stražo ob Soči, ki jo je Borojević utrdil v krvav in železen barike, v najneumrljivejši jez zvestobe do države. Zopet je zmagala zvestoba do države. Zopet je zmagala njegova skoraj demonska vztrajnost nad slamnatim ognjem izdajalcev.

Redkokdaj pa sta se tako strinjala zgodovinsko poslanstvo in obris osebe kot tu.

Mišičaste postave, glave, ki se v svojih ostrih črtah zdi izklesana iz kamna, kratkobeseden in naraven do robotosti, pa ne brez humorja, strog proti samemu sebi in vsem odgovornim, brez potreb in nikdar truden – tako spominja ta hrvaški general že v svoji osebnosti na najpopularnejše »velike« vojskovodje. Kakor oni, si zna tudi on vse podrejene brez odpora pokoravati svoji militarni volji, tako, da operira s četami, kot z orodjem lastne iznajdbe. Toda kar ga dviga nad vojskovodje prejšnjega sloga, kar ga v tej moderni tehnično-strojni borbi šele popolnoma usposablja za reševanje odločilnih nalog, je njegovo nenavadno, sijajno znanje. V strogi vojaški vzgoji, v dolgi zelo menjajoči službi si je to znanje razširil in poglobil tako, da bi lahko uporabljal zase stari rimski izrek nekoliko spremenjen: »Nič vojaškega mi ni ostalo tuje.«

Zibel **Svetozarja Borojevića** je stala v Umetiću na Hrvaškem, kjer je bil rojen 2. decembra 1856. – graničarski otrok, kateremu se je z očetove in materine strani pretakala vojaška kri po žilah. Njegov oče, nadporočnik v graničarskem polku št. 11 in njegova mati, hči stotnika, nista za-

ustavljala mogočnega vojaškega nagona, ki že dečku ni dal, da bi iskal druge radosti v življenju. Čutil se je vojak, vojak je moral postati! Ko je v tedanjem »praktičnem tečaju« v nižjem vzgojevališču v Kiseku dobil prvi pouk, je odšel nato v kadetnico v Gradec in je leta 1872 kot kadet pri pešpolku št. 52 slavil svoj vstop v c. in kr. armado. Poročniška leta, že obvladovana po onem nenavadnem čutu dolžnosti, ki je vojskovodjo pozneje napravil za vzor njegovih armad, so imela svoj višek v okupacijski vojni leta 1878. Hraber se je boril mladi Borojević pri Kaknju, Kolotiću, Visokem in si je pri zavzetju Sarajeva prislužil vojaški zaslužni križec z vojno dekoracijo. Kar je izkusil v vroči resničnosti, je utrjeval in poglobljal potem teoretično s študijami v vojni šoli. Ko je dovršil to šolo z izbornim uspehom, je bil povišan v nadporočnika in je začel nato četno generalštabno pot, ki ga je kot stotnika privedla k poveljstvu 15. zboru. Nato so leta od 1887. do 1891. prinesla nov element v njegovo nastajanje: Borojević je deloval kot učitelj taktike in vojsva, začasno

General Borojević v razgovoru z generalom Stöger-Steinerjem, poveljnikom XV. korpusa na Kneži. (zbirka Zorka Kende)

tudi vojne zgodovine na terezijanski akademiji v Dunajskem Novem mestu. »Le tisti, ki ima mladost, in če bi imel sedemnajst let, more govoriti mladini«, pravi Jean Paul; in oni, ki so bili tedaj Borojevičevi učenci se spominjajo gotovo še danes jedrnatega, naravnega, ob vsej strogosti svežega načina, kako je svojim učencem podajal ne samo svoje znanje, temveč tudi svojo odkrito, skromno vojaško narav. Leta 1892 je postal major. V tej šarži je deloval najprej kot načelnik generalnega štaba 19. pehotne četne divizije v Plznu, potem pri 18. v Mostarju in končno pri 27. v Košicah, v svojem vojnem področju, s katerim naj bi bil kasneje vezan njegov pohod do vojaške časti in slave. Leta 1895 je postal podpolkovnik in je poučeval na zborni častniški šoli v Košicah. Do leta 1896 je bil nato dodeljen današnjemu zbornemu poveljništvu kot drugi štabni častnik, nakar vidimo Borojeviča kot poveljnika priznanega koroškega pošpolka št. 7. Leto 1898 mu je prineslo čin polkovnika in obenem imenovanje za načelnika generalnega štaba 8. zbor, kjer se mu je pri reichstadtskih cesarskih manevrih kot načelniku štaba nadvojvode Franca Ferdinanda ponudila prilika, da je pokazal razvoj svojih zmožnosti v velikopotezni, prekašajoči dispozicijski umetnosti. Po šestletnem delovanju na tem važnem službenem mestu v Pragi je prevzel Borojevič kot generalni major 14. gorsko brigado in je od leta 1907.

do 1912. kot poveljnik zagrebškega VII. kraljevega ogrskega domobranskega okrožja dajal ožji domovini zgled odločnosti, vestno svoje dolžnosti vršečega, a pri tem vedno velike cilje organizacije zasledujočega delovanja. Enotnost in urejeno sodelovanje vseh delov strumne zagrebške divizije sta že pri vesprimskih armadnih manevrih pokazala krepko delovanje leta 1908. za podmaršala imenovanega okrožnega poveljnika. Oči vseh poznavalcev so bile že tedaj obrnjene nanj, kot najmočnejšo, največ obetajočo osebnost armade. Izza vseh robotosti in odurnosti njegove posebnosti se je lesketal pristni, prirojeni talent »poklicanca«.

Leta 1912. je postal poveljnik VI. zbor in poveljujoči general v Košicah, kmalu nato tajni svetnik in general pehote. In s tem svojim zborom je šel tudi na bojišče, ko je vojna postavila voditelje pred najvišjo, zadnjo preizkušnjo njihovega delovanja: pred resničnost.

Kar je storil Borojevič v vojni, je še žareča sedanost, ne pa podlaga mirnega, vseobsegajočega zgodovinskega razmatranja. Le nalahno, nekako impresionistično se more zato naznačiti to mogočno poveljniško delo, ki sega od severa do juga, od karpatskega grebena pa do obal Adrije. VII. zbor se je v zvezi IV. armade krepko tolkel pri Komarovem, v prvih ofenzivnih udarcih Danklovih in Auffenbergovih proti Rusom. Istočasno dogodek dalje proti vzhodu, ki so nalagali

Brudermannovi armadi težke žrtve, predvsem vedno širše navaljevanje ruske premoči, so preprečili polno izkoriščenje teh zmag, in ko je stopil Borojevič na čelo III. armade, je šlo za to, da se da armadi, ki je junaški izkravela, nova vztrajnost, novo zaupanje. Kdo bi bil boljši mož za to, kot hrvatski general z železnimi živci, ki je prišel iz zmage? Bitka pri Grodku, zbiranje za Sanom udarce za prvo zavzetje Przemysla, vse to je pokazalo, da je na vrhuncu svoje naloge, in v karpatskih naskokih se je zdelo potem, da je mogočni gorski greben v osebi tega

Vodnjak v Rožni dolini, postavljen na čast generalu Svetozarju Borojeviču.
(Pokrajinski arhiv Nova Gorica, zbirka Freund)

nikdar omahujočega moža našel svojo človeško krono. V spominu ostaja Limanova, ta vogelnik dogodkov – obrat k zmagoviti obrambi monarhije. Hude boje so morali biti junaki, ki so krili bok naši pri Lapanovem zmagovito prodirajoči IV. armadi. Z običajno spretnostjo so Rusi pritegnili bojne sile iz Karpatov, da bi naš obkoljujoči napad zavrnili z nevarnim sunkom v bok. Toda Borojević je strogo pazil. Komaj je opazil, da so se zmanjšale sovražnikove mase, ki so ogrožale njegovo armado, je udaril iz obrambe v napad. In, ko je prišel čas krize so zmagovite kolone III. armade prodrle iz Karpatov pri Novem Sonču proti Gribiji, Jaslu in Krasnemu, ogrožujoč bok in ledje v hudem boju zmlatega sovražnika, ki se je hitro začel umikati.

Tedaj se je zavalila ruska masa proti Karpatom. Posest gorskega jezera naj bi jih branila proti brezobzirnim, smrtonosnim, bočnim udarcem, obrambni jez naj bi se razdril, da bi se osvojevalna povodenj v pomladi mogla razliti po Ogrski. V dolgotrajnih zimskih karpatskih bitkah je pripadla Borojeviću naloga, da zapira najlažji prehod, Duklanski prelaz - nepozabni dnevi in tedni velike groze, ker so Rusi žrtvovali hekatombe žrtev, da bi skozi ta prelazna vrata vdrla v notranjost naše hiše, kar pa se je razbilo ob krasni odločnosti varuha vrat Borojevića. Bitke pri Gorlicah, velikih predornih zmag meseca majnika lanskega leta (1915 op. ur.) se je poveljnik III. armade soudeleževal vse do ponovnega zavzetja Przemysla, potem ga je izdajstvo Italije postavilo na drugo mesto. Ali je dovoljeno reči, da je vsa monarhija, srce za srcem, pest za pestjo, želja za željo, šla z njim, ki se je tako izkazal, ko je šel, da prevzame poveljništvo V. armade in obrambo Soče? Vedeli smo, kaj smo imeli v njem - preko njegovega oklepa ne pride nikdar do cilja ropazeljni, končno razkrinkani sovražnik! In res – Svetozar Borojević ni ukanil našega zaupanja, prekosil ga je celo. Le malo črnovojniških bataljonov je bilo na licu mesta, ko je z načelnikom svoje generalnega štaba došel na svoje novo mesto, toda ni obupal, trdno zaupajoč v svojo sposobnost in poveljniško srečo. Ostala mu je zvesta in mu je dovolila nekoliko časa za pripravo, kar se je marljivo izrabilo. Človeška odporna sila se je združila z najvišjo umetnostjo poljske utrdbe v nepredorno pregrajo. V štirih mogočnih napadnih bitkah so naskokovali Italijani Borojevićev primorski branik, štirikrat so pred njegovo neomajno fronto pustili kupe mrtvecev in svoje razcefrane odreševalne sanje. Trdno in zvesto stoji straža ob Soči!

Njeni duševni glavi, vojskovodji Borojeviću, je treba samo enkrat pogledati v oko, da se ve: Nikdar se ne spremeni to! Kjer je taka volja, tam ni poti za sovražnika!

27. maja 1915 je Borojević v Ljubljani prevzel poveljstvo nad 5. armado na Soči. Odločno je zavračal predlog načelnika generalštaba in feldmaršala Franza Conrada von Hötzendorfa, ki je hotel italijansko armado zvabiti v savsko dolino in jo tam uničiti. Ta odločitev bi bila za naše kraje in za naš narod pogubna. Borojević pa je baje nasprotno trdil, da se bodo Slovenci zagrizeno borili za svojo zemljo in da bodo ustavili napredovanje Italijanov že na Soči. 1. maja 1916 je bil povišan v generalpolkovnika, 23. avgusta 1917 pa je kot generalpolkovnik postal poveljnik Armadne skupine Borojević (Heeresgruppe Borojević), ki je obsegala 2. armado na severu in 1. armado na jugu soške fronte in pokrivala področje od Krnskega jezera do Jadranskega morja. Dne 1. februarja 1918 je dobil naziv feldmaršala. Zaradi nekaj taktičnih napak na reki Piavi, množičnih dezerterstev madžarskih in čeških vojakov, predvsem pa zaradi splošne oslabelosti avstrijske vojske se je moral konec novembra 1918 po izgubljeni bitki pri Vittoriju Venetu podati na pot umika. Zbral je svoje preostale enote in organiziral obrambo na Tilmentu, ko ga je doseglo sporočilo o premirju. Zato se je umaknil do Veldna in cesarju Karlu ponudil, da s svojimi zvestimi četami zavzame Dunaj in zaduši upore ljudstva, kar je cesar odklonil.

Po zlomu Avstro-Ogrske je v decembru odstopil s položaja in se umaknil v Vrbo ob Vrbskem jezeru. V novembru 1918 so v Dravi pri Mariboru našli truplo njegovega sina, kar je Borojevića močno prizadelo in mu še dodatno zagrenilo življenje.

Kot Hrvat se je hotel pridružiti novoustanovljeni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev, toda Narodni svet v Zagrebu mu je kot bivšemu visokemu poveljniku v avstrijski vojski prepovedal vstop v državo. Zaradi tega ni dobil pokojnine od Avstrije niti od Države SHS. Poslej je lahko živel le še od honorarja, ki mu je pripadal od odlikovanja vojaškega reda Marije Terezije. Zagrenjen se je umaknil v Celovec in tam 23. maja 1920 umrl. Po uradnem poročilu naj bi umrl zaradi kapi v bolnišnici v Celovcu, po neuradnih vesteh pa naj bi storil samomor v bližnjem jezeru. Pokopali so ga v Celovcu, toda še isto leto so njegove posmrtno ostanke odkopali in jih na stroške cesarja Karla pokopali na dunajskem osrednjem pokopališču.

Za objavo pripravil: Vinko Avsenak

ZNAČKE IZ GORIŠKEGA BOJIŠČA

David Erik Pipan

Zanimivo je, da razen ene same doslej poznane izjeme, ne obstajajo značke, ki bi se nanašale na bojišča med tolimsko kotlino in Vodiciami, kar sicer ni nič nenavadnega, saj se na omenjenem območju do 10. soške ofenzive ni dogajalo skorajda nič pomembnega. Zato pa obstaja kar veliko število značk, ki se nanašajo na bojišča v okolici mesta Gorice, saj so Italijani vložili veliko truda in moči, da bi branilcem iztrgali to mesto, za dosego tega cilja pa so si morali polastiti vrhove zahodno od njega. To jim je uspelo komaj avgusta 1916, do takrat pa je bilo na teh vzpetinah prelite ogromno krvi. Kljub temu da so Italijani mesto zasedli, pa se potek frontne črte ni bistveno spremenil, saj se je premaknil le na vzpetine vzhodno od mesta, tam pa so se v letu 1917 odvijali najhujši boji na vsej soški fronti. Zanimivo je tudi, da je kar nekaj značk nastalo leta 1918, v času ko je bila fronta že ob reki Piavi. Mogoče pri vsem tem preseneča le dejstvo, da zaenkrat niso poznane značke, ki bi bile vezane na bojišča, kot so Markov hrib, Sveta gora, Kuk in krvava kota 383 pri Plavah, na kateri so se celi dve leti divjali krvavi boji. Vendar pustimo se presenetiti, mogoče pa se bo le našla kakšna, do sedaj nepoznana značka, ki se navezuje na katero od omenjenih bojišč.

Gorica 1914-1916 GÖRZ 1914 – 1916

Značka branilcev Gorice spada med splošne značke, nekateri jo uvrščajo celo med tako imenovane patriotske, saj spada v serijo likovno podobnih značk, posvečenih vsem frontam, na katerih

so se avstro-ogrski vojaki borili, in na komičen način upričarjajo boje z nasprotnikom. Na znački je upodobljen avstro-ogrski vojak, ki je opremljen z nahrbtnikom in krušnjakom, v rokah pa drži dolgo manliherico in z njenim kopitom tolče po glavi pred njim na tleh ležečega in prestrašenega italijanskega vojaka, ki ga zaradi značilnega klobuka s petelinjim perjem prepoznamo kot pripadnika elitnih bersaljerskih enot.

Za Italijanovim hrbtom, tik ob samem levem robu značke, je upodobljena tabla s krajevnim napisom »GÖRZ« (*Gorica*) in letnicama 1914-1916. Značka je ulita iz medenine in ponikljana. Poznani so primerki tako z kot tudi brez odtisnjene reliefa na hrbtni strani. Široka je 33,3 mm, visoka pa 38,0 mm. Na hrbtni strani ima vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje in nima oznak oblikovalca ali izdelovalca.

57. pehotni polk

I.R. 57 COBURGER

St. Michele, Oslavia,

St. Gabriele

Med najredkejše značke, ki se nanašajo na italijanska bojišča in hkrati spadajo tudi med najbolj iskane, spada vsekakor značka 57. pehotnega polka, kar sploh ni nič nenavadnega, saj je na tej zanimivi znački napisanih kar nekaj italijanskih bojišč,

med katerimi izstopajo nekatera, ki se nahajajo v neposredni okolici Gorice. Na znački je upodobljen polno opremljen avstro-ogrski vojak, ki drži v rokah puško z bajonetom in straži vhod v mestno obzidje. Na oboku nad vhodom je napis »TAR-NOW«, ki ga na sredini ločuje mestni grb. Pod vojakom pa je ime polkovnega pokrovitelja, »COBURGER« in tik pod njim oznaka polka »J.R. 57« (*Infanterie Regiment 57*). Pod tem osrednjim prizorom sta upodobljena prekrížana meča, ki se prepletata s hrastovo in lovorovo vejico, ostale tri stranice pa obdajajo imena krajev, pri katerih se je polk boril » - 1914 LUBLIN - IWANGOROD - VALJEVO - 1915 GORLICE - BREST LIT. - **ST. MICHELE** - 1916 **OSLAVIA** - STRYPA - MESTICANESTI - 1917 ORTIGARA - **ST. GABRIELE** - PIAVE - «. V spodnjem desnem vogalu opazimo tudi težko berljiv napis z imenom oblikovalca značke. Značka je kovana iz močne cinkove pločevine. Široka je 29,8 mm, visoka 44,5 mm, na zadnji strani pa ima pokončno pritrjeno železno iglo za pripenjanje in levo od nje napis izdelovalca: »GRÜNDL u. Co. WIEN IV«.

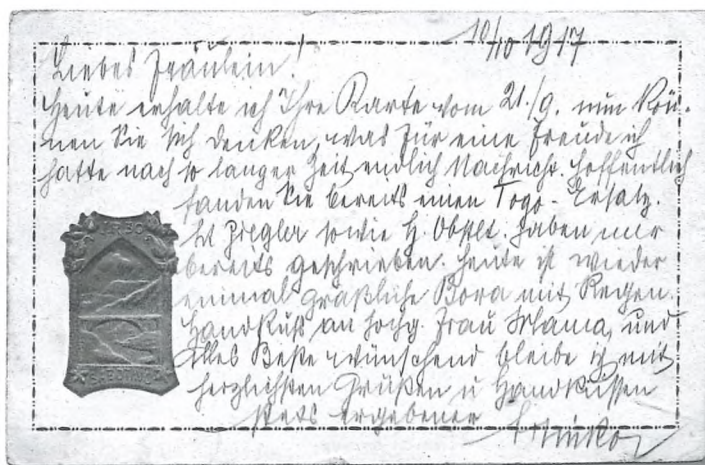
30. pehotni polk
I.R. 30 Sabotino

Branilec goriškega mostišča je bilo posvečenih precej značk, med redkejše spada tudi značka 30. pehotnega polka, izdelana v spomin na obrambo Sabotina. Značka je pokončne pravokotne oblike, z zaobljenimi prečnimi stranicami in prirezanimi vogali. Na zgornjih dveh vogalih so lovorovi listi, na spodnjih dveh pa peterokraki cvetovi. Na zgornji stranici značkinega okvirja je napis J.R.30 (*Infanterie Regiment 30*), na spodnji pa »SABOTINO«. Osrednja podoba je postavljena v pokončen peterokotni okvir, v njem pa je oblikovalec znaka na osnovi pristne fotografije upodobil solkanski železniški most, ki se s svojim kamnitim lokom še danes pne preko prelepe reke Soče. Za mostom jasno prepoznamo pobočja, ki se dvigujejo nad levim bregom reke: na sredini izstopa greben Velikega hriba, desno od njega pobočje Škabrijela, levo pa pobočje Svete gore. Značka je ulita iz cinka, široka je 24 mm, visoka pa 37,5 mm. Na zadnji strani nima reliefa, temveč je ravna. Pokončna igla za pripenjanje je izdelana iz železa, prav tako tudi nosilci, na katere je pritrjena. Na bolje ohranjenih primerkih je na zadnji strani opazen tudi napis izdelovalca »WINTER ADLER WIEN«.

80. pehotni polk
I.R. 80 Oslavia

Pripadnikom 80. pehotnega polka je bila namenjena značka, ki je bila izdelana v spomin na boje na Oslavju, gričevju ob vznožju južnega pobočja Sabotina, natančneje na območju kote 188, kjer so se pripadniki 80. pehotnega polka borili ob boku s 30. pehotnim polkom. Vas Oslavje se je med boji na omenjenem območju spremenila v kup ruševin in prav ostanki porušene stare kmečke hiše so upodobljeni na znački 80. pehotnega polka. Na znački je lepo upodobljen še delno ometan kamnit zid, na njenem zgornjem robu pa so vidni tudi razbiti okenski okvirji. Na sredini je trivrstični napis »KOTE 188 / OSLAVIJA / I. R. 80.«. Pri enem od zbiralcev sem zasledil prav takšno značko, ki pa si jo je nekdanji lastnik nekoliko priredil in je številko 80 spremenil v 30, kar ni nič nenavadnega, saj se je 30. pehotni polk boril z ramo ob rami z 80. pešpolkom tudi na območju Oslavja. Značka je ulita iz cinka, lahko je tudi posrebrena, široka je 43 mm, visoka pa 30,4 mm. Na hrbtni strani ima vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje.

Vojaška razglednica z odtisnjeno značko 30. pehotnega polka.
(zbirka Davida Erika Pipana)

7. baterija 7. havbičnega polka

7 H b7 Peuma

Značka 7. baterije 7. havbičnega polka je bila izdelana v spomin na obrambo Pevme med 3. soško bitko. Ima obliko kvadratnega ščita, ki ga obdaja venec lovorovih listov, vrh katerega je postavljena avstrijska cesarska krona. Na spodnjem delu je v manjšem ščitu napisana oznaka enote 7/b H 7 (7. Batterie, Haubitze Regiment 7). Na sredini značke je ob topu upodobljena zaščitnica topničarjev, sveta Barbara. Nad njo pa je med dvema peterokrakima zvezdama napis »PEVMA 18.10.1915«. Značka je lahko izdelana iz masivnega bron ali pa kovana iz bronaste pločevine, široka je 20,3 mm, visoka pa 34,7 mm. Na zadnji strani ima pokončno, železno iglo za pripenjanje in nima nobenega napisa oblikovalca ali izdelovalca.

22. strelski polk

SCH. RGT 22 ... Vodice, Grazigna...

Ta polk je na bojišče pri Gorici prišel v najtežjih trenutkih 10. italijanske ofenzive, ko je bila obramba položajev na vzpetinah vzhodno od Gorice na hudi preizkušnji. Najprej so se preizkusili v obrambi gričevnatega Panovca in bližnje Grčne (Grazigna), po uspešni obrambi tega dela fronte, ko je italijanski pritisk nekoliko popustil, pa so bili premeščeni na območje Vodice, severno od Svete gore. Iz medeninaste pločevine kovana značka je podolgovate oblike, z zaokroženo spodnjo stranico, v njeni sredini je napisana oznaka polka »SCH. RGT.« (Schützen Regiment). Pod njo je upodobljen velik lovski rog, ki ga obdajata dve lovorovi vejici, znotraj njega pa se nahaja polkovna številka 22. Levo od oznake polka je monogram cesarja Franca Jožefa I., »F-J-1«, na desni strani pa njegovega naslednika, cesarja Karla I.,

»K-1«, pod obema pa sta upodobljena krajevna grba. Na zgornjem robu značke so napisana tri imena bojišč »MAGNA BOSCHI - VODICE - PODKAMIEN«, na spodnjem robu pa zasledimo še »LEMBERG - GRAZIGNA«, ki ju ločujeta letnici 1914 – 1918. Iz medeninaste pločevine kovana značka je široka 41,1 mm in visoka 25,2 mm, na zadnji strani pa ima vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje.

23. strelski polk

SCHÜTZEN REGIMENT N° 23

Podgora Panowitz

Eden najredkejših znakov, ki se nanašajo na goriško bojišče, je znak dalmatinskega 23. strelskega polka (bivšega 23. domobranskega polka). Znak je pokončne pravokotne oblike, njegov zunanji rob pa obdaja stiliziran venček iz lovorovih listov. Kot osrednji in edini motiv na tej likovno zelo preprosti znački je upodobljen dalmatinski grb, levo in desno od njega pa šopka hrastovih vejic. Nad grbom je v treh vrsticah napisano ime polka »SCHÜTZEN REGIMENT Nr. 23«, (strelski polk št. 23). Pod zgornjim robom značke je v spomin na hude boje tega polka na srbskem bojišču v okvirju izpisano ime hriba »ZAJČICA«. Nad spodnjim robom značke sta pa v enakem okvirju izpisani imeni »PODGORA PANOWITZ«. Podgora ali Kalvarija je hrib, ki se strmo vzpenja zahodno od Gorice, in na njem so se pogumni Dalmatinci borili vse do padca goriškega mostišča in umika na vzpetine vzhodno od mesta, od južnega pobočja Škabrijela pa vse tja do Markovega hriba. Prav bojem na tem območju je posvečen napis »PANOWITZ«, saj v tem primeru ne gre za nič drugega kot za nemško ime za gozd Panovec, ki se razprostira južno od Nove Gorice. Značka je izdelana iz bronaste pločevine, lahko pa tudi z bronom prevlečene cinkove pločevine, široka je 25,9 mm, visoka pa 35,5 mm. Na zadnji strani ima na poseben nosilec pritrjeno pokončno iglo za pripenjanje. Oznak oblikovalca ali izdelovalca nima.

87. pehotni polk
87 M. S. Gabriele

Značka 87. pehotnega polka velja med zbiralci značk za eno redkejših, pa tudi najlepših značk, ki se nanašajo na soško bojišče in hkrati tudi slovenski polk. Celjski 87. pehotni polk je zasedal položaje na Škabrijelu med 10. in delno tudi 11. soško bitko. Na znački, ki je bila izdelana v spomin na uspešno obrambo tega hriba, je upodobljen avstro-ogrski vojak, ki s čelado na glavi, s puško na hrbtu, z dvema ročnima bombama za pasom in s tretjo v desni roki brani svoj okop na pobočju Škabrijela. Pod njim je lepo upodobljena reka Soča in porušeni železniški solkanski most. Prepoznavno je tudi pobočje Sabotina in Podgore na drugem bregu reke ter kraški rob v ozadju. Tak pogled v dolino se nam danes nudi od nekdanjih položajev med sedlom Prevala in zaselkom Kramarca. Pod zgornjim robom značke je napis »M.S. GABRIELE« (*Monte San Gabriele*), pod njim pa sta napisani letnici »1916 – 1917«. Desno od tega napisa je v vogalu značke napisana velika polkovna številka 87. Na njenem spodnjem robu je na večini primerkov komaj opazen napis oblikovalca značke. 38,4 mm široko in 27,3 mm visoko

značko so kovali iz medeninaste pločevine, ki je bila lahko tudi posrebrena, ohranjeni pa so tudi srebrni primerki te značke. Nekateri primerki, ki so bili mišljeni kot posebno darilo, so bili vdeleni v podstavek iz temnega kamna, na katerem je bil prilepljen listek s posvetilom. Na zadnji strani je vodoravno pritrjena železna igla za pripenjanje, levo pod njo pa je najprej napis oblikovalca značke »ENTW. LT. E.THURNER«, pod njim pa v dveh vrsticah še napis izdelovalca »AUSGEF. PH. TÜRK, WIEN XVI/1«.

58. artilerijski polk
K.u.K. FELDARTILLERIE
REGIMENT N° 58

Podobno kot 28. polk poljskih topov si je tudi 58. artilerijski polk na svojo značko upodobil podobno goriškega gradu. Prav tako kot že omenjena enota si je svojo značko omislil komaj leta 1918, torej v obdobju, ko so se bojevali že daleč proč od Gorice. Značka je ležeče ovalne oblike, obdaja pa jo pozlačen venec lovorovih listov. Osrednji del značke je posrebrjen, na

Razglednica 87. pehotnega polka z upodobljenim osnutkom za polkovno značko, ki pa ni bil nikoli uporabljen. (arhiv Društva IR 87, Solkan)

njem pa je kot že rečeno simbolično upodobljen goriški grad. Pred njim stoji avstrijski topničar ob svojem topu. Okoli te podobe je napis »K.u.K. FELDARTILLERIEREGIMENT N°58«, pod njim pa »WELTKRIEG 1914-18« (*svetovna vojna 1914-18*). Iz posrebrene pločevine kovana značka ima pozlačen rob, široka je 37,6 mm, visoka pa 30,6 mm. Na zadnji strani ima vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje in nima oznak oblikovalca ali izdelovalca.

28. polk poljskih havbic

*K.u.K F.H.R. 28 (Alt F.K.R. 7)
...Doberdo, Görz...*

Med zbiratelji je malo znano, da so se poleg nekaterih slovenskih pehotnih polkov v okolici Gorice borili tudi naši topničarji. Usoda je hotela, da sta se tam znašla ljubljanski 28.

polk poljskih havbic in tudi goriški

28. polk poljskih topov, tako da je na značkah obeh polkov zabeležena tudi obramba Gorice.

Značka 28. polka poljskih havbic, bivšega 7. polka poljskih topov, je izdelana v obliki križa s krožno zaključenimi kraki. V sredini je upodobljen znak topničarjev, to je prekrizani topov-

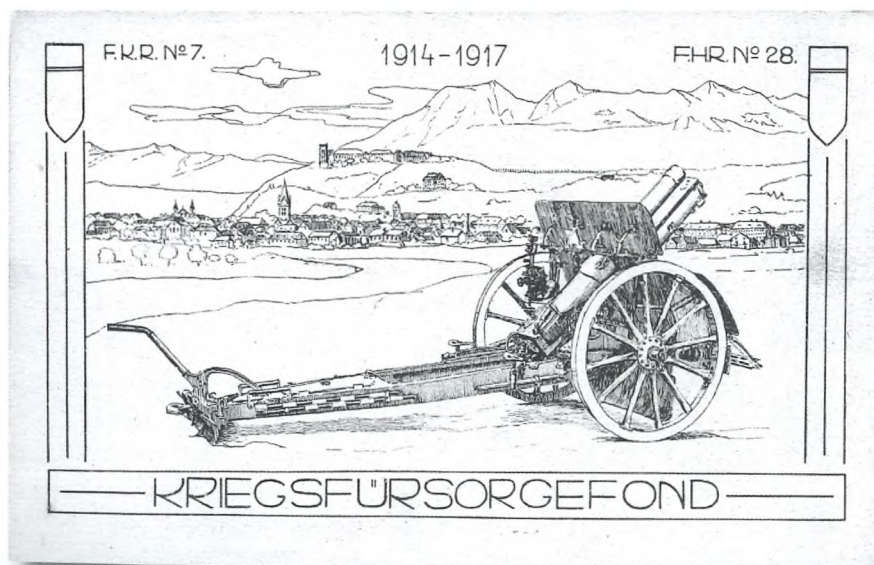

ski cevi, in pod njim dve topovski krogli in granata. Na spodnjem kraku značke je z drobnimi črkami napisana oznaka enote »K.u.K. F.H.R.28« (*K.u.K. Feld Haubitze Regiment 28*), pod to oznako pa je v oklepaju napisana še stara oznaka polka »(alt. F.K.R. 7)« (*alte Feld Kanonen Regiment 7*) ter letnici 1914-1917. Na vsakem izmed preostalih krakov križa pa sta napisani še po dve imeni bojišč, na katerih se je enota borila. Na levem so to »Bukowina **Doberdo**«, na zgornjem »Galizien Karpa-then« in na desnem »Asiago **Görz**«. Značka meri v premeru 40 mm in ima obojestranski relief. Izdelana je iz cinka, ki je lahko prevlečen z medeninom ali bakrom. Na zadnji strani ima vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje, nad njo je oznaka K.F.A., pod njo pa je narobe obrnjena triperesna deteljica v kateri so kratice BSW, znak znane delavnice značk bratov Schneider iz Dunaja.

28. polk poljskih topov

FKR 28 Görz

Tudi značka tega topniškega polka je posvečena obrambi Gorice. To sicer ne bi bilo nič nenavadnega, če se pripadniki te enote ne bi borili tako rekoč na domačem terenu, saj je imela ta enota pred vojno svoje bivališče prav v tem mestu. Značka je v obliki pokončnega ščita, vrh katerega stoji orol z

Razglednica 28. polka poljskih havbic (bivšega 7. polka poljskih topov) z upodobitvijo mesta Ljubljane, polkovnega sedeža. (zbirka Davida Erika Pipana)

razprtimi krili, večji del ščita pa obdaja venec lovorovih listov. Na znački je lepo upodobljen goriški grad, nad njim je napis »GÖRZ«, pod njim je oznaka »FKR 28« (*Feld Kanonen Regiment 28*), pod katero je na lovorovem vencu napisana tudi številka 8, stara številčna oznaka tega polka (*Feld Kanonen Regiment 8*),

ki jo je polk obdržal do preimenovanja. Levo in desno od oznake enote so na lovorovih listih izpisane še letnice »1914 1918«. 26,7 mm širok in 45,5 mm visok znak je kovan iz medeninaste pločevine, ki je v večini primerov tudi ponikljana. Poznani pa so tudi primerki, ki so izdelani iz srebra in so debelejšje izdelave, brez reliefa na zadnji strani in z emajliranim napisom. Značka ima na zadnji strani pokončno iglo za pripenjanje in na njej ni znakov oblikovalca ali izdelovalca.

Zanimivo je, da so si pripadniki tega polka prav tako kot pripadniki sorodnega celovškega topniškega polka poleg značke omislili tudi spominski obesek in plaketo. Splošna polkovna plaketa za tale zapis sicer ni zanimiva, ker na njej niso zapisana nobena bojišča, naše pozornosti pa je vredna tista, ki so si jo omislili pripadniki ene izmed baterij.

Vsem tovrstnim obeskom je skupno to, da so enakih mer in z enako sprednjo stranjo, na kateri je upodobljena sveta Barbara, zaščitnica topničarjev, medtem ko se njihova zadnja stran razlikuje. Za nas je najbolj zanimiva tista, ki je bila izdelana za pripadnike 4. baterije 28. polka poljskih topov, bivše 5. baterije 8. polka poljskih topov. Na njeni

zgornji četrtini je upodobljen stiliziran dvoglavi orel, pod njim pa so v okvirčku napisane letnice »1914 1915 1916«. Na levi stranici je pokončno napisana stara oznaka enote »FELD KAN. BATT. 5/8« (*Feld kanonen Batterie 5/8*), na desni pa novo ime te baterije »10,4 cm KAN. BATT. 4/28« (*10,4 cm Kanonen Batterie 4/28*). Pod obema je upodobljen znak topničarjev, ki ga sestavljata prekrížana topovska cev in vžigalna palica ter topovske krogle. Na spodnji strani obeska je med secesijskimi okraski napisan še cesarjev monogram »FJ!«, v sredinskem okvirju pa so napisana imena krajev, v katerih se je enota borila: »LEMBERG, GRODEK, NOWEMIASTO, JASLO, KARPATHEN, KOLOMEA, CZERNELICA, DOBERDO, GÖRZ, LAFRAUN, ASIAGO, ISONZO«. Obesek je širok 24,7 mm in visok 40,7 mm, izdelan pa je iz čokoladno patinirane medenine ali bronca. Na zgornji strani ima med obodom in orlom podolgovato režo, skozi katero je bil pritrjen trak za nošnjo, na njem je bila prišita tudi igla za pripenjanje. Plaketa je identična opisanemu obesku, le da nima reže za pritržitev traku. Izdelana pa je bila lahko tudi iz srebra in v tem primeru so na njej ustrezni žigi.

Goriško topništvo

Artillerie von Görz
1915-1916

Značka goriškega topništva spada med pogostejše topniške značke, saj so v to enoto, ki je imela za svojo poglavitno nalogo obrambo goriškega mostišča, spadale številne topniške baterije, ki so bile v njeni okolici stalno ali pa začasno nameščene. Na pokončni znački, katere zgornjo polovico obdaja poudarjen venec hrastovih listov je upodobljen srednjeveški vojščak, ki se z desno roko naslanja na dvoročen meč, za njim pa stoji bronast top. Za vojščakom je lepo upodobljena silhueta goriškega gradu, z značilno cerkvico pred obzidjem, kar daje slutiti, da je bil ta podoba zasnovana na podlagi fotografije tega kraja. Pod zgornjim robom značke je napis »Artillerie von Görz 1915-1916«, v spodnjem levem vogalu pa je droben napis oblikovalca znaka O. KOUTSKY. 35,3 mm široka

in 46,5 mm visoka značka je izdelana iz masivnega cinka in ima obojestranski relief. Na zadnji strani ima na železnih nosilcih pritrjeno pokončno iglo za pripenjanje. Veliko redkejša od opisane je srebrna verzija omenjene značke. Likovno je enaka zgoraj opisani, a na zadnji strani nima reliefa. Kot velika večina srebrnih značk ima srebrno iglo za pripenjanje in ustrezne žige.

23. domobranski polk

LIR. 23 Görz

Znak je v obliki pokončnega ščita, njegovi stranici pa na zgornjem delu obdaja venček hrastovih listov. Na vrhu znaka je upodobljena avstrijska cesarska krona, na spodnjem delu pa dalmatinski grb. Levo in desno od njega opazimo šopka hrastovih vejic. V sredini znaka je izbočen napis »LIR. 23« (*Landwehr Infanterie Regiment 23*), nad njim pa je vbočen napis »ZAJČICA« v spomin na boje v Srbiji, pod njim pa »GÖRZ« v spomin na boje pri Gorici. Značka je izdelana iz posrebrene medeninaste pločevine, široka je 23,0 mm, visoka pa 45,0 mm. Na zadnji strani je močna igla za pripenjanje pokončno prilotana na podlago. Tudi ta značka nima nikakršnih oznak oblikovalca ali izdelovalca.

Poročnik iz 23. domobranskega polka, s polkovno značko na kapi.
(zbirka Davida Erika Pipana)

2. polk ogrskega domobranstva

2-es HONVED ... Görz...

Na številnih značkah ogrskega domobranstva (Honved) so upodobljeni bojeviti prizori in tudi značka te enote ni izjema. Čez dobri dve tretjini značke je upodobljen v plašč oblečen pripadnik ogrskega domobranstva, ki ima na pasu lepo upodobljen tudi krušnjak, ob njem pa bajonet in nabojnice, v rokah pa nad svojo glavo vihti dolgo manliherico. Pod tem prizorom je na lovorovo vejico postavljen napis »2-ES HONVED« (*2. honved gyalog ezred*), kar v prevodu pomeni drugi polk ogrskega domobranstva. Okrog podobe bojevitega vojaka pa so napisana naslednja bojišča, na katerih se je polk boril: »BELGRAD-KARPATOK-PRZEMYSL-GORLICE-GÖRZ-LOVČEN-PREDEAL«. Na spodnji strani značke je pod oznako enote tudi oznaka znanega budimpeštanskega izdelovalca značk, »ARKANZAS BPEST. VEDVE«. 30,2 mm široka in 42,5 mm visoka značka je izdelana iz nekakovostne cinkove litine, poznane tudi kot vojna kovina, oziroma kot »kriegsmetall«, in je običajno prevlečena z bakrenim ali kakovostnejšim cinkovim slojem. Na njeni zadnji strani pa najdemo le pokončno pritrjeno železno iglo za pripenjanje.

4. bataljon 28. pehotnega polka IV/28

Za to zanimivo in tudi zelo redko značko se dolgo časa ni vedelo, na kateri del italijanskega bojišča se nanaša. Ko pa je bilo ugotovljeno, da je ta enota pomagala pri obrambi območja med Markovim hribom in Panovcem, je bila uganka razrešena, saj se je potem na znački takoj prepoznalo podobo Gorice in goriškega gradu. Ta pogled se nam odpira, če se proti gradu ozremo iz Rožne

doline oziroma vzpetin tik nad njo. Prek podobe Gorice, ki jo obdajajo ciprese in ograja iz žičnih ovir, je postavljen buzdovan, naslonjen na razbito italijansko čelado. Levo pod to podobo je oznaka enote »IV/28« (*Infanterie bataillon IV/28*), desno pa letnica 1916. Iz medeninaste pločevine kovana značka je široka 42 mm in visoka 33 mm. Na zadnji strani ima vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje. Na znački ni nikakršnih oznak oblikovalca ali izdelovalca.

2. črnovojniški polk KK Ldst IR 2 Isonzo Front, Görz

V prvih mesecih leta 1917 je položaje na vrtojbenskem gričevju jugovzhodno od Gorice zasedel 2. črnovojniški polk iz Linza in si v spomin na te boje izdelal svojo polkovno značko. Na lepo oblikovani znački, ki jo na levi strani obdaja venček

lovorovih, na desni pa hrastovih listov, izstopa šopek planik, ki krasi zgornjo stranico. Na pravokotno oblikovani osrednji podobi je upodobljenih pet avstro-ogrskih vojakov, ki branijo z žičnimi ovirami zaščiten strelski jarek. Na polju pred njimi je dobro opazen železniški trikotnik, za njim pa je lepo upodobljena Gorica s stavbo semenišča in goriškim gradom, ki dominira z griča nad mestom. Takega pogleda na Gorico smo deležni še tudi danes, če se povzpemo na eno izmed vzpetin vzhodno od Šempetra. Nad to podobo, toda znotraj njegovega okvirja je napis »GÖRZ«. V zgornjih dveh vogalih značke sta letnici 1916 in 1917, na spodnjih dveh vogalih okvirja, ki obdaja osrednjo podobo pa je napis »Isonzo-front«. Tega na sredini deli manjši izbočen okvir, v katerem je oznaka enote »K.K. Ldst. J.R.2« (*Kaiserliche Königliche Landsturm Infanterie Regiment 2*). Levo in desno od številke 2 pa sta salzburški in gornjeavstrijski grb. Iz medeninaste pločevine kovana značka je široka 42,5 mm in visoka 42,7 mm. Na zadnji strani ima lahko vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje ali pa dva medeninasta kaveljčka, s katerima so kapo najprej prebodli in nato kaveljčka zakrivali proti znački. Nad iglo za zapenjanje se nahaja tudi napis znanega izdelovalca značk »G. GURSCHNER WIEN VII/7«.

Opisane značke so iz zbirke:

Aleksander Hvalič
Aleksander Obidič
David Erik Pipan
Egon Valantič
Roberto Todero
Sergio Zerial
Simon Kovačič
Siro Offelli
Jožko Gabrijelčič

Pogled iz Sipnika proti Šempetru in Gorici. Iz strelskih jarkov v ospredju je bila posneta fotografija na osnovi katere je bila izdelana značka za 2. črnovojniški polk. (zbirka Dolomitenfreunde Dunaj)

ITALIJANSKA ČUTARA "GUGLIELMINETTI"

Mitja Juren

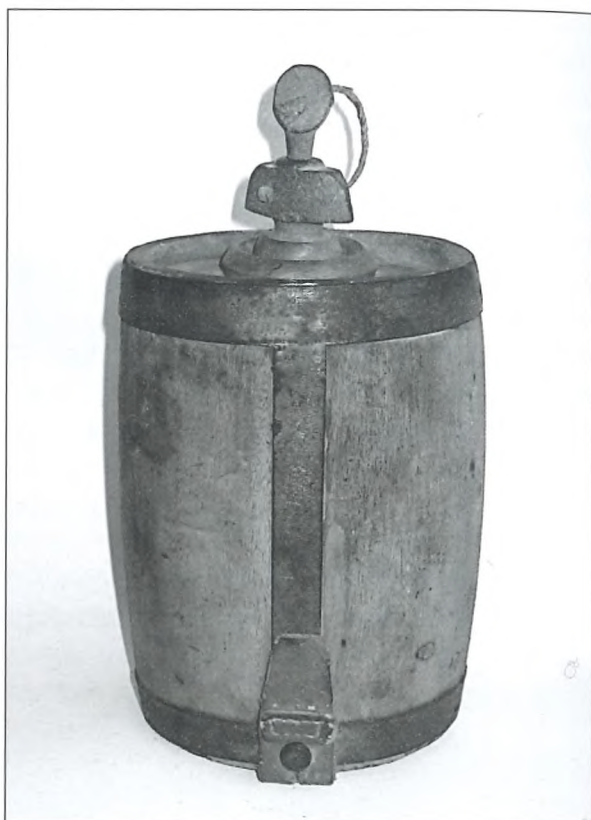
Ko se sprehajamo po bojiščih prve svetovne vojne na Krasu, večkrat naletimo na ovalne železne obročke, ostanke lesenih čutar, ki so jih uporabljali italijanski vojaki. Les je po tolikih letih strohnel, ostal je le rjast železen pas, ki je držal skupaj italijansko čutaro mod. 1907-1909 ali bolj znano kot čutara "Guglielminetti".

To leseno posodo so zasnovali na podlagi soda. Izumitelj je samo zmanjšal velikost in tako ustvaril majhen lesen sodček - čutaro. Ta predmet je postal za italijansko pehoto nekakšen simbol prve svetovne vojne. Bil je dober in zvest prijatelj na izsušenem kraškem bojišču, kjer je bila voda zelo dragocena. Sistem je bil zelo preprost in učinkovit: les je dalj časa dobro hranil isto temperaturo tekočine. Pomanjkljivost je bila le v tem, da je ob močnejšem udarcu čutara počila in se je iz nje izlila vsa voda.

Model čutare iz leta 1853.
(zbirka Mitje Jurena)

Prvi model italijanske čutare so izdelali že leta 1822, uporabljala pa jo je piemontska vojska. Izpraznili in izsušili so bučo, jo prevezali s tanjšim pločevinastim trakom, za zamašek pa so uporabili plutovino. Iz okrožnice Vojaškega dnevnika št. 314 iz leta 1832 pa lahko izvemo, da so tega leta začeli z izdelovanjem lesenih čutar.

Nov model čutare iz leta 1909.
(zbirka Simona Kovačiča)

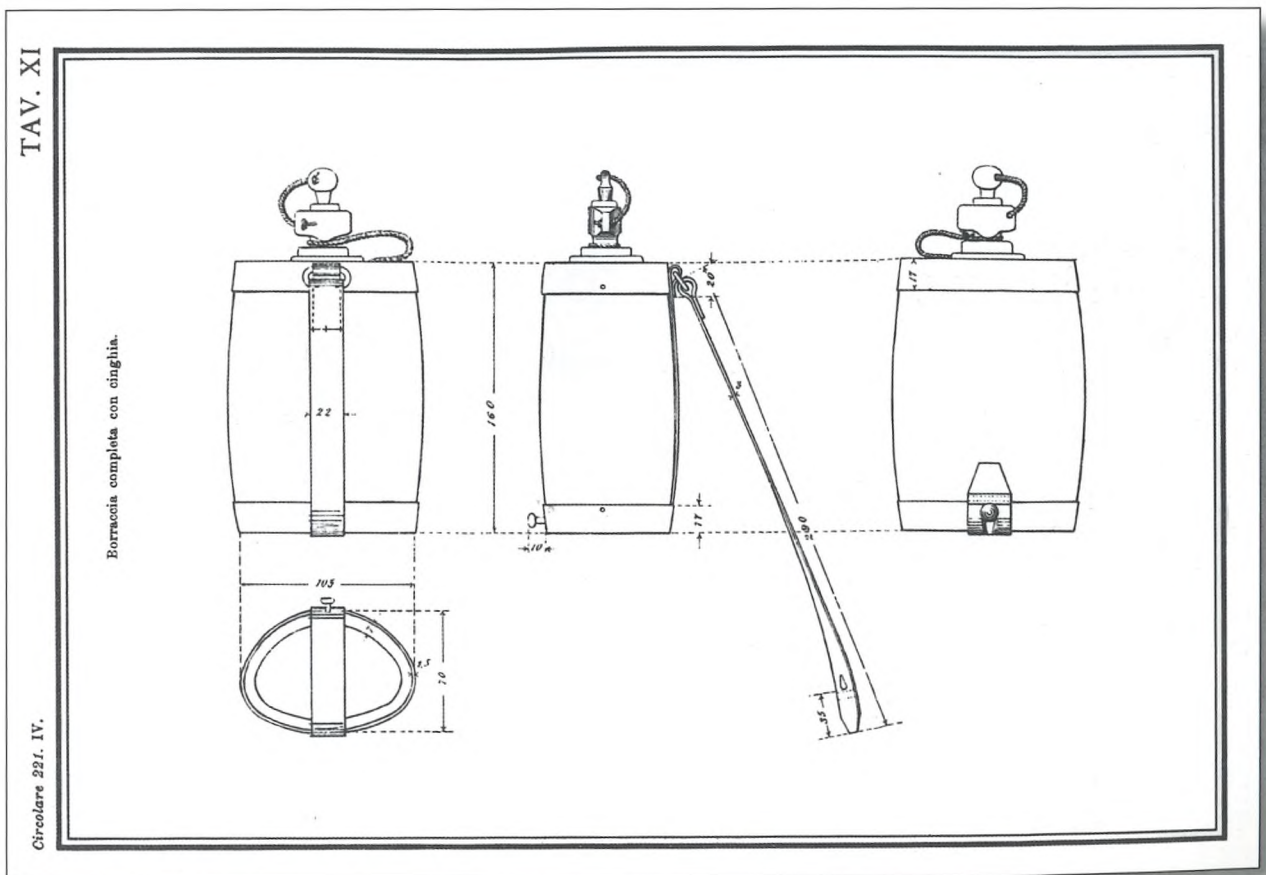
Lesena čutara se je uradno rodila 12. maja 1853 v Torinu, čeprav so jo začeli izdelovati že leta 1851. Pietro Guglielminetti, rojen v kraju Sambughetto (NO), je zasnoval ta tip lesene čutare, ki bo kasneje dobila ime po svojem izumitelju. Leta 1853 jo je sardinska vojska začela uradno uporabljati. Ta model je potem spremljal italijanske vojake vse do let 1917-18. Sprva so uporabljali več tipov lesa: topol, javor, češnjo ali oreh. Izbirali so vrste, ki so bile od-

pornejše proti lesnim škodljivcem. Družina Guglielminetti je dobrih 50 let dobavljala italijanski vojski svoje izdelke. Les je pridobivala iz gozdov v Sambughettu v dolini reke Strona, v bližini jezera Maggiore.

Čutara, kot smo že zapisali, močno spominja na lesen sodček in je elipsaste oblike, tako da se bolje prilagaja telesu. Ima lesen zamašek, ki je v sredini prevrten, odprtino pa zapira majhen, koničast lesen klinček. Večji zamašek so odpirali, ko so čutaro polnili z vodo, manjšega pa ko so pili. Oba zamaška sta bila na čutaro pritrjena z vrvico, tako da se pri uporabi ne bi izgubila. Prvi model čutare je bil izdelan z lesenimi dogami in še ni imel železnih obročkov, pač pa so bili izdelani iz leskovih ali orehovih vej. Čutara je imela

veliko pomanjkljivost: če je bila dalj časa prazna, se je les izsušil in je seveda začela puščati. Z okrožnico Vojaškega dnevnika št. 14 z dne 16. decembra 1876 je bil uveden nov model, čutara ni bila več sestavljena iz dog, ampak iz enega samega kosa lesa. Trakove iz vrbovih vej, ki so čutaro držale skupaj, pa so zamenjali s 15 mm širokimi železnimi, pocinkanimi trakovi.

Manjšo spremembo so opravili leta 1907, ko so dodali še železen trak med zgornjim in spodnjim obročkom in usnjen pas, s katerim so čutaro lahko pritrjili na krušnjak ali za pas. Zadnjo izboljšavo je čutara doživela z okrožnico št. 386 z dne 22. septembra 1909. Usnjen pas so zamenjali s tekstilnim, ki je imel usnjen zaključek. Obstajali so tudi

Skica italijanske čutare iz okrožnice Vojaškega dnevnika št. 221 iz leta 1907.

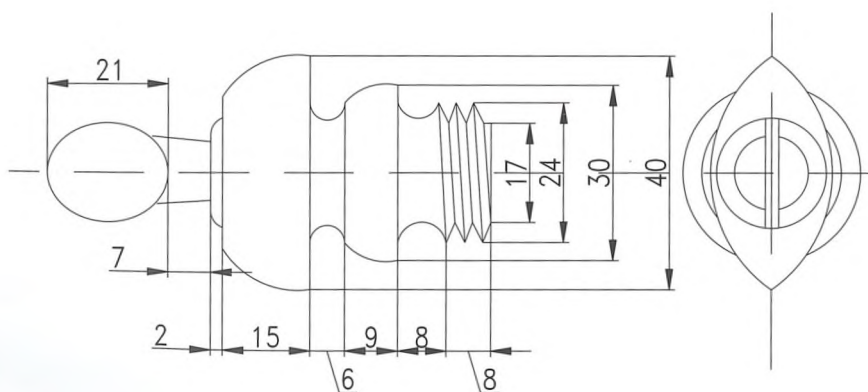

*Unito dalle trincee sul Cad. Loghnes.
Maggio 94.*

*Italijanski vojaki pri odhodu v napad na Krasu, maja 1917. Vojak na sliki (v sredini) nosi na pasu leseno čutaro.
(arhiv Pierpaolo Rusian)*

modeli za konjenico, ki so imeli daljši usnjen ali tekstilen pas, ki je omogočal, da so si čutaro lahko obesili okrog vratu. V osnovni model čutare se je lahko nalilo od 7,5 do 9 decilitrov tekočine. Leta 1876 so izdelali še redkejšo, večjo

varianto, ki je imela kapaciteto do dveh litrov. Običajno so jih izdelovali iz vrbovega ali topolovega lesa, za dno in zamaške pa so izbirali tršega: akacijevega, češnjevega, gabrovega ali murvinega. Čutara uradno ni bila nikoli prebarvana.

*Skica zamaška italijanske čutare "GUGLIELMINETTI".
(skica Aleš Tušar)*

Delavnice, v katerih so izdelovali te čutare so bile v Torinu, Alessandriji, Cuneu, Milanu, Veroni, Benetkah, Firencah, Rimu in Neaplju. Iz objav statističnega urada v Rimu izvemo, da so v letih 1915 - 1918 izdelali točno 14.900.207 čutar. Doba lesenih čutar se je končala leta 1917, ko so začeli

uvajati nove pločevinaste modele. Vsekakor je čutara "Guglielminetti" postala simbol italijanske pehote vse do konca svetovne vojne leta 1918. Podoben model - lahek, praktičen in ne preveč drag - so z manjšimi spremembami uvedli tudi v angleški, francoski in ruski vojski.

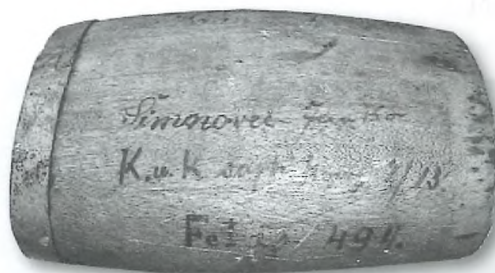
Trije različni tipi italijanskih čutar iz zbirke Mitje Jurena:

- večji, dvolitrski model iz leta 1876, (levo)
- običajna, model iz leta 1909, (v sredini)
- model za konjenico. (levo)

Še ena italijanska čutara, iz zbirke Braneta Tušarja.

Na njej je s tintnim svinčnikom napisano:

»Šimnovec Janko
K. u. k. sapp. Komp. 2/13
Feld. p. 494«
in na drugi strani:
»Prebačevo 96
P Kranj, Gorenjsko, Kranjsko«

Poleg napisa je v les vpraskan tudi veliki P, ki je temnejše barve in z napisanim naslovom očitno nima prave zveze. Pojavlja se vprašanje, kako da je na italijanski čutari podpis in celo vojaški ter domači naslov slovenskega vojaka, pripadnika avstro-ogrskih enot. Obstajata vsaj dve razlagi. Prva je ta, da je vojak čutaro zaplenil in uporabljal že v času vojne (tekočina je v taki posodi ohranjala temperaturo veliko bolje kot v pločevinastih posodah). Druga bolj verjetna razlaga pa je, da je bil lastnik čutare, kot avstro-ogrski vojak ujet s strani Italijanov in je v ujetništvu dobil to čutaro, ki jo je opremil s svojim naslovom. To razlago ponuja tudi veliki P, ki je vpraskan na čutari (ujetnik: italijansko Prigioniero, angleško Prisoner).

Besedilo in fotografija: Brane Tušar

Literatura:

- Mantoan, N. (1996). *Armi ed equipaggiamenti dell'Esercito Italiano nella Grande Guerra*. Novale: Gino Rossato Editore,
- Viotti, A. (1994). *L'Uniforme Grigio Verde (1909 - 1918)*. Roma: USSME,
- Brambilla, A., Caimi, M.: *Alla salute del Comandante!*,
- *Uniformi & Armi* št. 88 (julij 1998). Ermanno Albertelli Editore.

VOJNI ARHIV NA DUNAJU

Marko Mugerli

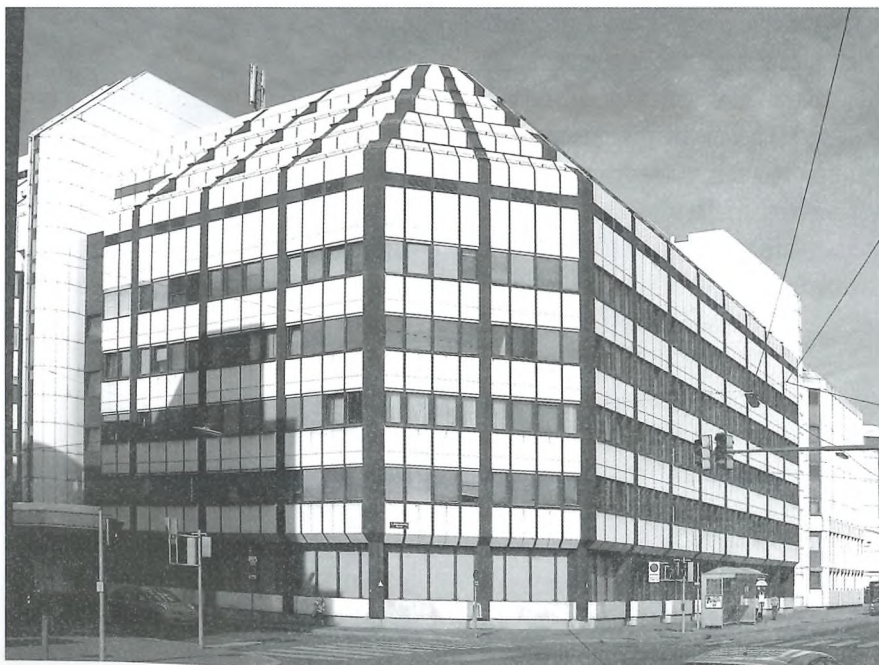
Dunajski Vojni arhiv je pravi naslov za vsakogar, ki želi preučevati zgodovino bojev ob Soči. Če ne poznamo Dunaja in dela v tej ustanovi, gre lahko precej dragocenega časa v nič. Zato koristen nasvet ne bo odveč.

Arhiv se nahaja v jugovzhodnem delu mesta, tik o Donavskem kanalu in ob vozlu jugovzhodne dunajske avtocestne tangente, ki vodi čez ta kanal v Prater, natančneje na vogalu ulic Erdbergstrasse in Nottendorfergasse. Vojni arhiv sodi pod okrilje avstrijskega državnega arhiva. Do omenjene ustanove najlažje pridemo s tramvajem številka 18, ki pelje od južne železniške postaje (Südbahnhof) mimo trga St. Marx in vzdolž ulice Schlachthausgasse. Končna postaja leži ob ulici Erdbergstrasse. Do arhiva je potem samo še 500 metrov. Druga možnost je uporaba vlaka podzemne železnice z oznako U1. Z južne železniške postaje pelje mimo Karlovega trga (Karlsplatz) do Štefanovega trga (Stephansplatz), kjer je treba prenesti na vlak U3. Peljemo se do pete postaje, kjer je tudi zadnja postaja tramvaja številka 18. Nič ni narobe, če izstopimo na naslednji postaji. Do arhiva je potem še približno 250 metrov. Karto za mestni promet kupimo na železniški postaji ali pa v trafikah (»Tabaco«). Priporočljiv je nakup tako

imenovane »Die Wien-Karte«. Ta omogoča tridnevno vožnjo z tramvajem, podzemno železnico in z avtobusi mestnega prometa. Poleg tega nudi popust pri obiskih muzejev in galerij. Cena vozovnice je 17 evrov.

Arhiv odpre vrata za svoje obiskovalce ob 9. uri. Ob ponedeljkih in četrtek je odprt do 17. ure, ob torkih in sredo pa celo do 18. ure. Ob petkih je arhiv odprt le do 13. ure. Vsak obiskovalec mora vratarju pokazati osebni dokument, potem ga pa ta napoti v garderobo. Svoje stvari odloži v omarico in jo zapre s pomočjo kovanca za 2 evra, ki ga vtakne v režo na njenih vratih. Ko omarico spet izprazni, dobi kovanec nazaj.

Sledi obisk velike čitalnice. Tamkajšnji referent obiskovalcu ponudi vodnike po fondih vojnega arhiva. Tukaj hranijo fonde vrhovnih in nižjih vojaških poveljstev, vojaških šol, bolnišnic, sodišč, mornarice, letalstva, evidence častnikov, padlih, ujetnikov ter zbirke zemljevidov, načrtov in fotografij. Gradivo obsega več kot 240.000 škatel ali fasciklov, nad 416.000 zemljevidov in načrtov ter okoli 300.000 fotografij. Najstarejši dokumenti izvirajo iz 15. stoletja. Za raziskovalce soške fronte je predvsem zanimiv fond z naslovom »Neue

Stavba v kateri domuje Vojni arhiv na Dunaju. (foto Kriegsarchiv Dunaj)

Feldakten«, ki vsebuje dokumente poveljstev soške armade, Rohrove armadne skupine in vojaških delovnih oddelkov, razne vojaške načrte, kratka telegrafska sporočila s fronte in njenega zaledja ter poizvedbe obveščevalnih služb.

Gradivo naročimo tako, da v poseben obrazec vpišemo osebne podatke, temo raziskovanja, ime fonda in številko zelene škatle (Karton). Vsakič lahko naročimo največ tri škatle, ki jih pripravijo v enem ali dveh dneh. Pred ogledom naročenih fasciklov se moramo napotiti na blagajno v prvem nadstropju. Obiskovalec mora kupiti karto, ki jo potem vedno nosi na vidnem mestu. Tedenska karta stane 7 evrov. V veliki čitalnici mu vrnejo že omenjen obrazec. Z njim se poda v sosednjo sobo, kjer mu uslužbenec arhiva ožigosa karto in mu pokaže polico, kjer ga čakajo naročene škatle. Vsako škatlo posebej odnese v veliko čitalnico. Če se mu zdi gradivo zanimivo, ga lahko fotokopira. Ob treh kopirnih strojih so nameščeni posebni avtomati, v katere se mečejo kovanci. Kopija A4 stane 10 centov.

Še uradni naslov arhiva:

**ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV,
KRIEGSARCHIV**

Nottendorfgasse 2, A – 1030 Wien
Tel.: 0043-1-79540-452, Fax: 0043-1-79540-109
E-mail: kapost@oesta.gv.at
Internet: <http://www.oesta.gv.at>

Vsakomur, ki se bo namenil v dunajski Vojni arhiv, želim veliko raziskovalnih užitkov.

Pripomba uredništva:

Ker se s porastom zanimanja za soško fronto in tovrstno zgodovino pojavlja vse več ljudi, ki želijo stopati po sledovih svojih prednikov, iščejo njihove grobove ali raziskujejo njihove usode, se nam je zdelo vredno, da jih opozorimo na nekaj važnih dejstev. Vojni arhiv na Dunaju v nasprotju s pričakovanji v glavnem ne hrani polkovnih zgodovin in osebnih kartotek posameznih vojakov. Osebni dokumenti c. in k. oboroženih sil (vojaški matični in naborni listi) za letnike 1850-1900 niso, vsaj kar zadeva osebe, ki jih je njihova domovinska pravica po razpadu habsburške monarhije leta 1918 postavila izven meja današnje republike Avstrije, nikoli prispeli v dunajski Vojni arhiv. Nasprotno, po mirovnih določbah iz Saint-Germaina leta 1919 so ostali v državah naslednicah, kjer pa so bili večinoma uničeni. Vojni arhiv na Dunaju hrani zgolj subsidiarne dokumente o odlikovanjih in vojaških izgubah v vojni 1914-1918 (prošnje za nagrade, bolnišnične zaznamke in mrliške liste, kakor tudi kartoteke o padlih, ranjenih, pogrešanih in vojnih ujetnikih). To praktično pomeni, da imamo več možnosti, da dobimo podatke o nekom, ki je bil odlikovan, se zdravil ali umrl v bolnišnici, padel, bil pogrešan ali ujet, kot pa če iščemo njegovo vojaško pot, četo ali polk, v katerem se je boril... Vendar vredno je poskušati, kajti včasih se najde kakšna sled, kaj nepričakovanega. Za temene je priporočljiva knjiga »Avstro-ogrska zadnja vojna 1914-1918« (Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914-1918), ki obsega 7 zvezkov, 7 prilog, 1 registrni zvezek in več dopolnilnih zvezkov (Dunaj 1930-1938). Vojni arhiv na Dunaju zaradi svojih pomanjkljivosti rad napoti iskalce na Državni arhiv v Trstu, ki hrani obsežno kartoteko vojaških matičnih listov in bolnišničnih zaznamkov, še posebej za primorske vojake. Njegov naslov je:

ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE

Via La Marmora 17, I – 34139 Trieste.
Tel.: 00 39 040 390020, 00 39 040 947251,
Fax.: 00 39 040 9380033
E-mail: asts@archivi.beniculturali.it
Internet: <http://archivi.beniculturali.it/ASTS>

FOTO ALBUM

General Svetozar Boroević v razgovoru s poveljstvom XV. korpusa na Kneži. (zbirka Simona Kovačiča)

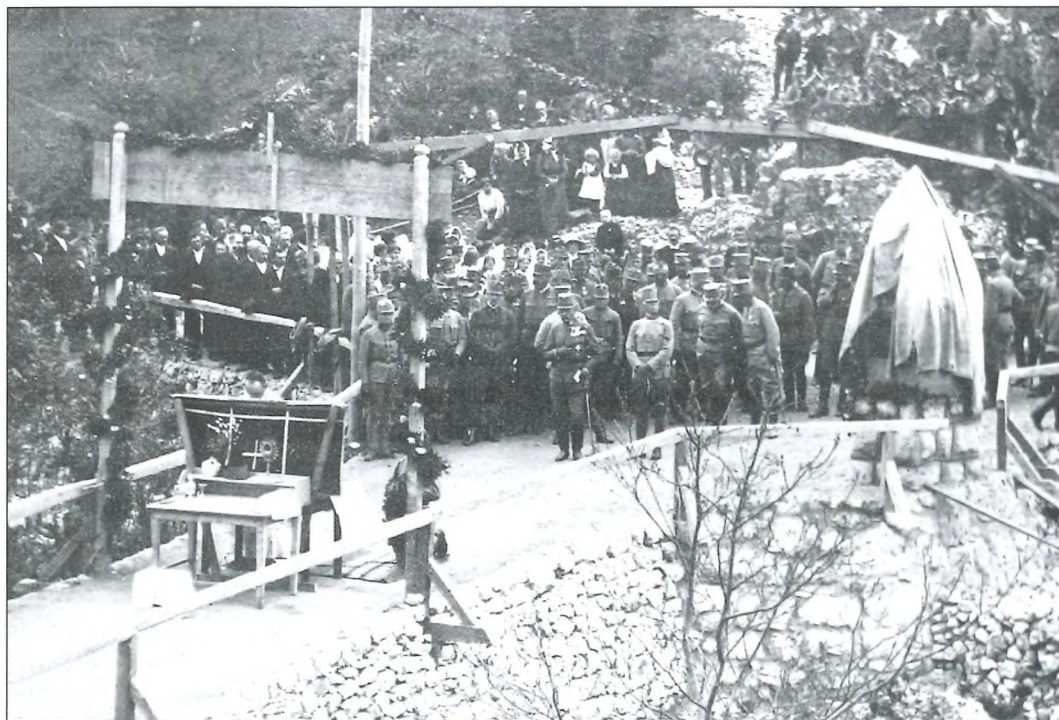
Cesar Karel na obisku v Vrtovinu. V njegovem spremstvu je tudi general Svetozar Boroević. (fototeka Goriškega muzeja)

FOTO ALBUM

*General Borojević, med obiskom poveljstva XV. korpusa na Kneži.
(zbirka Zorka Kende)*

FOTO ALBUM

*Slovesnost ob odprtju »Borojevičeve ceste« na Vratih. General Borojevič stoji s svojim spremstvom ob spomeniku.
(zbirka Davida Erika Pipana)*

General Svetozar Borojevič na obisku v neznani vasi na Primorskem. (zbirka Davida Erika Pipana)

FOTO ALBUM

Cesar Karel, general Borojević in drugi častniki pred poveljstvom 5. armade v Postojni. (fototeka Goriškega muzeja)

General Svetozar Borojević s svojim štabom, verjetno v Postojni. (zbirka Egon Valantiča)

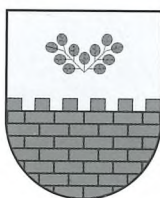
Izid revije so finančno podprle občine:

Občina
Šempeter-Vrtojba

MESTNA OBČINA
NOVA GORICA

OBČINA
MIREN - KOSTANJEVICA

OBČINA BRDA

ISSN 1580-7282
9 771580 728004